

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

HƏSƏNLİ CAVİD SALMAN oğlu

**“Azərbaycan Respublikasının MDB ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrinin
kompleks tədqiqi”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın sifri və adı 060401 Dünya İqtisadiyyatı

İxtisaslaşma

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər

Elmi rəhbər:

dos.Cəmilov M.R.

Magistr proqramının rəhbəri

dos.Cəmilov M.R.

Kafedra müdiri: i.e.d., prof.Hacıyev Ş.H.

BAKİ - 2015

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. MDB POSTSOVET ÖLKƏLƏRİNİN İNTEQRASIYA BLOKU KİMİ: YARANMASI VƏ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ	
1.1. MDB ölkələrinin bazar iqtisadiyyatına keçid modellərinin müqayisəli təhlili	5
1.2. MDB interqasiya blokunun yaranması, təkamülü və xüsusiyyətləri.....	11
1.3. MDB çərçivəsində inteqrasiya proseslərinin əsas inkişaf istiqamətləri	20
II FƏSİL. AZƏRBAYCAN IN MDB ÖLKƏLƏRİ İLƏ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ	
2.1. Azərbaycanın MDB çərçivəsində inteqrasiya proseslərində iştirak xüsusiyyətləri.....	28
2.2. Azərbaycanın MDB ölkələri ilə ticarət əlaqələrinin kompleks tədqiqi.....	32
2.3. Azərbaycanın MDB ölkələri ilə investisiya sahəsində əməkdaşlığının mövcud vəziyyəti və istiqamətləri	39
III FƏSİL. MDB ÇƏRÇİVƏSİNDƏ İNTEQRASIYANIN İNKİŞAF PROBLEMLƏRİ VƏ AZƏRBAYCANIN İŞTİRAK PERSPEKTİVLƏRİ	
3.1. MDB inteqrasiya bloku çərçivəsində vahid bazarın formalaşma problemləri.....	53
3.2. Azərbaycanın MDB ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrinin inkişaf perspektivləri	67
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	80
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	82
REZUME	83

GİRİŞ

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Müasir qloballaşma şəraitində dünya iqtisadiyyatının inkişafı bir sıra hadisələrlə və meyillərlə müşahidə edilmişdir. Birincisi, dünya sosialist sisteminin və SSRİ-nin dağılmasından sonra ölkələrin əksəriyyəti dünya təsərrüfat əlaqələrinə qoşulmuşlar. İkincisi, xarici iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması bir çox ölkələri əhatə edir. Üçüncüsü, vahid standartların geniş tətbiqi. Makroiqtisadi siyasətin vahid kriteriyaları yaranır. Bütün dünya iqtisadiyyatının qloballaşmasını xarakterizə edən xüsusiyyətlər ayrıca bir iqtisadi birliklər səviyyəsində təzahür edir.

Postsovet arealında mürəkkəb və ziddiyyətli bir proses əvvəl vahid xalq təsərrüfatı kompleksinin hissələrini təşkil edən respublikaların bir-biri ilə qarşılıqlı təsərrüfat fəaliyyətinin uyğun olaraq müasir suveren ölkələrarası qarşılıqlı münasibətlərinə transformasiya prosesi baş verməkdədir. Bu qarşılıqlı münasibətlər bir tərəfdən onların subyektlərinin 10 illərlə yaradılmış istehsal-texnoloji və kooperasiya əlaqələri elmi-texniki bazarın vahidliyi və s. əsasında formalaşmış, hətta alternativsiz qarşılıqlı tamamlama ilə səciyələndən dərin qarşılıqlı asılılıqla xarakterizə olunur. Digər tərəfdən keçmiş SSRİ respublikaları dünya təsərrüfatı sistemində müstəqil qoşulma cəhdləri ilə nəinki siyasi, hətta iqtisadi xüsusiləşmə ilə xarakterizə olunur.

Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasət strategiyasının prioritet istiqamətlərindən biri onun müasir dünya təsərrüfatı proseslərinə qoşulmasıdır. İntegrasiya proseslərinin eninə və dərininə inkişafı əvvəl totalitar iqtisadiyyat əsasında inkişaf edən onlarla ölkələrin bazar iqtisadiyyatı yoluna keçməsi ilə də şərtlənir. Bu, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə bir çox yeni struktur dəyişikliklərinin baş verməsi ilə nəticələndi: şəxsi mülkiyyətin kütləvi özəlləşdirilməsi, xarici ticarətin və maliyyə xidmətləri sferasının liberalizasiyası, idarəetmənin administrativ metodlarının ləğvi baş verdi.

Yeni minilliyin ərəfəsində dünyanın bir çox dövlətləri global integrasiya proseslərinin birgə inkişaf sxemlərini hazırlayır, hansı ki, öz növbəsində yeni geosiyasi və geoiqtisadi mərkəzlərin yaradılmasını öz tərkibinə alır. Bu prosesdə

Azərbaycan gənc, müstəqil dövlət kimi, beynəlxalq regional əməkdaşlığın siyasi və iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edə biləcək stabil sisteminin yaradılmasına can atır. Bu meyl nəinki Azərbaycanın dünya cəmiyyətinə inteqrasiyasını stimullaşdırır, eləcə də ölkənin müxtəlif regionlarda təsirinin artmasına, ticari-iqtisadi əlaqələrin və istehsal kooperasiyasının inkişafına, məhsul satışının perspektiv bazar axtarışına imkan yaradır.

Tədqiqat işinin obyektini kimi Azərbaycanın MDB ölkələri ilə iqtisadi əlaqələri, bu əlaqələrin reallaşdırılması mexanizmləri və perspektivləri çıxış edir.

Tədqiqat işinin nəzəri-metodoloji əsasını regional iqtisadi inteqrasiya nəzəriyyələri, mövzu ilə əlaqədar yerli və xarici iqtisadçı alimlərin apardıqları tədqiqatların nəticələri, beynəlxalq müqavilələr və milli qanunvericilik aktları təşkil edir.

Tədqiqat işinin informasiya bazası kimi beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən MDB Dövlətlərarası Statistika Komitəsinin, həmçinin Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin və İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin hesabatlarından, mövzu ilə əlaqədar mövcud iqtisadi ədəbiyyat, internet və dövrü mətbuat nəşrlərindən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Azərbaycanın MDB çərçivəsində inteqrasiya proseslərində iştirakının müasir vəziyyətinin kompleks təhlil edilməsini, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin regional inteqrasiya istiqamətində müasir problemlərinin tədqiq edilməsini, Azərbaycanın MDB ölkələri ilə iqtisadi inteqrasiyasının əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsini tədqiqat işinin elmi yeniliyi kimi hesab etmək olar.

I FƏSİL.

MDB POSTSOVET ÖLKƏLƏRİNİN İNTEQRASIYA BLOKU KİMİ: YARANMASI VƏ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

1.1. MDB ölkələrinin bazar iqtisadiyyatına keçid modellərinin müqayisəli təhlili

Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra müstəqil dövlətlərdə bazar iqtisadiyyatının yaradılmasına istiqamətlənən islahatların həyata keçirilməsi həmin dövrün sosial-iqtisadi vəziyyətini müəyyən edən əsas faktorlardan biri oldu. Bütün yeni müstəqil dövlətlər bazar iqtisadiyyatına keçmək niyyətində olduqlarını bəyan etdilər ki, bununla da planlı idarəetmə sistemi şəraitində meydana gəlmiş və daha da gərginləşmiş iqtisadi problemləri həll etsinlər. Lakin bu niyyətlərin praktik realizasiyası müxtəlif formalarda həyata keçirilir və islahatlar yolunda bir-birinə bənzəməyən nəticələrə gətirib çıxarırdı.

Bununla bərabər nəzərdən keçirilən bütün dövlətlər üçün bir neçə oxşar cəhətlər var. Onların təsərrüfatında bərqərar olmuş sistemi mərkəzləşdirilmiş planlı idarəetmədən xaotik bazar mexanizminə malik olan qarışıq elementi bazar iqtisadiyyatına keçid adlandırmaq olardı. İqtisadi vəziyyət pisləşir və bu cür davam etməklə islahatlar üçün əlavə çətinliklər yaradırdı. İslahatların həyata keçirilməsinin çətinlikləri təsəvvür olunduğundan daha böyük olması hamı tərəfindən etiraf olundu. Proqram sənədlərinin müəlliflərinin - islahat təşəbbüskarlarının faktiki.

İslahatlar "marşrutundan" imtina etmələri daha çox vüsət almağa başlayırdı. Tamamilə aydındır ki, bazara keçid heç də iqtisadi uğura zəmanət vermir. Bu hal sadəcə olaraq, səmərəli və səmərəsiz istifadə oluna biləcək imkanlar asır. İşi birinci növbədə keyfiyyət, əsaslılıq, uyğun proqram sənədlərinin reallığı və bunları həyata keçirən siyasətçi və dövlət idarəetmə orqanlarının instrumentləri həll edir.

1991-ci ildə MDB-in yaranmasından sonra dövlətlər öz proqramlarını həyata keçirməyə başladılar. Qeyd olunduğu kimi, prosesdə, müstəqil dövlətlərin yeganə oxşar cəhəti proqramların istiqaməti və islahatların əsas elementləri idi. Prinsipial məsələlərin həlli metodları isə kifayət qədər fərqli idi. Bu fərqlər konkret təsərrüfat fəaliyyəti sferasında və idarəetmədə daha da güclənirdi. Bu cür fərqlərin də əsasında

proqramın özülünü təşkil edən konseptual şərtlər və ya necə deyərlər, islahatların ideologiyası (fəlsəfəsi) dururdu. Lakin sonuncu şərt dəqiq qeyd olunmur. Proqramlar əvvəlcədən, bilərəkdən, "ideologiyasızlaşdırılmış" formada yaradılırdı. Belə ki, əhalinin ona münasibəti tamamilə ziddiyyətli idi. Proqram sənədlərin nəşr olunması və praktik realizasiyası zamanı yarana bilən konfliktləri yumşaltmaq üçün, onların müəllifləri "qarışıq iqtisadiyyat", "plyuralizm", "təsərrüfat fəaliyyəti azadlığı", "təşəbbüskarlıq və müstəqillik" kimi terminlərdən geniş istifadə edirdilər. Bazar iqtisadiyyatına keçid xalqın maraqları zəminində həyata keçirildiyi, onun həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması və böyük sosial-ədalətlik təmin edəcəyi inadkarlıqla vurğulanırdı. Bununla yanaşı, dövlətin iqtisadi artım perspektivi sovet dövründə həllini tapa bilməyən məsələlərlə əlaqədar xüsusi sahibkarlığın inkişafına prioritet diqqət göstərilməsi də qeyd olunur. Dövlət sektoru müəssisələri əksər hallarda qeyri-effektiv hesab olunur və şübhəsiz bu da onların istehsal və komersiya fəaliyyətini bazar şərtləri daxilində rəşional ifadəsini mümkünəüz edirdi.

Bütün ziqzaqlara baxmayaraq, MDB-də islahatçıların düşüncəsi sosial istiqamətli bazar iqtisadiyyatının qurulması olaraq qalır. İslahatların məzmunu və əsas mərhələləri oxşardır. Liberalizasiya və iqtisadiyyatın xarici kapital qarşısında daha açıq olması kursu ardıcıl həyata keçirilir. İnstitutsioneal siyasət isə ümumxalq mülkiyyətinin nəhəng maliyyə kapitalı ilə özəlləşdirilməsinin sona çatdırılmasına yönəlib. Artıq söhbət mülkiyyətin müxtəlif formalarının bərabərhüquqlu inkişafında getmir: prioritet şəxsi və korporativ sahibkardlığa verilir. İslahatların episentri iqtisadiyyatın bütün əsas sferalarını əhatə edən struktur dəyişiklikləri ilə qarışır: istehsal və əhalinin sosial təminatı, büdcə və vergilər. Kommunal təsərrüfat. Birlik ölkələrinin demək olar ki, bütün islahatçıların ayrıldığı nöqtə bazarın mexanizmləri və tənzimləmə instruktmentləri fikirləridir. İslahatçı-liberallar əvvəlki kimi, "hər şeyi öz yerinə qoyan" bazar qüvvələrinin "azad oyununa" üstünlük verirlər. İslahatçı-dövlətçilər bu məsələlərin dövlət nəzarəti altında hüquqi formada tənzimlənməsində israrlıdır.

Nəticədə, islahatçıların problemi əvvəlki kimi, siyasi-iqtisadi dəyişikliklərin ssenarisinin, prioritet və mərhələlərinin, strateji və taktiki məqsədlərinin seçilməsində

qurtarır. Əlbəttə, seçim yenə də yerli elitaların ambisiyalarını təmin edən suverenlik çərçivəsində ediləcək.

Müstəqilliklərinin ilk dövrlərində Rusiya, Ukrayna, Belarus islahatçıları radial ssenaridə aparmağı qərarlaşdırmışdılar. Qeyd edək ki, bu qərarlar öz hüquqi əksini Rusiyada 1992-ci ildə Rusiya Ali Sovetinə təqdim olunmuş "İqtisadi islahatların dərinləşdirilməsi proqramında", 1992-ci ildə Ukraynada "Ukraynanın iqtisadi islahatlar proqramı" və Belorusda "Belorus Respublikası Hökumətinin istehsalın tənəzzülünün qarşısının alınması siyasətinin əsas istiqamətləri və böhrandan çıxış şərtlərinin formalaşdırılması proqramında" tapmışlar. Bu respublikalardan əlavə, Ermənistan da şok-terapiyası yolunu tutmuşdur.

Qırğızıstanın ilk vaxtlarda xalis şok-terapiyası keçid formasını dəstəkləməsinə baxmayaraq, artıq 1997-ci ildə o, öz kursunu mülayim-radikal ssenariyə verdi. Qazaxıstan MDB ölkələri arasında evolyusiyalı keçidin ən bariz nümunəsini göstərirdi. Qeyd edək ki, Qazaxıstanda islahatların müddəti 15-20 ilə müəyyən edilmişdir. Müqayisə üçün deyək ki, birinci haqqında danışdığımız ölkələrdə bu müddət 2 ildən 5 ilə qədər göstərilmişdir. İndi Qazaxıstanda və Moldava mülayim-radikal kursa üstünlük verərək. Xüsusi sahibkarlığın inkişafı prioritetlərini kiçik istehsal, ticarət və məişət xidmətinin strateji əhəmiyyəti olan müəssisə və sahələrə nəhəng xarici kapitalının cəlb edilməsinə yönəldirlər.

Bazar islahatlarına təkamüllə keçidi yalnız Türkmənistan və Özbəkistanın hakim dairələri qoruyub saxlayırlar. Cəmiyyətin stabilliyi və islahatların sosial vəziyyətə mənfi təsirinin minimuma endirilməsi iqtisadi siyasətin əsasında durur. Burada da, ciddi xarici investorları strateji dövlət layihələrində iştiraka cəlb etmək üçün islahatlara mütərəqqi xarakter verməyə çalışırlar.

Gürcüstan, Azərbaycan və Tacikistan əvvəlcədən islahatlar axınından çıxmışlar: daxili siyasi çəkişmələr və müharibələr bazar islahatlarının dövlətlər və ictimai qüvvələrin fəaliyyət çərçivəsindən çıxardı. Sonralar elan edilən proqramlar və praktik fəaliyyətə nəzər salsaq görürük ki, Azərbaycan və Gürcüstanda islahatlar mülayim-radikal, Tacikistanda isə mühafizəkar-təkamül ssenarisinə yaxındır.

İqtisadi islahatların yeni mərhələlərinin müxtəlif modelləri obyektiv olaraq MDB ölkələrində fərqli sosial-iqtisadi situasiyalara səbəb olur. Xarakterikdir ki, islahatlar mövcud siyasi rejimlərin möhkəmlənməsi, iqtisadiyyatın böhran vəziyyətindən sabitlik fazasına keçirilməsi, ən yaxşı halda bərpa və inkişaf, sosial gərginliyi azaltmaqla məhdudlaşır. Sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının qurulması ilə əlaqədar sistemli məqsədlərə gəldikdə isə onların nailiyyətləri perspektivdən çox uzaqdır. Bundan əlavə, "işıqlı bazar gələcəyi" "sosial kapitalizm" kimi deyil, "bazar sosializmi" kimi qələmə verilir. Bu da radikal islahatçıların liberal qanadını ciddi narahat edir.

Məlum olduğu kimi, islahatlar yeni yaranmış xaotik iqtisadi strukturun tənəzzülünün, müəssisələrin istehsal-texnoloji və təsərrüfat əlaqələrinin dağılmasının qarşısını ala bilmədi. Birliyin heç bir ölkəsi hələ də uzun sürən istehsalın tənəzzülündən və geniş miqyaslı sosial-iqtisadi böhrandan çıxıb bilməyib. MDB-in ÜDM 1996-cı ildə 1988-90-cı illər səviyyəsinin 53%-ni, 1998-ci ildə isə 1990-cı il səviyyəsinin 46%-i təşkil etmişdir. Bu səviyyə iştirakçı dövlətlərin 20 il bundan qabaqki istehsal səviyyəsinə uyğun gəlir.

Bütün sivilizasiyalı dünyada iqtisadi islahatlar bu və digər formada dövlətin tənzimləmə alət və mexanizmlərinin köməyi ilə və yaxud əksinə, irimiqyaslı iqtisadi liberalizasiya kursu ilə iqtisadiyyat böhran vəziyyətindən çıxarılır, onun qarşısına yeni məqsədlər qoyulur, inkişafa impuls verilir. Bu cür islahatların aparılması yaranmış iqtisadi-ictimai və istehsal münasibətlərinə müsbət təsir göstərir, onun daha da müasirləşməsi, daxili və xarici iqtisadi münasibətlərin rasionallaşmasına gətirib çıxarır. Keçmiş ittifaq respublikalarında isə tamamilə əks tendensiya müşahidə olundu.

Praktik olaraq, Birliyin heç bir ölkəsində ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi islahatlar iqtisadiyyatın və ictimaiyyətin həyat fəaliyyətində gözlənilən təsir göstərmədi, ictimai və iqtisadi proqresin "lokomotivi" olmalıydılar. Struktur dəyişikliklər və milli iqtisadiyyatın modernizasiyasına, xarici investisiyalar onlarla gətirilən texnologiya və onların köməyi ilə dünya bazarına çıxmaq və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmaq ümidləri də boşa çıxdı. MDB çərçivəsində

integrasiya prosesi neqativ halların aradan qaldırılmasında real faktor, ölkələrin iqtisadiyyatının inkişafını və sistemli islahatların sinxronizasiyası üçün güclü forma kimi çıxış edə bilmədi. Birlik ölkələri siyasi-iqtisadi transformasiyanın müxtəlif səviyyəli trayektoriyasına çıxdılar.

Məlumdur ki, hələ SSRİ-nin dağılmasından qabaq, iqtisadi diskussiya və islahatlar axtarışı dövründə sosialist planlı iqtisadiyyatının transformasiyasının aşağıdakı əsas istiqamətləri müəyyən edilmişdir:

– İqtisadi fəaliyyətin mərhələlərlə liberallaşdırılması, təsərrüfat təşəbbüskarlığının və sahibkarlığın stimullaşdırılması;

– Bazar infrastrukturunun yaradılması qeyri-dövlət birja, bank, investisiya, sığorta institutları, fond və valyuta bazarının vahid valyutanın konvertləşməsi;

– İnstitusional dəyişikliklərin həyata keçirilməsi, xüsusi korporativ və dövlət mülkiyyəti formalarının inkişafı, "məsuliyyətli və effektiv təsərrüfatçının" yetişdirilməsi;

– Daxili və xarici ticarətin demonopolizasiyası və liberalizasiyası, əmtəə və xidmət bazarlarında rəqabət mühiti yaradılması;

– Qiymətlərin, əmək haqqı və gəlirlərin, məşğulluğun liberallaşdırılması (əhalinin dövlət sosial-müdafiə sisteminin yaradılmasına uyğun);

– İqtisadiyyatın struktur yenidən qurulması, hərbi sənayenin konversiyası;

– Dövlətin təsərrüfat fəaliyyətinin, kredit-maliyyə münasibətlərinin, fond və valyuta bazarının, işçi qüvvəsi bazarının tənzimlənməsinin bazar mexanizmi və alətlərinin işlənməsi və hərəkətə gətirilməsi.

Bu ümumi islahatçı məqsədlər tam həcmdə, yeni müstəqil dövlətlər tərəfindən qəbul olunmuşdur. Fərqlər islahatların tempindən, şok terapiyası siyasətinin hansı formada qəbul olmasından, iqtisadiyyatı idarəetmə mexanizmlərindən ibarətdir. Lakin bu fərqlər MDB-dəki bazar islahatlarına müxtəlif qütblü konfigurasiya verdi. Artıq 2-3 ildən sonra plan iqtisadiyyatı tamamilə dağıldı: sosial-iqtisadi dəyişikliklər avtoritar xarakter aldı.

Birlik ölkələrinin hamısı üçün "suverenləşmənin" sosial-iqtisadi dəyişikliklərin nəticəsi maliyyə destabilizasiyası və ən yüksək inflyasiya oldu.

"Şok terapiyası"ndan tamamilə uzaq olan ölkələrdə (Özbəkistan, Türkmənistan) əhalinin pul gəliri ilə istehlak qiymətləri arasında kəsir az idi. Bu siyasətdən "bəhrələnənlər" isə kütləvi xarici maliyyələşmədən dəstəklənirdilər (Rusiya, Qırğızıstan, Moldova). Ümumböhran vəziyyəti sosial-iqtisadi islahatların dayandırılmasına gətirib çıxarırdı. İqtisadi reformalar ardıcıl xarakter daşımır, onların tərəfdar və əleyhdarları islahatların baş tutmadığını bəyan edir, yeni əks kursa dönməyin zəruriliyini vurğulayırdılar.

Sistemli transformasiyanın əsası olan iqtisadiyyatın dövlətsizləşdirilməsi və ümumxalq mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi Ukrayna, Belarus, Moldovada praktik olaraq dayandırılıb. Qafqaz dövlətlərində mülkiyyət münasibətlərinin dərinləşməsi sovxoz və kolxozların ləğvi, torpağın kəndli təsərrüfatına kütləvi şəkildə paylanması, kiçik ticarət müəssisələrinin satışı və icarəyə verilməsi ilə nəticələndi. Mərkəzi Asiya ölkələri bu prosesə daha yaxındırlar. Kütləvi xalq özəlləşdirilməsi özünün kriminal və qeyri-effektiv elementləri ilə Rusiyada geniş vüsət aldı. Proses Moldova və Qırğızıstanda başlanıb, lakin sona yetməyib. Birliyin əksər ölkələrində dövlətlərin əlində sənaye, tikinti, energetika, nəqliyyat, rabitə və aqrar-sənaye kompleksinin əksər hissəsi cəmləşmişdir.

MDB dövlətlərindəki islahatların ilkin mərhələsində iqtisadiyyatın bütün sahələrində fərdi əmək fəaliyyəti, icarə müəssisələri və istehsal kooperasiyası, xüsusi vasitəçi ticarət-satış, xidmət və konsaltinq firmalarının bazasında təşəbbüskar şəxsi sahibkarlıq dairəsi genişlənmişdir. Bu mərhələ üçün Birliyin bir çox ölkəsinin maliyyə-kredit sferasının kommersiyyalaşması ən xarakterik cəhətdir. Ticarət və bank əməliyyatlarının azadlığı şəxsi sahibkarlığın, dövlət müəssisələrinin, nazirlik və idarələrin, maliyyə aktivlərinin "özəlləşdirilməsi" dövlət əmtəə fondlarının, icarə və kooperativ müəssisələrin, xarici humanitar yardımların spekulyativ satışı kimi fenomenləri yaratdı.

1.2. MDB interqasiya blokunun yaranması, təkamülü və xüsusiyyətləri

SSRİ-nin dağılması onun yerində müstəqil dövlətlər yaranması ilə nəticələndi.

MDB ölkələri SSRİ-dən vahid energetika sistemi, nəqliyyat, rabitə, telekommunikasiya sistemi qarşılıqlı əlaqədə olan milli təsərrüfat sistemləri, işçi qüvvələrinin azad surətdə hərəkəti, vahid texniki standartlaşma və s.-ə malik idi. Bütün bu vahid məkan şərait sovet dövründə qeyri-bazar prinsipləri əsasında qurulmuşdu. Hal-hazırda bu ölkələrdə yeni bazarların yaranması bir reallığa çevrilmişdir.

Sovet dövründə MDB ölkələrinin xarici-iqtisadi, o cümlədən xarici ticarət əlaqələri uzun müddət "dəmir pərdələrlə" əhatə olunmuş, iqtisadiyyatın müstəqil bir sahəsi kimi mövcud olmamışdır. Ümumittifaq xalq təsərrüfatı kompleksinin asılı tərkib hissəsi olan respublika iqtisadi əlaqələrini iddia edildiyi kimi iqtisadi inteqrasiya adlandırmaq düzgün deyildir. Çünki müasir anlayışlara uyğun olaraq beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya yalnız müstəqil dövlətlər arasında baş verir. Sovet iqtisadi əlaqələrini isə respublika və regionları bitməmiş istehsal tsiklləri ilə bir-birindən asılı vəziyyətə salan, onları iqtisadi müstəqillikdən məhrum edən təsərrüfat inteqrasiyası kimi qiymətləndirmək lazımdır.

80-cı illərin sonundan başlayaraq, SSRİ-də çoxməsrəfli ekstensiv sosialist iqtisadiyyatının inkişaf imkanları tükəndiyindən sosial iqtisadi böhran dərinləşirdi. Rubl surətlə məzənnədən düşür, əhaliyə hətta kartoçka sistemi üzrə satılmalı olan gündəlik zəruri ərzaq məhsullarının istehsal həcmi aşağı düşürdü.

İttifaq dövləti ölkənin iqtisadiyyatını sağlamlaşdırmağın yeganə mümkün yolunu intensiv inkişafın mənbəyi olan bazar münasibətlərinə keçiddə görürdü. Yalnız bazar iqtisadiyyatının tətbiqi ilə əsasını ictimai mülkiyyət təşkil edən vahid xalq təsərrüfatı kompleksinin iflası sürətlənər, əvəzində xüsusi mülkiyyətə əsaslanan azad iqtisadiyyat qurmaq olardı. Sosialist inteqrasiya siyasətindən kənara çıxan bilməyən respublikalar məhz bazar iqtisadiyyatından məhrum olduqları üçün real ehtiyaclara uyğun iqtisadiyyat qura bilmirdilər.

80-ci illərin sonunda iqtisadi böhranın görünməmiş səviyyəyə çatması sovet iqtisadi və siyasi sistemini iflasa doğru aparırdı.

1991-ci il dekabrın 8-də SSRİ-nin 3 respublikasının - Rusiya, Ukrayna və Belarus respublikalarının Minsk görüşündə SSRİ-nin buraxılması və müstəqil dövlətlər birliyinin yaradılmasına dair razılaşma əldə edildi. Bu razılaşma əslində SSRİ-nin qanunauyğun yekunu idi.

1991-ci il dekabrın 21-də MDB-nin yaradılması barədə razılaşmaya əsasən bu quruma daha 8 ölkə - Azərbaycan, Ermənistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Moldova, Tacikistan, Türkmənistan və Özbəkistan daxil oldu. 1993-cü ilin dekabrında MDB-yə Gürcüstan da daxil oldu.

Müstəqilliyin ilk dövrlərində (1992-1993-cü ilin əvvəllərində) artıq ölkələr arasında yeni münasibətlər yaranırdı. Bu qısa vaxt ərzində birliyini təşkilatı strukturu yarandı: Dövlət başçıları şurası, Hökumət başçıları şurası, Parlamentlərarası assemblya, 1993-cü ildən Minskdə icraedici katiblik fəaliyyət göstərir, Xarici işlər nazirliyi şurası MDB ölkələrinin müdafiə nazirlər şurası, Sahəvi əməkdaşlıq orqanı, Xarici İqtisadiyyat təsisatların rəhbərləri şurası, Neft və qaz üzrə hökumətlərarası şura, iqtisadiyyatın digər sahələri üzrə rəhbərlərin hökumətlərarası şurası və s.

Bir neçə il ərzində MDB ölkələri arasında iqtisadi, sosial, müdafiə və s. sferalarda qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlığın prinsip və istiqamətlərini təyin edən üzlərlə ikitərəfli və çoxtərəfli razılaşmalar əldə edilmişdir.

MDB ölkələrinin qarşılıqlı əlaqələrində ən mühüm nailiyyətlərindən biri 1993-cü ildə iqtisadi ittifaqın yaradılması barədə razılaşma olmuşdur. Bu integrasiyanın uzun müddətli məqsədlərini - məhsul, xidmət, kapital və işçi qüvvəsini vahid bazarının yaradılmasını müəyyən edirdi. Bu vahid bazarın yaranmasına qədər iştirakçılar, azad ticarət zonası, gömrük ittifaqı və valyuta ittifaqı kimi mərhələləri görürdülər.

Lakin iqtisadi integrasiyaya dair razılıq hələ kağız üzərindədir. MDB ölkələri hələ ki, heç bir ciddi səlahiyyətlərə malik deyillər.

Bununla yanaşı, MDB ölkələrinin ümumi iqtisadi mühitinin saxlanması və möhkəmləndirilməsinə olan maraq keçmiş SSRİ ölkələrinin ötən 10 ildə yaxın

qarşılıqlı əlaqələri ilə əlaqədardır. Keçmiş SSRİ üçün yüksək intensivlik xarakterik idi. Ölkələrarası mübadiləyə milli məhsulların 20%-dən çoxu cəlb olunmuşdu. 104 sahə üzrə tərtib olunmuş balansda Rusiyanın idxalı 102, ixracı isə 104 məhsul üzərində qurulmuşdur. Digər ölkələrdən gətirilmə üzrə Rusiya öz tələbatını maşınqayırma məhsulları üzrə 23%, neft-qaz kompleksi üzrə 80%, qara və əlvan metallurgiya üzrə 30%-dən çox, kimya və yüngül sənaye üzrə 25% ödəyirdi. Elektrovoz, elektrik qatarları, kombayn, pambıq və digər hazır məhsullar üzrə öz tələbatını 100% ödəyirdi.

Rusiyanın yaxın xaric ölkələri bazarında öz iştirakının saxlanması təkcə keçmiş ittifaq daxili şəraitlə deyil, gələcək iqtisadiyyatını təyin edən bəzi amillərdən asılı idi. SSRİ dağılandıqdan sonra Rusiya hüduqlarından kənarında onun iqtisadiyyatına 50-100% təmin edə biləcək bir sıra əlvan və nadir metal yataqları aşkar olunmuşdur.

Rusiya istehsalının tarixən mənimsənilmiş bazarda hazır məhsulların satışına olan maraq onun dünya bazarında rəqabət qabiliyyətliliyi ilə həmçinin investisiya resurslarının məhdudluğu ilə əlaqədardır.

Yaxın xaric ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlıq, həmçinin əməkdaşlıq rusdilli diasporaların (26 milyon) maraqlarını tələb edir. Rusdilli əhalinin əksəriyyəti təsərrüfat əlaqələrinin dağılmasından əziyyət çəkən müəssisələrdə məşğuldurlar.

Onu qeyd etmək lazımdır ki, hal-hazırda Rusiyada sərhədboyu subregional inteqrasiya prosesləri dinamik inkişaf edir. MDB ölkələrinin digər ölkələrlə alternativ təsərrüfat əlaqələri yaranır. Milli bazar transmilli korporasiyalar tərəfindən mənimsənilir, qərb firmaları ilə əməkdaşlıq Rusiyadan gətirilən məhsullardan asılılıq səviyyəsinin aşağı salır.

Bunun nəticəsində Rusiyada iqtisadi islahatların dəyişikliklərin nəticəsi və perspektivləri onun dünya iqtisadiyyatında yeri daha çox onun yaxın xaric bazarlarında mövqeyinin qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsi ilə təyin olunur. Problemin kəskinliyi onunla təyin olunur ki, milli iqtisadiyyatların 3-cü ölkələrə doğru istiqamət alması yaxın vaxtlarda bərpa olmayan xarakterə gətirib çıxara bilər.

Bununla bərabər yeni yaranmış müstəqil dövlətlər üçün tutumlu Rusiya bazarı tək-cə cəlbədicisi deyil, bəzən xammal, material, enerji daşıyıcıları, bir çox kənd təsərrüfatı və sənaye məhsullarının idxalı və ixracı üçün alternativ olmayan bir məkandır.

MDB ölkələri çərçivəsində inteqrasiya meylləri aşağıdakı amillərlə izah olunur:

– Əmək bölgüsü - hansı ki, qısa zaman kəsiyində tamamilə dəyişmək mümkünsüz idi. Bəzi hallarda bu ümumiyyətlə məqsədəuyğun deyildi. Çünki əmək bölgüsü təbii iqlim, tarixi inkişaf səviyyəsi ilə bağlıdır.

– Ölkələrdə geniş əhali kütləsinin arzu və istəkləri - MDB ölkələrində qarışıq əhali arasında sıx əlaqələri, qarışıq nığahlar, ümumi mədəniyyət elementlərinin saxlanması, dil maneələrinin olmaması əhalinin azad hərəkəti və s. amillər təsir edir.

– Texnoloji qarşılıqlı asılılıq.

Lakin inteqrasiya prosesləri əks meyllərlə müşahidə olunur ki, bu da hər şeydən əvvəl keçmiş sovet respublikalarında hakim dairələrinin əvvəlki hakimiyyətlərini möhkəmləndirmək niyyətidir. Buna şərtsiz bir prioritet kimi baxır və iqtisadi faydalılığı ikinci plana keçirirdilər. Hər bir inteqrasiya hətta ən mülayim olsa belə birliyin vahid orqanına müəyyən hüquqlar verir.

Keçmiş sovet məkanındakı hər bir inteqrasiya proseslərini mənfi qarşılayan qərb əvvəl gizli, sonradan isə açıq şəkildə bütün formalarda inteqrasiya proseslərinə fəal şəkildə təsir etməyə başladı. MDB ölkələrinin qərbdən maliyyə və siyasi asılılığını nəzərə alaraq bunu inteqrasiya proseslərinə bir maneəçilik kimi dəyərləndirmək olmaz.

Postsovet ölkələrinin inteqrasiyaya hazırlığı müxtəlif idi. Bu müxtəliflik tək-cə iqtisadi deyil, siyasi hətta etnik amillərlə də bağlı idi. İlk əvvəl baltikyanı ölkələr MDB strukturunda iştiraka qarşı çıxmışdılar. Bu ölkələr üçün Rusiyadan "idarəedilmək" və öz hökmranlığını yalnız "Avropaya" daxil olmaq yolu ilə möhkəmləndirmək istəyi daha əsas idi. Baxmayaraq ki, MDB ölkələri ilə əlaqələri inkişaf etdirmək marağında da idilər.

MDB daxilində inteqrasiyaya möhkəm münasibət Ukrayna, Gürcüstan, Türkmənistan daha müsbət isə Belarus, Ermənistan, Qazaxıstan və Qırğızıstan tərəfindən bildirilirdi.

Bu ölkələrdən bir çoxu MDB-yə "sivilizasion ayrılma" kimi öz dövlətçiliyini qaçılmaz itkiləri minimumlaşdırmaq vasitəsilə möhkəmləndirmək kimi baxırdılar. Ölkələrin real yaxınlaşması vəzifəsi ikinci plana keçirdi. Bu ölkələr öz siyasi vəziyyətinə çatmaq üçün inteqrasiya qrupları mexanizmindən istifadə etməyə çalışırdılar. Xüsusilə Gürcüstan Abxaziya separatizminə qarşı müharibədə MDB vasitəsilə iqtisadi və siyasi blokadağa nail olmaq istəyirdi.

MDB yaradılarkən onun nizamnaməsində birliyin məqsədləri müəyyənləşdirirdi - MDB üzvlərinin iqtisadi, siyasi və humanitar sahələrdəki inteqrasiyaya imkan yaratmaq, insanlar arasında əlaqə və münasibətləri inkişaf etdirmək, üzv ölkələrin dövlət institutları və müəssisələri arasında əlaqələrin bərpaçı və yeniləşməsi.

MDB-nin yeni yaranmış ölkə hökumətləri öz iqtisadi məqsəd və prioritetlərini formalaşdırarkən keçmiş ittifaq ölkələri arasında tarixən mövcud olmuş əmək bölgüsünün "aradan qaldırılmasının" mümkünsüzlüyünü anladılar. Keçmiş ittifaq ölkələri arasında qarşılıqlı asılılıq çox güclü idi.

Keçmiş SSRİ respublikaları arasında kooperasiya əlaqələrinin qırılmasına əlavə olaraq QİYŞ çərçivəsində istehsal əməkdaşlığı münasibətlərinin itirilməsi oldu. 20% tənəzzülün səbəbi təkcə keçmiş partnyorlar arasında təsərrüfat əlaqələrinin qırılması olmuşdu. 90-cı illərin sonu üçün bu itki ümumdaxili məhsul ilə nisbətə hələ də artırdı. MDB ölkələri iqtisadiyyatlarının strukturu və yetkinlik səviyyələrinə görə bir-birindən fərqlənir. Rusiya, Ukrayna, Qazaxıstan emaledici sənayedə, o cümlədən maşınqayırma sənayesi, diversifikasiyalaşmış istehsalın sahəsi strukturunu böyük həcmə görə milli təsərrüfatlarının kifayət qədər inkişafı ilə fərqlənir. Digər ölkələri inkişaf etməkdə olan ölkələr siyahısına aid etmək olur. Onlar iqtisadiyyatın ağır-xammal strukturu, hasiledici sənayenin xüsusi çəkisi və kənd təsərrüfatı və mineral xammalın ilkin emaledici sahələrində fəaliyyət göstərirlər. Onlar xarici ticarətin böyük hissəsini öz aralarında həyata keçirirlər.

Birlik daxilində qarşılıqlı iqtisadi əlaqələri qüvvətləndirərkən ayrı-ayrı ölkələrin göstəricilərini nəzərdən keçirmək lazımdır.

Qazaxıstan və Belarus Rusiyanın səviyyəsinə daha yaxındır (ÜDM-nin 77 və 71%-i). Bundan sonra Gürcüstan (48%), Ukraynadır (45%). Azərbaycan və Türkmənistan (28%), Ermənistan (26%), Moldova (24%), Qırğızıstan (18%) və Tacikistan (11%) zəif inkişaf etmiş ölkələrə daxildir.

Göstəricilərin dəyəri MDB-nin keçid iqtisadiyyatlı ölkələri üçün kifayət qədər etibarlı alət deyil. Ona görə məşğulluğun strukturuna diqqət yetirək.

Kənd təsərrüfatında məşğulluğun ümumi həcminə görə 3 qrup ölkə var. Rusiya, Belarus, Qazaxıstan və Ukrayna - 13-24%. Orta Asiya ölkələrində xüsusilə Tacikistan, həmçinin Gürcüstan və Moldova aqrar sektorun həcmi məşğulluğun xüsusi çəkisinə görə aşağıdır. Burada əhalinin böyük hissəsi hələ sənayeləşmə dövrünə qədəm qoymamışdır.

Ümumdünya integrasiya meyllərindən fərqli olaraq postsovet məkanında ölkələrin iqtisadi cəhətdən ayrılma prosesi gedir.

MDB ölkələrinin qarşılıqlı münasibətlərindən danışıqda onların qarşılıqlı çətinlikləri, yaranmaqda olan iqtisadi fəaliyyətin qloballaşması (regional və subregional) proseslərini nəzərdən keçirmək lazımdır.

Hamıya məlumdur ki, qlobalizasiyanın hərəkətverici qüvvələri - ölkənin ticarəti, kapital bazarının liberallaşdırılması, yeni texnologiyaların, məhsulların bölüşdürülməsi, mübadiləsi strategiyası və istehsalın beynəlxalq xarakterinin möhkəmləndirilməsi, məhsul, xidmət və kapitalın hərəkəti zamanı yaranan maneələri aradan qaldırılmasına doğru atdığı addımlardır.

Qlobalizasiya meylləri dünya iqtisadiyyatında müxtəlif cür qiymətləndirilir. Bunlar İEÖ-də meydana gəlir, inkişaf edir və İEOÖ-ə böyük təhlükələr yaradır. Bu təhlükələrin olmaması üçün MDB ölkələri öz unikal geosiyasi mövqeyindən istifadə edərək öz iqtisadi maraqlarını qoruya və dünya bazarlarına aktiv şəkildə müdaxilə edə bilər. Bunun üçün bütün hərəkətverici qüvvələr vardır. MDB ölkələri spektrli və böyük həcmli təbii resurslara, güclü elmi-texniki potensiala, ixtisaslı mütəxəssislərə və işçi kadrlara malikdir.

Qərbi Avropa və inkişaf edən Asiya-Sakit Okean regionu arasında geosiyasi və sosial mədəni bir qurum kimi integrasiya edən Müstəqil Dövlətlər Birliyi hal-hazırda beynəlxalq siyasi və iqtisadi münasibətlər sisteminə aktiv şəkildə təsir etmək gücündədir.

Yeni müstəqil dövlətlərin yaranmasından açıq bazar iqtisadiyyatının formalaşmasına istiqamət götürən keçmiş ittifaq respublikaları dərin iqtisadi transformasiyalara məruz qalmışdır.

Nəticədə hal-hazırki dövrdə demək olar ki, bazar iqtisadiyyatının bazisi vardır. Bir çox ölkələr iqtisadiyyatın açıqlığı, liberalizasiyası ilə təmin olunmuş və bir çox dövlət müəssisələri və təşkilatlarında iri miqyaslı özəlləşdirmə prosesləri aparılmışdır.

Keçmiş sovet məkanında MDB-nin bütün ölkələrində iqtisadi münasibətlərin yeni əsasda qurulması prosesi başlamışdır. Bu kontekstdə qeyd etmək lazımdır ki, hakimiyyətə nail olmaq onlara sərbəst surətdə xarici bazarlara çıxmaq imkanı verir. MDB-də mürəkkəb iqtisadi vəziyyətin olması onun ölkələrinin dünya təsərrüfat əlaqələrinin qoşulmasına hazır olmaması olmuşdur və bunun da nəticəsində neqativ dezintegrasiya prosesləri güclənməkdədir. Bu şəraitdə birlik ölkələri milli maraqların qorunması şərti ilə qarşılıqlı münasibətləri, əməkdaşlığı inkişaf etdirmək üçün qanunauyğun şəkildə milli təsərrüfatların kompleks inkişafı yollarını axtarır. Burada qeyd etmək olar ki, son dövrlərdə integrasiya prosesləri güclənməkdədir.

1997-ci ilin oktyabrında Kişinyov sammitindən sonra ilk dəfə MDB-yə bitərəf bir qiymət verildi. Uzun müddət dövlətlərarası forum işə başladı ki, bu MDB qarşısında duran kompleks problemlərin həlli, onun inkişafı və perspektivlərini müəyyənləşdirməsi üçün nəzərdə tutulmuşdu. Daha qısa və konkret vəzifə - tam qiymətli çoxtərəfli azad ticarət zonası formalaşdırılması irəli sürüldü. Bu dövrdən etibarən aydınlaşdı ki, 15 aprel 1994-cü il azad ticarət zonasının yaradılması barədə imzalanmış, hələ onun yarısı təsdiq edilən bir razılaşma qarşılıqlı işgüzar tərəfdaşlığın real bazası olmamışdır.

Burada qeyd etmək lazımdır ki, bu sənəd eks prezidentlərin rəyinə görə çox yüksək tələblərə cavab verirdi. Bu tədricən gömrük rüsumlarının ləğvini, qarşılıqlı

ticarətdə kəmiyyət məhdudlaşdırmalarını, hər bir iştirakçı üçün 3-cü ölkələrə qarşı münasibətlərin xarakterini özü müəyyən etməyi nəzərdə tuturdu. Lakin fakt faktlığında qalır.

Bunun səbəbi müxtəlifdir. Bəzi ekspertlər əsas səbəbi MDB çərçivəsində iqtisadi qarşılıqlı əlaqələrə təşəbbüsün olmaması və ikitərəfli əlaqələri üstün tutmaq kimi qiymətləndirirlər. Razılaşmanın ireallaşdırılması üçün bu ölkələrdən ticarət siyasətində əhəmiyyətli mövqelərin razılaşdırılmasını qaçılmaz qarşılıqlı güzəştlərə getmək hazırlığını tələb etmiş olur.

Digərləri hesab edir ki, hər hansı bir planı həyata keçirərkən onu real faktlardan götürmək lazımdır. 3-cülər hesab edir ki, azad ticarət rejiminin səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün müəyyən bir sərhəddə çatmaq və bazar islahatlarının kefyiyyəti zəruridir. Buraya dövlətlərin hüquqi və iqtisadi sisteminin bağlılığı və uyğun olaraq islahatların istiqamətliliyi və sinxronluluğu nəzərə alınmalıdır.

Forum bu arqumentləri nəzərdən keçirdi və azad ticarət zonasının yaradılması haqqında olan razılaşmaya dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında protokol hazırladı. Protokol özündə prinsiplial düzəlişlər və təkliflər çoxluğunu birləşdirirdi ki, mütəxəssislərin qiymətlərinə görə bu sənədi azad ticarət rejiminin müəyyən məqsədə yönəlmiş bir sənəd kimi dəyərləndirirdi.

Əgər adı çəkilən sənəddə qoyulmuş iddialar həyata keçirilsə, nazirlik və təşkilatların konkret addımları ilə möhkəmləndirilsə, birlik ölkələri əhalinin həyat səviyyəsinin qaldırılması üçün onların elmi-istehsal, təbii və əmək potensialından tam və dolğun istifadə edə biləcək mexanizmə yiyələnəcəkdir. Əməkdaşlığın müvəffəqiyyətli inkişafı üçün həm yuxarı (dövlət orqanları), həm də aşağılar (təsərrüfat subyektləri) tərəfindən ardıcıl müəyyən bir məqsədə yönəlmiş bir fəaliyyət göstərilməlidir. Bunlara iyun ayında keçirilmiş Moskva sammitində təsdiq edilmiş "MDB-nin 2005-ci ilə qədərki dövrdə inkişafına dair" fəaliyyət proqramında ətraflı şəkildə nəzər yetirmişdir. Bu sammitin iqtisadi hissəsində diqqət azad ticarət zonasının formalaşdırılmasına yönəlmişdir. Proqram kompleks ölçülərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur ki, bu da son nəticədə ilk növbədə bütün birlik inteqrasiya sistemi üçün faydalı olan milli iqtisadiyyatların qarşısına qoyduğu vəzifələri, 2-ci

növbədə isə ticarət-iqtisadi münasibətlərində fərqlərin müxtəlifliklərin aradan qaldırılması, xarici iqtisadi və gömrük qanunvericiliyinin uyğunlaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Hal-hazırda təsdiq etmək olar ki, birliyin əksəriyyət ölkələri çoxdan elan edilmiş sıx iqtisadi inteqrasiyaya doğru bir istiqamətin mühüm bir hissəsi kimi azad ticarət rejiminin yaradılmasına səs verirlər. Razılaşmaya imza atan 11 ölkədən (Türkmənistandan başqa) 9-u sənədin qüvvəyə minməsi üçün artıq dövlətləri daxilində prosedur qaydaları yerinə yetirmişlər.

Əlbəttə ki, azad ticarət zonasının inteqrasiya problemlərinin həllində universal vasitə olduğunu demək düzgün olmazdı.

Hökumət başçılarının Minskdə keçirilən sonuncu sammitində bu gün MDB ölkələri ilə münasibətdə ağıllı proteksionizm zəruridir ki, bu da daxili bazarlarda qarşılıqlı mövqelərin möhkəmləndirilməsi, şəxsi müəssisələrin və təsərrüfat sahələrinin yeni dünya təsərrüfatında layiqli yer tutması üçün real resurslardan səmərəli istifadəyə yol açır.

Bir qayda olaraq MDB məkanında cərəyan edən proseslər təhrif edilmişdir. Sovet məkanı barəsindəki əvvəlki səhv təsəvvürlər artıq postsovet reallıqlarında da özünü büruzə verməkdədir. Əslində sovet ittifaqı özündə çoxtəbəqəli, sosial iqtisadi sahədə və dini mədəni sahədə təhlilə müxtəliflik birləşdirirdi. Onun hissələrində olan müxtəlifliyi 50-ci illərin ortalarında meydana gələn totalitar rejimdə büruzə verirdi. Bu hadisə ölkələrin gələcək inkişafında böyük rol oynamışdır.

MDB ölkələri arasında diversifikasiyanın dərinləşməsi onların xarici iqtisadi orientasiyada müxtəlif istiqamətli iqtisadi maraqlarından irəli gəlir. Bildiyimiz kimi, Rusiya Federasiyası bu məkanda dominant ölkə sayılır və ölkələrin Rusiya ilə münasibətdə bir neçə qrupları vardır.

1. Qısa müddətli və uzun müddətli dövrdə plana kritik olaraq xarici yardıma, xüsusilə Rusiyaya ehtiyacı vardır. Bu ölkələrə Ermənistan, Belarus, Tacikistan aiddir.
2. Qazaxıstan, Qırğızıstan, Ukrayna və Moldova Rusiya ilə əməkdaşlıq sahəsində asılıdırlar. Lakin balanslaşdırılmış xarici iqtisadi əlaqələri ilə fərqlənirlər.

3. Bu ölkələrin Rusiyadan asılılığı zəifdir və getdikcə azalır. Buraya Azərbaycan, Gürcüstan, Özbəkistan və Türkmənistan daxildir.

Bu qruplara bölünmə iqtisadi kriteriyalardan irəli gəlir. Belə ki, 1-ci qrupa zəif inkişaf etmiş ölkələr (Belarusdan başqa) aiddir ki, onların şəxsi energetik bazası yoxdur. 2-ci qrup aralıq xarakter daşıyır. Məsələn, Qazaxıstan 1-ci qrupa doğru istiqamətdədir. Qırğızıstan isə əksinə 3-cü qrupa doğru istiqamətdədir. 3-cü qrup ölkələr təbii resurslardan istifadə etməklə milli iqtisadi məkanda inkişaf modellərini yeniləşdirməyə doğru can atırlar.

Əgər 3-cü qrup ölkələri maksimum iqtisadi və siyasi kursu həyata keçirməyə çalışırlarsa, 1-ci qrup isə inteqrasiyanın daha doğrusu postsovet məkanında reinteqrasiya tərəfdarlarıdır. MDB daxilində maksimum yaxınlaşmaya tərəfdar olan ölkələr Belarus, Türkmənistan və Ermənistandır ki, öz fəaliyyətlərini Rusiya resursları hesabına davam etdirmək niyyətindədirlər.

MDB məkanında qarşılıqlı iqtisadi əlaqələri qiymətləndirərkən qeyd etmək lazımdır ki, burada inteqrasiya amilləri ilə yanaşı əks təsirli mexanizmlər də vardır. hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, birlik sosial-iqtisadi böhran keçirir. Sosial-iqtisadi inkişafda iqtisadi və siyasi islahatların həyata keçirilməsi istiqamətlərində xarici siyasi, xarici iqtisadi orientasiyada müxtəliflik konfliktlərin tənzimlənməsi birlik daxilində inteqrasiya prosesləri üçün gərəkli olan xarici və iqtisadi şərtləri təmin edir. 2-ci amil iqtisadi potensiala görə fərqlilik Rusiyanın payına ÜDM-nin 80%-i düşür. 3-cü amil MDB ölkələrində hələ bazar islahatları sona çatmamışdır. Bu da vahid bazar məkanının formalaşmasında problemlər yaradır. 4-cüsü isə dünya dövlətlərinin bu məkanda baş verən proseslərə əks təsiri.

1.3. MDB çərçivəsində inteqrasiya proseslərinin əsas inkişaf istiqamətləri

1992-ci ildən başlanmış olan yeni yaranmış müstəqil dövlətlər arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq münasibətləri 1993-cü il sentyabrda Moskvada dövlət və hökumət başçıları tərəfindən birlik çərçivəsində iqtisadi ittifaqın yaradılması

haqqında razılaşmanın imzalanması ilə davam etdi. İlk olaraq bu ittifaqa 7 ölkə: Ermənistan, Belarus, Qazaxıstan, Rusiya, Tacikistan, Özbəkistan, Qırğızıstan, Moldova və Ukrayna assosiativ üzv hüququ ilə daxil oldu.

İqtisadi ittifaqın yaradılması haqqında razılaşma ümumi iqtisadi məkanın yaradılmasına təkan verdi. Bu razılaşmaya uyğun olaraq münasibətlər bazar prinsipləri əsasında qurulmalı, qarşılıqlı maraqlara uyğun olan iqtisadi layihələrin birlikdə həyata keçirilməsi və ekoloji problemlərin həllinə birlikdə iştirak edilməsi edilməli idi. Məhsul, xidmət, kapital, işçi qüvvəsinin azad hərəkəti, pul-kredit, büdcə, vergi, qiymət, xarici ticarət, gömrük və valyuta siyasətinə uyğun şəkildə təmin edilməli idi. Bu razılaşma üzv ölkələrin inteqrasiya prosesində mərhələli hərəkətinə azad ticarət zonası - gömrük ittifaqı, valyuta ittifaqı və nəhayət ümumbazar əsasında təklif edirdi.

Azad ticarət zonasının yaranması ölkələrarası məhsul hərəkətində gömrük tariflərinin ləğv olunmasını və kəmiyyət məhdudlaşdırmalarının tətbiq edilməsini təklif edirdi. Bu zonaya daxil olan hər bir ölkə digər ölkəyə qarşı müəyyən tarif tətbiq edə bilər. Bu razılaşma 1994-cü il 15 apreldə imzalanmışdır.

Bu razılaşma imzalandıqdan sonra ölkələr arasında iki meyl özünü göstərirdi.

Birinci meyl. Birlik ölkələrinin qarşılıqlı ticarət məsələlərinin azad ticarət zonasının çoxtərəfli mexanizmi əsasında tənzimlənməsi idi. Bu mexanizm hələ tam müəyyən edilməmişdir.

İkinci meyl. Onunla əlaqədar ki, MDB ölkələri azad ticarətin çoxtərəfli assosiasiyaların tərəfindən müəyyən edilən vəzifələri özünə aid etmək istəmirdilər. Qarşılıqlı ticarətin tənzimlənməsi ikitərəfli ticarət-iqtisadi danışıqlar vasitəsilə həyata keçirilir.

MDB çərçivəsində ölkələrin qarşılıqlı ticarət əlaqələri mexanizminin işlək olmaması onların qarşılıqlı məhsul dövriyyəsində əks olunur. Birlik ölkələrinin ixracı yanacaq-energetika və mineral-xammal sahələri üzrə həyata keçirilir.

90-cı ildə MDB ölkələri arasındakı ticarət ümumi ixracın 72%-ə qədəri idisə, 90-cı ilin sonunda bu göstərici 36,5%-ə qədər aşağı düşmüşdür. Paralel olaraq birlik ölkələrinin uzaq xaric ölkələri ilə xarici ticarət əlaqələrində Rusiya 78%, Ukrayna

56%, Özbəkistan 72%, Azərbaycan 57%, Ermənistan 64%, Gürcüstan 55% artım əldə etmişdir.

Vahid iqtisadi məkanın əldə edilməsi müvəffəqiyyətlərindən biri 1995-ci ildə Belarus, Qazaxıstan, Rusiya tərəfindən "Gömrük ittifaqının" yaradılması haqqında əldə edilmiş razılaşma olmuşdur. 1996-cı ilin martında Qırğızıstan, 1999-cu ilin fevralında Tacikistan da daxil oldu.

Gömrük ittifaqının fəaliyyəti dövründə çoxlu sayda sənədlər imzalanmışdır ki, onların arasında 1996-cı il 26 martda iqtisadi və humanitar sənədlərdə inteqrasiyanın möhkəmləndirilməsi və onun məntiqi inkişafı olan 26 fevral 1999-cu il gömrük ittifaqı və vahid iqtisadi məkan haqqında olan sənədlərin mühüm əhəmiyyəti var. Məhz bu sənədlərdə əməkdaşlığın aşağıdakı istiqamətləri təyin olundu: azad ticarət zonasının formalaşması, gömrük ittifaqının 3-cü ölkələrə qarşı qarşılıqlı münasibətləri, vahid gömrük ərazisinin formalaşdırılması, ümumi xidmət və əmək bazarı, vahid elmi-texniki informasiya məkanının formalaşdırılması və s.

Müəyyən nailiyyətlərlə yanaşı gömrük ittifaqının formalaşması təcrübəsi bir sıra ciddi problemləri və çətinlikləri aşkara çıxardı.

Gömrük ittifaqının formalaşmasının əsas prinsipial məsələləri hələ həll edilməmişdir. Yaranmasından bəri əldə olunan iqtisadi fəaliyyətdəki nəticələr hələ kifayət deyil. Gömrük ittifaqı nəticəsində gedən inteqrasiya hökm sürən bir növ sabitlik bir sıra əhəmiyyətli amillərdən asılıdır ki, onların içərisində iqtisadi inkişaf səviyyəsindəki, istehsalın səviyyəsi strukturunda həmçinin ölkənin coğrafi mövqeyinin xüsusiyyətlərində olan müxtəliflik başlıca rol oynayır.

Hələ ki ümumi gömrük tarifinin formalaşması üçtərəfli əsasda həyata keçirilir. Bununla əlaqədar əgər Rusiyə, Qazaxıstan və Belarusda qoyulan gömrük rüsumları təsadüfən üst-üstə düşürdüsə, 99-cu ilin sonlarında Belarusda 10%, Qazaxıstanda isə 40% təşkil etmişdir. Tamqiymətli gömrük ittifaqının formalaşması çətinliklərlə üzləşir. Belə ki, onun bəzi üzvlərinin bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə uzaqlaşması infrastrukturun zəif inkişafı, həmçinin milli nəqliyyat tariflərinin fərqli olması əsas amillərdir.

2000-ci ilin oktyabrında 5 ölkədən (Rusiya, Belarus, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Tacikistan) ibarət gömrük ittifaqı dəyişdirilərək onun yerində Avrasiya İqtisadi Cəmiyyəti yarandı. Yeni təşkilatın məqsədləri 5 ölkənin ərazisində vahid iqtisadi məkanın formalaşması idi. Birlik qarşısında yaxın vəzifələr müəyyən olunmuşdur. Üzv ölkələrdə iqtisadiyyatda struktur islahatlarının uzlaşdırılması, vahid nəqliyyat strukturunun və vahid nəqliyyat bazarının yaradılması, vahid gömrük tarifinin tətbiqi, milli qanunvericiliklərin uyğunlaşdırılması və beynəlxalq təşkilatlarla münasibətdə ümumi siyasi kursun işlənməsi. İnteqrasiyanın formalaşmasından reallığa çevrilməsi üçün mühüm yeni aspektlərdən biri bu qurumda yeni təsərrüfat qarşılıqlı əlaqələrinin yaradılmasıdır. Mərkəzi komitə - İnteqrasiya komitəsi, həmçinin parlamentlərarası asambleya və cəmiyyət məhkəməsi yaradılması nəzərdə tutulur. Bunun üçün təşkilatın sənədlərində ilk dəfə olaraq hər bir ölkə üçün dövlətlərarası strukturların maliyyələşməsi və səsərin bölüşdürülməsi üçün kvota müəyyən olunmuşdur. Qərar isə səsərin 2/3-si həcmindən çox olduğu halda qəbul olunur. Cəmiyyət ona qoşulmağa arzu edən bütün ölkələr üçün açıqdır.

İqtisadi birləşmənin gömrük ittifaqı bayrağı altında formalaşmasının real problemlərindən biri ümumi xarici gömrük sərhədləri və ümumi xarici gömrük tarifi müəyyən edilməmiş, gömrük sərhədlərinin ləğv edilməsi oldu, bu da üzv ölkələrin daxili bazarlarında nizamsızlığa, pozuntulara gətirib çıxara bilər. İnteqrasiya yolunda Rusiya və Belarusiyanın öndə getmələrinə baxmayaraq, onların ikitərəfli münasibətlərində də müxtəlif problemlər ortaya çıxır.

1999-cu ildə Belarusdan uzaq xaric ölkələrinə rus xammalından istehsal olunmuş neft məhsulları ixracı artmışdır. Bu Belarusda Rusiyadan fərqli olaraq ixrac gömrük rüsumlarının olmaması ilə əlaqədar idi.

1994-cü il 30 aprelə Qazaxıstan, Qırğızıstan və Özbəkistan respublikaları arasında ümumi iqtisadi məkan yaradılması haqqında razılaşma imzalandı. 30 mart 1998-ci ildə buraya Tacikistan da qoşulmuşdur. 17 iyul 1998-ci ildən etibarən bu birlik Mərkəzi Asiya İqtisadi Birliyi adlanır.

Razılaşmanın 3-cü, 4-cü bəndlərinə əsasən vahid iqtisadi məkanın formalaşdırılması məqsədlərinə aşağıdakılar aid edilir:

- Kapitalın və işçi qüvvəsinin azad hərəkəti üçün iqtisadi-təşkilati və zəruri hüquqi şəraitin yaradılması;
- Yük və sərnişinlərin səmərəli daşınması üçün nəqliyyat və kommunikasiyanın inkişafı sahəsində siyasətin yürüdülməsi;
- Antiinhisar tənzimlənməsi daxil olmaqla vicdanlı rəqabətin formalaşması üçün şəraitin yaradılması;
- Təsərrüfat subyektləri arasında birbaşa iqtisadi əlaqələrin inkişafının təmini və istehsal korporasiyalarının təmini üçün əlverişli şəraitin yaradılması;
- Müştərək müəssisələrin, prioritet sahələrdə istehsal birliklərinin, kommersiya, maliyyə-kredit sahələrinin və təşkilatlarının yaradılmasına kömək edilməsi;
- Qarşılıqlı kapital qoyuluşu, investisiya siyasətinin koordinasiyalaşdırılması, iqtisadiyyat sahəsində xarici investisiyalar və kreditlərin cəlb edilməsi və investisiya haqlarının hüquqi və maraqlarının qorunması üçün fəaliyyət mexanizminin yaradılmasında bərabər iqtisadi şəraitin təmin edilməsi;
- Gömrük rüsumlarının ləğvi, vergilərin, yığımların və digər məhdudiyyətlərin həcmnin aşağı salınması;
- Gömrük proseduralarının sadələşdirilməsi;
- Gömrük qanunvericiliyinin istiqamətləndirilməsi.

10 oktyabr 1997-ci ildə Gürcüstan, Ukrayna, Azərbaycan və Moldova ölkə prezidentlərinin Strasburq görüşündə 4 ölkə tərkibində dövlətlərarası birlik yaradılması haqqında ideya irəli sürüldü. 1999-cu il aprelin 24-də Özbəkistan da rəsmi olaraq bu quruma qoşulduğunu elan etdi.

Yuxarıda adı çəkilən birliyin yaradılmasının başlıca səbəbləri həm siyasi sferada, həm də iqtisadi sferada məsələn, separatizmlə, dini ekstremizmlə və terrorizmlə mübarizə, sülhməramlı fəaliyyət, Avropa-Qafqaz nəqliyyat dəhlizinin inkişafı, "Dünya üçün tərəfdaşlıq" proqramı çərçivəsində NATO ilə əməkdaşlıq məsələlərində irəli gəlirdi.

MDB ölkələrinin bu regional birliyi kütləvi informasiya vasitələrində GÜÖAM kimi səslənirdi.

Birlik məkanında baş verən integrasiya proseslərinə əhəmiyyətli dərəcədə yer tutan razılaşmalardan biri də 1996-cı il 2 apreldə Rusiya və Belarus arasında olan razılaşmadır. Bu razılaşma düz bir ildən sonra Rusiya-Belarus ittifaqı adını aldı. Bu ittifaqın MDB məkanında baş verən integrasiya proseslərində xüsusi yer tutmasının əsası ondadır ki, Rusiya-Belarus ittifaqının iri bir regional birlik kimi formalaşmasından sonra tərəflər çoxtərəfli integrasiyanın inkişafı, xüsusilə sıx ittifaq qurmağı elan etmişlər. 2000-ci il 26 yanvarda Rusiya Federasiyası ilə Belarus Respublikası arasında ittifaq dövləti yaratmaq haqqında razılaşma imzalandı. Razılaşmanın 2-ci maddəsinə görə ittifaq dövlətinin formalaşmasının əsas məqsədləri kimi aşağıdakılar göstərilir:

- Üzv ölkələrin qardaş xalqlarının sülh və demokratik inkişafının təmini, dostluğun möhkəmləndirilməsi, əhalinin həyat səviyyəsinin və rifah halının yüksəldilməsi;

- İştirakçı dövlətlərin xammal və intellektual potensialının birləşdirilməsi əsasında sosial-iqtisadi inkişafın və iqtisadiyyatın funksiyalaşmasını bazar mexanizmi əsasında fəaliyyət göstərməsi üçün vahid iqtisadi məkanın yaradılması;

- Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına beynəlxalq hüququn ümumi qəbul edilmiş prinsip və qaydaları çərçivəsində riayət edilməsi;

- Müdafiə sahəsində düzgün siyasət yeridilməsi;

- Demokratik dövlətlərin vahid hüquq sisteminin formalaşdırılması;

- İnsanın layiqli yaşamış və azad inkişafını təmin edən məqsədyönlü sosial siyasətin aparılması;

- MDB-nin Avropada və dünyada təhlükəsizliyi və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın təmin edilməsi.

İştirakçı ölkələr vahid iqtisadi məkanın formalaşdırılmasında formalaşacaq ittifaq dövləti üçün əsaslı prinsipləri elan etmişlər.

- Təsərrüfat fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün əvvəl tətbiq olunmuş, sonra vahid qanunvericiliyin, həmçinin vətəndaş və vergi qanunvericiliyinin fəaliyyəti;

- Makroiqtisadi və sosial inkişaf göstəricilərinə mərhələli yanaşmaq üçün tədbirlərin görülməsi və vahid struktur siyasətinin həyata keçirilməsi;

- Vahid emissiya mərkəzinin yaradılması ilə yanaşı pul vahidinin təşkili;
- Vergi toplamada tətbiq olunan prinsiplərin fəaliyyəti;
- Xidmət, xarici və daxili borcların ödənişi sahəsində vahid hüquqi bazanın yaradılması;
- Qiymətəmələgəlmə sahəsində siyasətin aparılması;
- Vahid qiymətli kağızlar bazarının yaradılması;
- 3-cü ölkəyə, beynəlxalq iqtisadi təşkilatlara, iqtisadi birliklərə qarşı vahid ticarət siyasətinin yeridilməsi;
- Birlik dövlətlərində vahid gömrük məkanının fəaliyyəti;
- İttifaq dövlətlərindən kənarında birləşmiş energetika, nəqliyyat, kommunikasiya və rabitə sisteminin əlaqələndirilməsi;
- Əhalinin sosial müdafiəsi, təqaüdlə təmini sahəsində əmək qanunvericiliyinin fəaliyyəti.

Rusiya və Belarus ittifaqı hər iki ölkənin maraqlarına cavab verir. Rusiya kimi Belarus dövləti də başa düşür ki, əsas makroiqtisadi və sosial göstəricilərin yaxınlaşması, vahid struktur siyasətinin yeridilməsi, vahid valyutaya keçmək və digər məsələlər əmək tələb edən çətin işdir. Lakin bu iki dövlətin birləşməsinə mane ola bilməz.

Əlbəttə Rusiya və Belarusun birlikdən əldən etdikləri strateji gəlirləri hər şeydən əvvəl həmin ölkələrin iqtisadi əsası olan maliyyə imkanları vasitəsilə qiymətləndirilməlidir.

Son dövrdə Ukrayna, Gürcüstan, Azərbaycan, Moldova arasında yaxınlaşma hiss olunur. Bunun əsasında onların ümumi maraqları durur ki, bu da keçmiş SSRİ-nin cənubundan keçən nəqliyyat dəhlizinin yaradılmasını nəzərdə tutur. Azərbaycan, Türkmənistan və Qazaxıstan xarici bazarlara neftin nəqli problemi bu ölkələrin iqtisadi inkişafının əsas xüsusiyyətidir. Qərb və Türkiyə tərəfindən dəstəklənərək onlar enerji daşıyıcılarının nəqli yollarını diversifikasiya etməyə çalışırlar.

Öz növbəsində öz gəlirlərini tranzit yolu ilə Gürcüstan, Ukrayna isə enerji daşıyıcıları ilə təminatda alternativ tələblər vasitəsilə genişləndirməyə maraq oymuşdur. Hələ ki deyilən ölkələr arasında dürüst bir təşkilati forma yaranmamışdır.

MDB çərçivəsində regionallaşma proseslərinin ümumi inteqrasiya proseslərinə təsiri bir tərəfli qəbul olunur. Bir tərəfdən o vahid iqtisadi məkanı bir növ parçalayır, digər tərəfdən postsovet məkanında ümumi inteqrasiya prosesinin çətinləşdiyi bir dövrdə mini inteqrasiya planları yaradır. Müəyyən şəraitdə "müxtəlif sürətli inteqrasiya" proseslərinə tam şəkildə təsir göstərir.

Müxtəlif sürətli inteqrasiya proseslərində MDB üzvlərinin müxtəlif sahələrdəki obyektiv maraqları durur.

İnteqrasiya və dezinteqrasiya prosesinin fəaliyyətinin son nəticəsi postsovet məkanında bir çox səbəblərdən asılı olacaq, o cümlədən islahatların nəticəsi, iqtisadiyyatın vəziyyəti, MDB hakim dövlətlərin siyasəti və MDB çərçivəsindəki digər faktorların böyük təsiri vardır.

Aydındır ki, Qərb dövlətləri gələcəkdə MDB ölkələrinə qarşı ziddiyyətli siyasətini davam etdirəcəklər. Hal-hazırki dövrdə onlar Zaqafqaziyada və Mərkəzi Asiyada cərəyan edən hadisələrə daha çox diqqət yetirirlər, bu da onların liderlərinə MDB-nin digər ölkələri ilə əlaqələrini soyuqlaşdırmağa bir dəstək kimi qiymətləndirilir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANIN MDB ÖLKƏLƏRİ İLƏ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

2.1. Azərbaycanın MDB çərçivəsində inteqrasiya proseslərində iştirak xüsusiyyətləri

Müasir şərtlərlə beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya makroiqtisadi proseslərin transmilliləşdirilməsinin məntiqi, qanunauyğun bir nəticəsidir.

Keçmiş SSRİ-nin yerində yaranan müstəqil respublikaların MDB ilə yanaşı, regional əməkdaşlığa, təşkilati qurumlara inteqrasiya olunma cəhdləri nəticəsində aşağıdakı mexanizmlər yaranmışdır.

– 11 ölkə çərçivəsində Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının yaranması ticarət və investisiyaların preferensial rejiminin formalaşdırılması və birgə institutların yaranması

– Azərbaycan, Qırğızıstan, Tacikistan, Türkmənistan, Özbəkistan və Qazaxıstanın İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına daxil olması

– Qazaxıstan, Qırğızıstan və Özbəkistan respublikaları arasında vahid iqtisadi məkanın yaradılması haqqında razılaşma

– Belarus-Rusiya arasında olan gömrük ittifaqına sonradan Qazaxıstan da qoşuldu

– Belarus, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Rusiyanın arasında iqtisadi və humanitar sahədə inteqrasiyanın dərinləşməsinə dair olan razılaşmanın imzalanması, Türkmənistanın da qoşulması

– Azərbaycan, Gürcüstan, Ukrayna, Özbəkistan və Moldova ölkələrinin hələ də qeyri-formal birliyi.

Həqiqətdə isə bu gün MDB daxilində yaranan 3 gömrük ittifaqı: 4 ölkənin gömrük ittifaqı (Belarus, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Rusiya); Mərkəzi Asiya ölkələrinin gömrük ittifaqı və Belarus, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Rusiya və Tacikistanın gömrük ittifaqı (Avrasiya gömrük ittifaqı) MDB çərçivəsində bu 3 ittifaqın yaranması təkcə inteqrasiya proseslərinin deyil, həmçinin dezinteqrasiya proseslərinin inkişafının

təəccüblü sübutudur. Bu ölkələrdə iqtisadi integrasiyanın inkişafının nəticələrindən biri də birlik məkanından kənardakı beynəlxalq ticarətin səviyyəsidir.

Cədvəl 2.1. 2006-2013-cü illərdə Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsi.

	Ümumi ticarət dövriyyəsi (mln. ABŞ dolları)							
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Cəmi	11638,9	11771,7	54926,0	20824,5	27960,8	36326,9	33560,9	34687,9
MDB	2693,4	2598,3	3417,8	2964,6	4035,0	5477,9	3630,0	4062,9
MDB-nin xüsusi çəkisi (%-lə)								
XTD	23,1	22,1	6,2	14,2	14,4	15,1	10,8	11,7
İxrac	10,1	18,2	2,4	7,7	9,3	11,0	5,2	6,3
İdxal	38,9	33,3	31,9	29,8	31,1	26,2	24,6	23,8

Mənbə: www.azstat.org

Cədvəl göstərir ki, 2006-2013-cü illərdə Azərbaycanın bütövlükdə xarici ticarət dövriyyəsi 3 dəfəyə qədər artdığı halda, MDB ölkələri xarici ticarət əlaqələrinin xüsusi çəkisi xeyli azalmışdır.

Bəzi rus iqtisadçıları belə hesab edirlər ki, MDB çərçivəsində hətta gömrük ittifaqı dövlətlərində qarşılıqlı əmtəə dövriyyəsində təəssüf ki, müsbətlik müşahidə olunmur. Son illərin təcrübəsi MDB-nin həqiqətən integrasiya qruplaşmasına çevrilməsində əhəmiyyətli perspektivlər vəd etmir. Azərbaycan MDB-ni bərabərhüquqlu və milli maraqların qorunmasına xidmət edən suveren dövlətlərin hüquqi səlahiyyətli bir birliyi kimi görmək istərdi.

MDB-ni yaradarkən üzv ölkələr keçmiş SSRİ məkanında ikitərəfli ticarət əlaqələrinin qırılmasından sonra yaranan böyük itkiləri aradan qaldırmaq üçün mövcud vəziyyəti hissə-hissə də olsa bərpa etmək istəyirdilər.

Bununla yanaşı, ölkələr arasında xarici iqtisadi və siyasi sahədə düynələr (ziddiyyətlər) yarandı. Bunlardan biri Xəzər düynüdür. Bu onun statusu və bu rayondan nəql edilən neftin marşrutu ilə bağlıdır. 2 postsovet ölkəsi - Azərbaycan və Qazaxıstan müxtəlif əsaslarla Xəzərin zonalarla bölgüsünü təklif edirlər. Rusiya isə öz növbəsində Xəzərin təkindəki neft yataqlarından digər Xəzəryanı ölkələrlə birlikdə istifadəni təkid edir. O nefti Rusiya ərazisindən Avropaya nəqli üçün böyük sahədə yataqları əldə etmək marağındadır.

Rusiya Azərbaycanda neft sənayesində öz mövqeyini saxlamağı davam etdirir. 1994-cü ildə rus konserni "Lukoil" Xəzər dənizinin Azərbaycan şelfindəki Azəri, Çıraq, Günəşli yataqlarından neft çıxaran beynəlxalq konsorsiuma daxil oldu. Bu şirkətin payı 10%-dir. 1995-ci ildə bu kampaniya digər bir layihədə (100 min tondan çox ehtiyatı olan Qarabağ yatağı) əhəmiyyətli bir mövqe tutdu. Burada beynəlxalq konsorsiumda payı 35% idi. 1996-cı ildə neft ehtiyatı 200 mln ton, qaz kondensatı 100 mln ton və 400 mlrd m³ qaz ehtiyatı olan Şahdəniz konsorsiumuna daxil oldu.

Xəzər regionu MDB ölkələri xüsusilə Rusiya ilə digər ölkələr mövcud olan ziddiyyətlərdən biridir. Bunu birlik ölkələrinin o cümlədən Azərbaycanın Rusiya ilə məhsul dövriyyəsinin azalmasında görmək olar.

Dünya iqtisadiyyatı tendensiyalarının və Azərbaycanın ticarət əlaqələrinin kompleks tədqiqatlarının aparılması, regional xüsusiyyətlərin, coğrafi-ölkə əsaslandırılmış proqnozların hazırlanması xarici ticarətin inkişaf strategiyasının müəyyən olunmasında böyük rol oynayır.

Bu strategiyayı müəyyən edərkən dünya ticarətinin keçid iqtisadiyyatı ölkələrində inkişafının xüsusiyyətini nəzərə almaq lazımdır. Belə ki, son 15 ildə bu ölkələrin dünya ixracatında və ÜDM-də payı getdikcə artır. 1992-ci ilə nisbətən 2007-ci ildə bu göstəricilər uyğun olaraq 2,05 və 1,51 punkt artmış, nəticədə 8,01 və 15,5 təşkil etmişdir. MDB ölkələrinin ixracatı isə 1992-ci ildə 1,4%-dən 1998-ci ildə 2,3%-dək artmışdır. Bu meyllər keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə iqtisadiyyatın transformasiyası eləcə də xarici-iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması nəticəsində iqtisadi aktivliyin artmasından xəbər verir.

Azərbaycan mövcud şəraitdə dünya bazarında və onun ayrı-ayrı segment və sferalarında baş verən proseslərə təsir etmək iqtidarında deyil.

Hələ SSRİ tərkibində respublikamızın xarici ölkələrlə ticarət əlaqələrinə nəzərə salsaq görürük ki, idxal ixracı bir neçə dəfə üstələyir. Bu SSRİ rəhbərliyinin periferiya respublikalarına münasibətdə apardığı məqsədyönlü siyasət olmaqla, onları mərkəzin xammal əlavəsinə çevirmək məqsədini güdürdü. Respublikanın əsas ticarət partnyoru Rusiya olmuşdur. Belə ki, ixracatın 60%-i Rusiyanın payına düşürdü. Məhz bu

şəraitdə Azərbaycan özünü müstəqil elan etməklə BİM-in müstəqil subyekti kimi azad ticari-iqtisadi münasibətlərə qoşuldu.

Hazırda Azərbaycan Respublikası tərəfindən bütün MDB ölkələri (Ermənistandan başqa) ilə azad ticarət rejimi yaradılmış, sərbəst sərmayə üçün hüquqi baza tərtib olunmuşdur. 2011-ci ildə MDB çərçivəsində "Azad ticarət zonası haqqında Saziş" imzalanmışdır, hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının Sazişə qoşulması ilə bağlı danışıqlar aparılmaqdadır.

Bununla yanaşı, MDB-nin 2020-ci ilədək İqtisadi İnkişaf Strategiyasının ikinci mərhələsinin (2012-2015-ci illər) həyata keçirilməsi üzrə Tədbirlər Planı layihəsi işlənib hazırlanmış, MDB Hökumət Başçıları Şurasının 18 oktyabr 2011-ci il tarixli Qərarı ilə sözügedən Tədbirlər Planı təsdiq olunmuşdur. Həmin Plana əsasən beynəlxalq innovasiya, ticari-iqtisadi, texniki tənzimləmə, informasiya və kommunikasiya kimi sahələrdə əməkdaşlıq, ətraf mühitin qorunması, maddi və təbii resursların effektiv istifadəsi, istehlakçıların hüquqlarının qorunması, nəqliyyat, sənaye və digər sahələrdə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. 2011-ci ilin 28 iyun-3 iyul tarixlərində Moskvada Ümumrusiya Sərgi Mərkəzində Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (MDB) 20 illiyinə həsr olunan Dövlətlərarası Sərgidə MDB-yə üzv dövlətlərdən rəsmi şəxslərlə yanaşı, Azərbaycanda müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərən iş adamları iştirak etmişdir. Sərgidə 40-a yaxın Azərbaycan şirkətinin 250 çeşiddən çox məhsulları nümayiş olunmuşdur. Azərbaycanın milli pavilyonunda sənaye, kənd təsərrüfatı, yanacaq-energetika, informasiya texnologiyaları, mədəniyyət, turizm və digər sahələrə dair stendlər təşkil edilmişdir. MDB-nin İqtisadi Şurasının 20 sentyabr 2013-cü il tarixində keçirilmiş növbəti iclasında sözügedən Sazişə dəyişikliklərin edilməsi barədə Protokol layihəsi haqqında Qərar layihəsi hazırlanmış və MDB-nin Hökumət Başçılarının 20 noyabr 2013-cü il tarixində keçirilmiş növbəti iclasında baxılmaq üçün təqdim olunmuşdur. Həmçinin, 2014-cü ilin 9-12 oktyabr tarixlərində Moskva şəhərində Ümumrusiya sərgi mərkəzinin ərazisində keçirilmiş "Qızıl payız" adlı sərgidə Azərbaycanın kənd təsərrüfatı, heyvandarlıq, bitkiçilik məhsulları istehsalçılarının iştirakının, logistika mərkəzlərinin, alternativ enerji üzrə avadanlıqların nümayişi həyata keçirilmişdir.

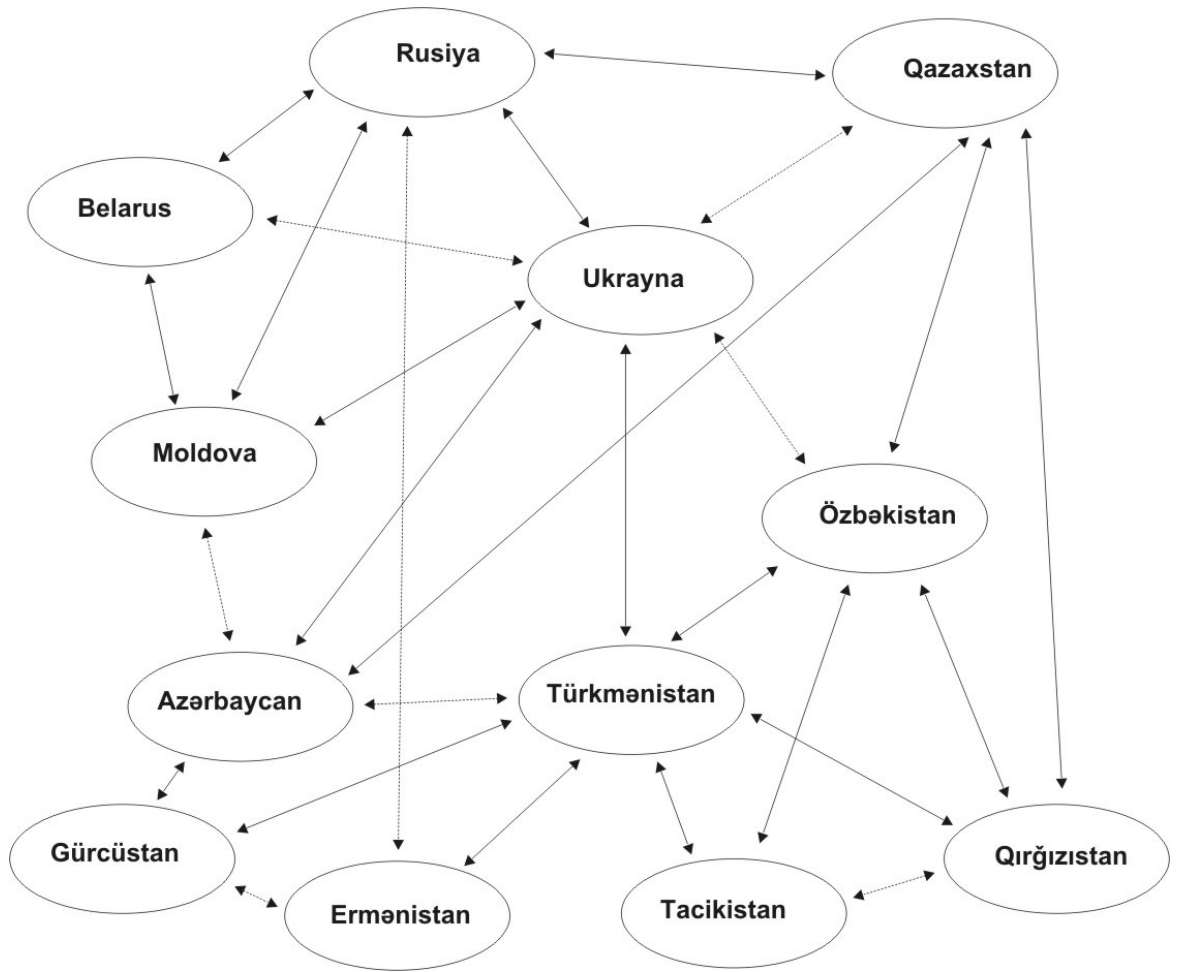
"MDB-də malların mənşə ölkəsinin təyin edilməsi Qaydaları haqqında 2009-cu il 20 noyabr tarixli Sazişə dəyişikliklər edilməsi barədə Protokol" Azərbaycan Respublikasına münasibətdə 2013-cü il 1 may tarixindən qüvvədədir.

2.2. Azərbaycanın MDB ölkələri ilə ticarət əlaqələrinin kompleks tədqiqi

Keçmiş SSRİ respublikalarının vahid xalq təsərrüfatı kompleksi çərçivəsində uzunmüddət birgə inkişafı prosesində onlar arasında ictimai əmək bölgüsü dərinləşmiş və ixtisaslaşan sahələr inkişaf etdirilmişdir. Vahid mərkəzin təsiri altında respublikalararası əlaqələr genişləndirilmiş və milli ərazi istehsal kompleksləri iqtisadi cəhətdən bir-birilərini qarşılıqlı surətdə tamamlamışdır.

Cədvəl 2.2. MDB ölkələri və Gürcüstan üzrə ümumi daxili məhsul (cari qiymətlərlə, milyon dollarla)

	2009	2010	2011	2012	2013
Azərbaycan	44 297,0	52 909,3	65 951,6	69 683,9	73 560,5
Belarus	49 029,2	54 940,0	53 008,6	63 366,1	70 982,0
Ermənistan	8 648,0	9 260,3	10 142,1	9 958,0	10 431,2
Qazaxıstan	115 306,1	148 023,1	188 050,0	203 520,6	224 414,8
Qırğızıstan	4 691,5	4 794,7	6 198,3	6 605,1	7 226,3
Moldova	5 437,6	5 799,0	7 022,5	7 285,5	7 934,7
Özbəkistan	33 681,0	39 315,6	45 915,2	51 114,8	56 805,2
Rusiya	1 224 975,3	1 525 314,3	1 906 890,2	2 002 522,6	2 097 903,9
Tacikistan	4 978,3	5 642,2	6 523,6	7 592,6	8 506,0
Türkmənistan	20 214,0	22 148,0	29 233,0	35 164,0	...
Ukrayna	117 220,2	136 427,9	163 449,3	176 598,5	182 025,6
Gürcüstan	10 767,1	11 636,5	14 438,5	15 846,8	16 126,4

Şəkil 2.1. MDB ölkələrində qarşılıqlı iqtisadi əlaqə və asılılığın inkişaf meylləri

Müstəqil Dövlətlər Birliyini təşkil edən keçmiş İttifaq respublikalarında sənaye və aqrar sahələr qarşılıqlı surətdə daxili bazarla sıx əlaqələndirilmiş şəkildə etdirilmişdir. Belə bir uzunmüddətli inkişafın gedişində respublikaların sənayeyönlü ixtisaslaşmasının dəqiq istiqamətləri yaranırdı. Məsələn, Rusiya, Belarusiya, Ukraynada maşınqayırma sahəsi daha inkişaf etdirilmişdir. Bu sahələrin 1990-cı ildə sənaye istehsalında payı Belarusda 34,2%, Rusiyada 30,3% təşkil etmişdir. Gürcüstan, Moldova, Azərbaycan və Qırğızıstan yeyinti sənayesi sahələri inkişaf etmiş və sənaye məhsulunda bu sahələrin payı 37,4-24,8 faiz səviyyələrində olmuşdur. Türkmənistan, Tacikistan, Özbəkistan və Qırğızıstan üçün yüngül sənaye sahələri üstün inkişaf etmişdir. Bu dövrdə Türkmənistanda yüngül sənayenin ümumi sənaye məhsulunda payı 42,2%, Qırğızıstanda 27,4% təşkil etmişdir. Azərbaycanda neft maşınqayırması və kimya sahələri də üstün inkişaf səviyyəsində olmuşdur. Bəzi

məhsullarına görə Azərbaycan neft və kimya sənayesi müəssisələri keçmiş İttifaqla inhisarçı mövqedə olmuşlar (məsələn sulfanol istehsalının 95 faizi, neftmaşınqayırma avadanlıqlarının 80 faizi).

Cədvəl 2.3. MDB ölkələri və Gürcüstan üzrə adambaşına ümumi daxili məhsul (cari qiymətlərlə, dollarla)

	2009	2010	2011	2012	2013
Azərbaycan	5 018,2	5 922,0	7 285,0	7 594,3	7 912,5
Belarus	5 157,3	5 788,9	6 207,0	6 695,1	7 498,7
Ermənistan	2 665,8	2 842,8	3 103,0	3 292,9	3 451,7
Qazaxıstan	7 164,8	9 070,0	11 356,6	12 118,9	12 933,0
Qırğızıstan	910,0	920,2	1 130,1	1 233,2	1 319,7
Moldova	1 524,8	1 632,0	1 971,0	2 046,0	2 229,3
Özbəkistan	1 213,0	1 377,1	1 565,5	1 716,6	1 878,4
Rusiya	8 579,1	10 677,8	13 338,5	13 983,9	14 618,8
Tacikistan	678,8	750,4	845,7	961,4	1 053,5
Ukrayna	2 555,3	2 985,9	3 590,3	3 888,7	4 009,7
Gürcüstan	2 455,2	2 623,0	3 230,7	3 523,4	3 596,6

Göstərilən hallar MDB məkanında iştirakçı ölkələrin iqtisadi inteqrasiyasına öz təsirini göstərir. Xammal istehsalı sahələrinin dünya bazarı ilə daha intensiv əlaqələnməsi, blokdaxili ölkələrdə xammala tələbin azalması, resurs emalı sahələrinin rəqabət qabiliyyətinin aşağı səviyyəsi və səmərəsizlik effekti, eləcə də digər iqtisadi səbəblər üzv ölkələrin inteqrasiya proseslərində qarşılıqlı maraqları və inteqrasiya əməkdaşlığın inkişafında özünü göstərir.

Cədvəl 2.4. MDB ölkələri və Gürcüstan üzrə iqtisadi artım tempi, faizlə

	2009	2010	2011	2012	2013
Azərbaycan	109,3	105,0	100,1	102,2	105,8
Belarus	100,2	107,7	105,5	101,7	100,9
Ermənistan	85,9	102,2	104,7	107,2	103,5
Qazaxıstan	101,2	107,3	107,5	105,0	106,0
Qırğızıstan	102,9	99,5	106,0	99,9	110,5
Moldova	94,0	107,1	106,8	99,3	108,9
Özbəkistan	108,1	108,5	108,3	108,2	108,0
Rusiya	92,2	104,5	104,3	103,4	101,3
Tacikistan	103,9	106,5	107,4	107,5	107,4
Türkmənistan	106,1	109,2	114,7	111,1	110,2
Ukrayna	85,2	104,1	105,2	100,3	100,0
Gürcüstan	96,2	106,3	107,2	106,2	103,2

Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasının idxal və ixrac əməliyyatlarının böyük bir hissəsi Rusiya Federasiyasının payına düşür. İkinci və üçüncü yerlərdə uyğun olaraq Qazaxıstan və Ukrayna respublikaları durur.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkələr arasında xarici iqtisadi və xarici siyasi sahədə düynələr (ziddiyyətlər) yarandı. Bunlardan biri Xəzər probleimidir. Bu onun statusu və bu rayondan nəql edilən neftin marşrutu ilə bağlıdır. 2 postsovet ölkəsi Azərbaycan və Qaxaxıstan müxtəlif əsaslarla Xəzərin zonalarla bölgüsünü təklif edirlər. Rusiya isə öz növbəsində Xəzərin təkindəki neft yataqlarından digər Xəzəryanı ölkələr ilə birlikdə istifadəni təşkil edir. O nefti Rusiya ərazisindən Avropaya nəqli üçün böyük sahədə yataqları əldə etmək marağındadır.

Cədvəl 2.5. 2013-cü ildə Azərbaycanın MDB ölkələri ilə ticarət əlaqələri

ÖLKƏLƏR	İdxal		İxrac		Xarici ticarət dövriyyəsi	
	min ABŞ doll.	Payı, %-lə	min ABŞ doll.	Payı, %-lə	min ABŞ doll.	Payı, %-lə
MDB cəmi	2 553 243,0	100,0	1 509 637,9	100,0	4 062 880,9	2,5
Belarus	87 334,8	3,4	14 696,6	1,0	102 031,4	9,1
Qazaxstan	306 763,3	12,0	64 234,3	4,3	370 997,6	0,4
Qırğızstan	1 767,1	0,1	12 760,9	0,8	14 528,0	0,1
Moldova	4 015,5	0,2	190,2	0,0	4 205,7	0,5
Özbəkistan	10 769,4	0,4	10 678,5	0,7	21 447,9	63,6
Rusiya	1 505 178,4	59,0	1 077 844,4	71,4	2 583 022,8	0,3
Tacikistan	42,9	0,0	13 763,0	0,9	13 805,9	2,2
Türkmənistan	48 300,3	1,9	39 852,1	2,6	88 152,4	21,3
Ukrayna	589 071,3	23,1	275 617,9	18,3	864 689,2	2,5

Mənbə: www.azstat.org

BƏB-nin, Azərbaycanın geoiqtisadi vəziyyətinin, mövcud resurs və elmi-texniki potensialının xüsusiyyətlərinə əsasən xarici iqtisadi fəaliyyətin formalaşan mexanizmi xarici iqtisadi strategiyanın əsas məqsədinin Azərbaycanın xalq təsərrüfatı kompleksinin dünya və regional təsərrüfat sistemində inteqrasiyanın realizasiyası üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu məqsədə nail olmaq üçün bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə (bağlılıqda) olan 3 əsas tapşırığı yerinə yetirmək lazımdır.

1. Dünya praktikasında qəbul olunmuş prinsiplər, normalar və iqtisadi mexanizmlərdən istifadə etməklə, inkişaf etmiş bazar sisteminin formalaşdırılması;

2. Milli təsərrüfatı yenidən təşkil etmək üçün dünya iqtisadi sisteminin imkanlarından istifadə olunması;

3. Xarici iqtisadi sferanın dinamik və yüksək effektiv artımı təmin edə biləcək amilə çevirmək.

Rusiya Azərbaycanda neft sənayesində öz mövqeyini saxlamağı davam etdirir. 1994-cü ildə rus konserni "Lukoil" Xəzər dənizinin Azərbaycan şelfindəki Azəri, Çıraq, Günəşli yataqlarından neft çıxaran beynəlxalq konsorsiuma daxil oldu. 1995-ci ildə bu kompaniya digər bir layihədə (100mln-dan çox neft ehtiyatı olan Qarabağ yatağı) əhəmiyyətli bir mövqe tutur. Burada beynəlxalq konsorsiumda payı 35% idi.

Cədvəl 2.6. İdxalda ölkə qruplarının xüsusi çəkisi, %

Ölkə qrupları	2009	2010	2011	2012	2013
Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB)	29,8	31,1	26,2	24,6	23,8
Avropa İttifaqı (Aİ)	26,7	25,3	32,3	27,7	35,1
Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QDİƏT)	42,1	37,7	37,5	37,7	35,0
İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT)	17,9	18,4	17,9	21,6	19,0
Demokratiya və iqtisadi inkişaf uğrunda təşkilat (GUAM)	9,4	7,9	6,7	7,0	6,8
Neft ixrac edən ölkələrin Təşkilatı (OPEK)	1,9	2,8	2,9	3,5	3,4
İslam Konfransı Təşkilatı (İKT)	19,3	20,1	19,7	23,8	20,9
Asiya-Sakit okeanı İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (ASİƏT)	36,0	38,4	35,3	35,3	29,6
Avropa Azad Ticarət Assosiasiyası (AATA)	1,6	1,6	2,3	1,6	1,9
Cənub-Şərqi Asiya Dövlətlərinin Assosiasiyası (ASEAN)	1,1	3,5	0,9	1,1	1,2
İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT)	51,7	45,6	57,6	56,4	57,8

Dünya iqtisadiyyatı tendensiyalarının və Azərbaycanın ticarət əlaqələrinin kompleks tədqiqatlarının aparılması, regionla xüsusiyyətlərin, coğrafi-ölkə prioritetlərinin müəyyən olunması və bunun əsasında elmi əsaslandırılmış proqnozların hazırlanması xarici ticarətin inkişaf strategiyasının müəyyən olunmasında böyük rol oynayır.

Cədvəl 2.7. İxracda ölkə qruplarının xüsusi çəkisi, %

Ölkə qrupları	2009	2010	2011	2012	2013
Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB)	7,7	9,3	11,0	5,2	6,3
Avropa İttifaqı (Aİ)	43,7	47,3	59,4	46,8	48,0
Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QDİƏT)	12,3	12,8	14,2	15,5	14,3
İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT)	3,1	3,2	3,2	4,2	3,9
Demokratiya və iqtisadi inkişaf uğrunda təşkilat (GUAM)	4,0	6,1	5,5	2,7	3,3
Neft ixrac edən ölkələrin Təşkilatı (OPEK)	6,5	5,4	4,5	10,1	14,1
İslam Konfransı Təşkilatı (İKT)	12,1	12,4	10,8	16,8	19,0
Asiya-Sakit okeanı İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (ASİƏT)	34,8	27,3	19,6	25,8	31,0
Avropa Azad Ticarət Assosiasiyası (AATA)	0,1	0,4	0,7	0,4	0,3
Cənub-Şərqi Asiya Dövlətlərinin Assosiasiyası (ASEAN)	7,2	10,4	6,5	11,5	19,8
İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT)	59,1	57,0	67,1	53,4	52,9

Dünya bazarından asılılığın güclənməsi şəraitində postsovet dövlətlərinin təsərrüfat əlaqələrinin yaxın xaricdən uzaq xaric ölkələrə istiqamətlənməsi idxal-ixrac

əlaqələrinin strukturunda və MDB ölkələrində istehsal sferasında böyük struktur dəyişikliklərə gətirib çıxarmışdır. Məlum olduğu kimi, hazırda bu ölkələrin ixracında yanacaq-energetik və mineral-xammal resursları, idxalda isə emaledici sənaye məhsulları (hazır mallar - hər şeydən əvvəl yüngül və yeyinti sənaye məhsulları) üstünlük təşkil edir. 1990-2005-ci illər ərzində Birlik ölkələri arasında qarşılıqlı və birtərəfli asılılıq meylləri yaranmışdır. Bu proses demək olar ki, regional birliklərin yaranmasına və onların müəyyən dərəcəli müxtəlif siyasi-təşkilati qruplaşmalarına gətirib çıxarmışdır. Bunlara - 1) Rusiya və Belarusa İttifaqı; 2) AvrAsiya iqtisadi birliyi (Rusiya, Belarusiya, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Tacikistan); 3) Mərkəzi Asiya iqtisadi birliyi (Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan və Özbəkistan); 4) GUAM (Gürcüstan, Ukrayna, Özbəkistan, Azərbaycan və Moldova).

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsindən verilən məlumata əsasən, 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının MDB dövlətləri ilə ticarət dövriyyəsinin həcmi 4.062,88 mln. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 2.553,24 mln. ABŞ dolları, ixracın həcmi isə 1.509,64 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir. 2013-cü ildə MDB dövlətlərinin Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsidəki payı 11,71 faiz təşkil etmişdir. 2012-ci il ilə müqayisədə, 2013-cü ildə MDB dövlətləri ilə ticarət dövriyyəsi 11,84 faiz, o cümlədən ixrac 20,58 faiz artmışdır.

Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrinin inteqrasiya potensialının yüksək olmasına baxmayaraq, blokdaxili əməkdaşlığın inkişafının kifayət qədər problemləri qalmaqdadır. MDB-nin əhalisi planetin əhalisinin 5%-ni, sənaye potensialı dünya sənaye potensialının 10%-ni təşkil edir. Dünyanın əsas növ təbii ehtiyatlarına 25 faizi MDB ölkələri ərazisində yerləşir. Elektrik enerjisi hasilatına görə MDB dünyada dördüncü yerdə olmaqla, dünya hasilatının 10%-ni təşkil edir. Eyni zamanda, qeyd olunmalıdır ki, XX əsr ərzində postsovet ölkələri əhəmiyyətli industrial inkişaf yolu keçmiş, elmi-texniki və intellektual potensial inkişaf etmişdir. MDB ölkələrinin formalaşan global iqtisadiyyatda mövqelərinin gücləndirilməsi imkanları böyükdür, bu imkanlardan qarşılıqlı maraqlara uyğun istifadə olunması inteqrasiya əməkdaşlığının ən aktual problemləridir.

2.3. Azərbaycanın MDB ölkələri ilə investisiya sahəsində əməkdaşlığının mövcud vəziyyəti və istiqamətləri

Azərbaycanın da digər keçid iqtisadiyyatlı ölkələr kimi bir çox problemləri vardır. Bunlardan biri də investisiya krizisidir və xarici investisiyaların cəlb olunmasına Azərbaycanda bu vəziyyətdən ən uğurlu çıxış yolu kimi baxılır. Xarici investisiyaların cəlb olunmasına Azərbaycanda bu vəziyyətdən ən uğurlu çıxış yolu kimi baxılır. Xarici investisiyaların cəlb olunması üçün isə münbit investisiya mühitinin olması vacib şərtidir.

Hər bir ölkədə, o cümlədən, Azərbaycanda da investisiya mühitinə aşağıdakı amillər qrupu təsir göstərir:

1. Sosial-iqtisadi situasiya;
2. İqtisadi vəziyyət;
3. Hüquqi təminat.

Azərbaycanda hal-hazırda siyasi vəziyyət qismən sabitdir, lakin 1990-93-cü illərdə olan hakimiyyət dəyişiklikləri, "Qarabağ" münaqişəsi bu illərdə investisiyanın dinamikasına öz təsirini göstərir.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın bazar səviyyəsi bütün keçmiş sosialist ölkələrində olduğu kimi çox aşağıdır. Azərbaycan keçid dövrünü yaşayır. Bununla yanaşı, bu ölkələrdə iqtisadiyyatın açıqlığı aşağı olduğuna görə onlar xarici investisiyalar haqqında xüsusi, ayrıca qanunlar qəbul etməyə borcludurlar.

Azərbaycanda xarici investisiyaların hüquqi rejimi 4 səviyyədə müəyyənləşir:

- a) konstitusion rejim;
- b) qanunlar və digər normativ-hüquqi səviyyəsində;
- c) ikitərəfli və çoxtərəfli hökumətlərarası razılaşmalar səviyyəsində;
- d) beynəlxalq çoxtərəfli müqavilələr səviyyəsində.

Azərbaycanda xarici investisiyalar haqqında əsas qanunlar "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası" və 1992-ci ildə qəbul olunmuş "Xarici investisiyaların qorunması haqqında" qanundur.

**Cədvəl 2.8. 2013-cü ilin yanvar-dekabr aylarında Əsas kapitalla yönəldilmiş
xarici investisiyalar**

Ölkələrin və beynəlxalq təşkilatların adı	min manat	Ümumi həcmdə xüsusi çəkisi, faizlə
Cəmi	4167217,5	100
o cümlədən: Böyük Britaniya	1495003,6	35,9
Norveç	513789,8	12,3
ABŞ	489122,1	11,8
Yaponiya	388358,8	9,3
Türkiyə	310955,6	7,5
Çexiya	275652,1	6,6
Fransa	159337,4	3,8
Rusiya	124977,6	3
Iran	123787,7	3
Cənubi Koreya	24297,8	0,6
Sinqapur	18576,6	0,4
Almaniya	1327,1	0,0
Niderland	1113,1	0,0
İtaliya	274,5	0,0
Lüksemburq	10,8	0,0
Dünya Bankı	149907,3	3,6
Asiya İnkişaf Bankı	60645,4	1,5
İslam İnkişaf Bankı	17929,3	0,4
Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı	3440,1	0,1
Avropa Birliyi maliyyə yardımı	3347,5	0,1
WWF Qafqaz Proqramının Azərbaycan Fondu	3210,2	0,1
Avropa Şurası	2153,1	0,0

Mənbə: www.economy.gov.az

Xarici investisiyaların sahəvi strukturuna nəzər salsaq, burada yanacaq-energetika sektorunun öndə getdiyini görürük. Xarici investisiyaların digər sahələrə daxil olmasına bu sahələrin daha az cəlbəedici olması mane olur. Cədvələ nəzər salsaq görürük ki, bu illər ərzində digər sektorlara cəmi 1132,3 mln. dollar investisiya qoyulmuşdur. Bu da neft sektoruna qoyulan investisiyalardan 2,5 dəfə azdır. Bu illər ərzində respublikanın sənayesinə xarici investisiyaların cəmi 7,8%-i, nəqliyyat və kommunikasiyaya 4,1%-i, tikintiyə 7,8%-i, ASK və digər iqtisadi sahələrə cəmi 3,0%-i yönəldilmişdir.

Tədqiqatlar göstərir ki, portfel investisiyalar şəklində, daha doğrusu, səhmlərə, istiqrazlara və digər qiymətli kağızlara, həmçinin bank depozitlərinə qoyuluşlar şəklində maliyyə investisiyalarının həcmi respublikamızda çox kiçikdir. Bu Azərbaycanda birinci növbədə hələ formalaşmaqda olan qiymətli kağızlar bazarı və onun normativ-hüquqi bazasının dayanıqlı olmamasıdır.

Azərbaycana qoyulan xarici investisiyalarda müxtəlif tip beynəlxalq təşkilatların da rolu böyükdür. Bu təşkilatlar əsasən, müəyyən layihələri maliyyələşdirir və ya texniki kömək göstərirlər. Bunların içərisində ən əsasları Dünya Bankı (DB), Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF), Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası (BİA), Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB), İslam İnkişaf Bankıdır (İİB).

Təkcə MDB müasir dövrdə 6 layihəyə 195 mln. dollar investisiya qoymuşdur. BVF 1995-98-ci illərdə STF (Sistemic Transformation Facility) tipdə Azərbaycana 88,9 mln. dollar kredit, həmçinin SBA (Stand-by Arrangement) tipdə 90 mln. dollar kredit vermişdir. Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası 1995-ci ildə 100 mln. dollar həcmində güzəştli kreditlər vermişdir. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı Yenikənd İES-nin tikintisi layihəsinə 53 mln. dollar investisiya ayırmışdır. İslam İnkişaf Bankı Baş Mil-Muğan kollektorunu yenidən qurulmasına 9,6 mln. dollar kredit vermişdir.

2001-2004-ci illərdə qrafikdən görüldüyü kimi Azərbaycana investisiya axını yüksək sürətlə artaraq 2004-ci ildə, müstəqillik əldə etdikdən sonra bu günə kimi Azərbaycana xarici investisiya axını maksimum səviyyəsinə çatmışdır. Bunun əsas səbəbi kimi isə neft kontraktlarının bağlanması təsadüf etməsini göstərmək olar.

Növbəti dövr kimi isə 2005-2006-ci illəri göstərmək olar. Bu dövrdə isə nisbətən enmə müşahidə olunub. Bunun səbəbi isə aydındır. Lakin Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatlar nəticəsində digər sektorlara da investisiya cəlb edildi və grafikdən görüldüyü kimi 2007-ci ildə yeni yüksəlişə nail olunmuşdur.

Cədvəldən aydın görünür ki, bu rəqəmlər Azərbaycana qoyulan ümumi investisiyaların həcmindən çox kiçikdir. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda qeyri-neft sektoruna investisiyaların cəlb olunması üçün mühüm işləri aparılır. Bu isə özünü gələcək perspektivdə göstərəcək.

MDB dövlətlərinin investisiya əlaqələrindən danışdıqda qeyd etmək lazımdır ki, investisiya əməkdaşlığı əsasən strateji əhəmiyyəti olan və ən böyük kapital tutumu ilə fərqlənən yanacaq-energetika və xammal kompleksində aktualdır, bu da Azərbaycan kimi neft sərvəti olan ölkə üçün çox əhəmiyyətlidir.

MDB ölkələrinin investisiya əməkdaşlığı nisbətən yeni və mürəkkəb hadisədir. MDB hələlik effektiv və etibarlı yaranma deyil. Ancaq investorlar üçün hüquq sahəsi yaradan qanunverici həllər praktiki olaraq MDB-nin bütün ölkələrində qəbul olunub. Dövlətlərarası iqtisadi komitənin (DİK) fəaliyyətinin əsas diqqəti onların qanunvericiliyinin yaxınlığının təmin olunması ilə qarışır, bu da ümumi investisiya məkanının formalaşması məqsədidir. İntestisiya sferasında DİK-in fəaliyyətini təyin edən əsas sənəd, Aşqabad şəhərində birliyin hakimiyyət başçılarının şurasında 24 dekabr 1993-cü ildə razılaşdırılmış "İntestisiya fəaliyyəti sahəsində əməkdaşlıq haqqında" olan razılaşmadır.

Əgər əvvəllər Azərbaycanın makroiqtisadi siyasətində MDB-nin başqa dövlətlərinə kimi, əsas diqqət maliyyənin (tənzimlənməsi) və maliyyə stabilizməsinə nail olunmasına, yetirildi, ancaq indi onu investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsinə sənaye potensialının stabilizməsinə və əlbəttə xarici investorların cəlb olunmasına keçirmək lazımdır.

MDB ölkələrinin investisiya əməkdaşlığı - hər birinin stabilizməsinin və hər birində iqtisadiyyatın inkişafında əsas vasitədir. Çoxillik müştərək təsərrüfat fəaliyyətini MDB-nin ölkələrində lazım olan məhsulun istehsalının kooperasiyasını nəzərə alan, razılaşdırılmış, makroiqtisadi siyasəti həyata keçirmək lazımdır.

Bununla əlaqədar DİK-in əsas məsələləri içində, MDB ölkələrinin təsərrüfatının investisiyasının stimullaşdırılması, investisiya sferasında proqram və layihələrin inkişafı və təkmilləşdirilməsinin araşdırılması və koordinasiyası, vahid investisiya məkanının formalaşması durur.

Ancaq göstərilən məsələlər o halda həyata keçə bilər ki, əgər MDB həqiqətən, qarşılıqlı əlaqələrin ümumdünya prinsiplərinə əsaslanmış, mükəmməl inteqrasiya birliyi olacaq. Ancaq son illər dezinteqrasiya xarakterli əks proseslər müşahidə olunur.

MDB-nin qeyri-effektiv labüd şəraitində əsas əhəmiyyəti, ikitərəfli əsasda investisiya əməkdaşlığı kəsb edir.

Yaranan investisiya əməkdaşlığının imkanlarını Azərbaycan birlikdə istifadə etməlidir, çünki MDB-nin investisiya məkanının bütün mürəkkəbliklərinə və çətinliklərinə baxmayaraq bundan həm ölkənin milli iqtisadiyyatı, həm də dünya birliyində qazanacaqlar. MDB-yə keçmiş SSRİ-nin özünün izolyasiya təcrübəsini təkrar etmək lazım deyil, dünyada və Avroasiya regionunda baş verən prosesləri nəzərə almaqla MDB-nin əsas postulatı açıqlıq prinsipi olmalıdır, o özünü qlobal avropa və asiya proseslərinə qarşı qoymalı deyil.

İnvestisiya əməkdaşlığının yoluna qoyulmasında əsas diqqəti praktiki olaraq kapitalın çıxarılmasının, texniki kömək və s. növündə olan, formalaşan hissəsi investisiyanın yeni formalarına yönəltmək lazımdır. Belə formalara qarışıq səhmdarlıq, texniki köməyin "qulluq", "açar altında" və s. formalı müqavilələrin bağlanması aiddir.

Xarici kapital son hesabda milli iqtisadiyyatın və onun elmi-texniki səviyyəsinin inkişafına kömək etsə də, "investisiyanın yeni formalarının" tətbiq edilməsində qəbul edən tərəf ehtiyatla və ölçülərək həyata keçirilməlidir, çünki o arzuolunmaz nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Xarici investorlar tərəfindən müqavilə formalarının istifadə edilməsi, güzəştli şəraitdə gəlirlərin alınmasında cəlbədicə perspektivlər açır, obyektə nəzarət etmək və eyni zamanda riski azaltmağa imkan verir. Azərbaycanda keçid iqtisadiyyatı olan başqa ölkələr kimi, iqtisadiyyatın effektivliyini artırmaq üçün müqavilə əlaqələri

hesabına qabaqcıl texnologiyalara yol açır. Ancaq azad bazar rəqabəti şəraitində xarici investorlar son elmi-texniki nailiyyətləri deyil, inkişaf etmiş və yeni müstəqil ölkələr arasında mövcud olan qırılma qorunsun və həmçinin artsın deyə artıq "istifadə olunmuş" texnologiyaları ötürməyə üstünlük verirlər.

İnvestisiya əməkdaşlığında Azərbaycan qarşısında böyük potensial imkanlar lizinq adlanan progressiv formanın istifadəsi ilə açılır. Axırncı onillikdə investisiya fəaliyyətində əsas mexanizmlərindən biri olan bu forma inkişaf etmiş ölkələrdə daha geniş yayılma alıb.

Dünya təcrübəsində investisiyanın yeni formalarının bütün çoxluğunda öyrənilməsi nə qədər mürəkkəb və təzadlı olsa da, Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına (iqtisadi, texnoloji, idarəçilik sferasında, təchizatın qulluğu və s.) inteqrasiya prosesini gücləndirmək lazımdır. Son zamanlar investisiyanın qarşılıqlı əlaqəsi və xarici ticarət sualı da aktuallaşmış. İndiyə kimi xarici ticarət və xarici investisiya siyasəti izolə edilərək aydınlaşdırıldı, bu hər birinin hədəfinin qarşılıqlı təzadına gətirib çıxarırdı və onların reallaşmasının effektivliyini azaldırdı. İqtisadi inkişafa xarici investisiyanın və xarici ticarətin qoyuluşunu maksimumlaşdırmaq üçün onların sinerciliyinə çatmaq lazımdır, yəni vahid kimi, ancaq qarşılıqlı asılı tam kimi istifadə etmək lazımdır. Qeyd etmək lazımdır ki, xarici investisiyaların və xarici ticarətin qarşılıqlı əlaqəsi ən çoxu iqtisadiyyatın bu və ya digər sektorunun spesifikasiyasından asılıdır. Xammal sektorunda dünya praktikasında olduğu kimi, bilavasitə xarici investisiyalar xarici ticarət selinə ixracı və müvafiq olaraq baza ölkələrinin TMK-da (ABS, Avropa ölkələri, Türkiyə və s.) idxal artır.

Bir qayda olaraq bununla yanaşı xammal emalı məhsullarının tədarük sferasının genişlənməsi və bu xammaldan alınan son məhsullar hesabına xalis ixrac artır və faydalı qazıntı mənbələrinin işlənməsi üçün avadanlıq və texnologiya idxalı genişlənir. Son illərdə Azərbaycan belə yanaşmanın bir tərəfliliyini dəf etmək və hazır məhsul ixracını genişləndirmək istəyir. Bu səbəbdən ölkəmiz özünün hazır məhsulunun ixracını stimullaşdırmaq məqsədilə TMK-in sərəncamında olan aparıcı texnologiyalar, işçi qüvvəsi resursları və satış şəbəkəsinə qoşulmaqla fayda görür.

Ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların cəlb olunması məqsədilə hökumət tərəfindən "açıq qapı" siyasəti həyata keçirilir. Hazırda Azərbaycan Hökuməti ölkədə iqtisadi islahatların davam etdirilməsi, biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, neft sektoru ilə bərabər, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı tədbirlər həyata keçirir.

İnvestorların hüquq və mənafelərinin qorunması, mülkiyyətin toxunulmazlığı, yerli və xarici sahibkarlara bərabər şəraitin yaradılması "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında", "Xarici investisiyaların qorunması haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunları və bir sıra normativ sənədlərlə tənzimlənir.

Ölkədə sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi, biznes mühitinin əlverişliliyinin daha da artırılması və biznesə başlama prosedurlarının sadələşdirilməsi üçün zəruri tədbirlərin görülməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti "Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin "bir pəncərə" prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında" 2007-ci il 25 oktyabr tarixli Sərəncam imzalamışdır. Sərəncama əsasən, "bir pəncərə" prinsipi üzrə vahid dövlət qeydiyyat orqanı Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi müəyyən edilmiş və 2008-ci ilin 1 yanvar tarixindən Azərbaycanda bu sistemin tətbiqinə başlanmışdır. "Bir pəncərə" sisteminin tətbiqindən sonra Azərbaycanda biznesə başlama proseduraları 15-dən 1-ə və bunun üçün sərf olunan vaxt 30 gündən 3 günə endirilmişdir.

«Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında «bir pəncərə» prinsipinin tətbiqi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 noyabr 2008-ci il tarixli, 12 nömrəli Fərmanına əsasən Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin sədrinin 22 dekabr 2009-cu il tarixli 136 sayılı əmri ilə Azərbaycan Respublikasına gətirilən mallar üzərində dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindəki nəzarət orqanlarında müvafiq nəzarətin həyata keçirilməsi məqsədi ilə qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada sənədlər gömrük orqanına təqdim olunur. Bununla əlaqədar, «Dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrində «bir pəncərə» prinsipinin tətbiqi ilə bağlı mal və nəqliyyat vasitələri üzərində gömrük, baytarlıq, fitosanitar və

sanitariya-karantin nəzarətinin həyata keçirilməsinin və beynəlxalq avtomobil daşımalarını yerinə yetirən nəqliyyat vasitələrinə «icazə» blanklarının verilməsinin ardıcılığını müəyyən edən müvəqqəti Texnoloji sxem» təsdiq edilmişdir. Texnoloji sxemdə dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrində qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada gömrük, baytarlıq, fitosanitar və sanitariya karantin nəzarəti və beynəlxalq avtomobil daşımalarını yerinə yetirən nəqliyyat vasitələrinə «İcazə» blanklarının verilməsi işlərinin bu məsələlər üzrə məsul olan gömrük əməkdaşları tərəfindən həyata keçirilməsi göstərilmişdir.

Xarici investorlar özəlləşdirmədə iştirak edə bilirlər. Özəlləşdirmədə iştirak etmək üçün özəlləşdirmə çekləri dövriyyədə olan zaman xarici investorlar özəlləşdirmə opsiyonunu əldə etməlidirlər (Özəlləşdirmə opsiyonu - xarici investora özəlləşdirmə üçün lazım olan özəlləşdirmə çeklərinin alınmasına hüquq verən qiymətli kağızdır).

Azərbaycanın Mərkəzi Bankı valyuta tənzimlənməsinə dair mübadilə siyasətini müəyyən etməyə və təlimatları qəbul etməyə müvəkkil olunmuşdur.

Mərkəzi Bankın xüsusi lisenziyası olmadığı halda bütün ödəmələr manatla həyata keçirilir.

Əmtəələrin və xidmətlərin Azərbaycana idxalı ilə bağlı rezidentlər və qeyri-rezidentlər tərəfindən xaricə göndərilən avanslara dair pul məhdudiyyətləri Mərkəzi Bank tərəfindən ləğv olunmuşdur. Məhdudiyyətlərin ləğv olunmasına baxmayaraq, avans ödənişləri veriləndən sonra əmtəələr Azərbaycana 180 gün ərzində çatdırılmalıdır.

Azərbaycan qanunvericiliyi daşınmaz əmlaka dair aşağıda göstərilən hüquqları təmin edir: mülkiyyət, icarə, istifadə

Sahibkarlıq konsepsiyası mülkiyyət hüququnu, istifadə və ya gəlir əldə etməni və torpağın üçüncü tərəfə ötürülməsini nəzərdə tutur. Torpaq mülkiyyətçisi qismində Azərbaycan Respublikası, bələdiyyələr və Azərbaycanın fiziki və hüquqi şəxsləri ola bilirlər. Xaricilər (fiziki və hüquqi şəxslər) və vətəndaşlığı olmayan şəxslər torpaq mülkiyyətçisi ola bilməzlər. Torpağı verilmiş kreditə görə girov, hədiyyə və ya vərəsəlik kimi hüquqi üsullar nəticəsində alan xaricilər 1 il ərzində mülkiyyət

hüquqlarını 3-cü tərəfə verməlidirlər. Əks halda torpaq dövlətin və ya müvafiq bələdiyyənin mülkiyyətinə keçəcək. Buna baxmayaraq, xaricilər torpağı uzunmüddətli icarəyə götürə bilirlər.

İqtisadi fəaliyyətin artırılması və sahibkarlığın dinamik inkişafı məqsədilə vergi sistemində aşağıdakı dəyişikliklər edilib:

- Müəssisə və təşkilatların mənfəətindən vergi tutulmasının progressiv sistemindən proporsional sisteminə keçilməsi və bu vergi növü üzrə vergi dərəcələrinin tədricən 35%-dən 20%-ə endirilməsi, ƏDV-nin dərəcəsinin 28%-dən 18%-dək azaldılması, bir sıra vergilərin ləğv edilməsi, fiziki şəxslərin gəlirlərindən tutulan vergilərin dərəcələrinin maksimum həddinin 55%-dən 35%-ə endirilməsi.

Azərbaycan qanunvericiliyi Azərbaycana idxal olunan əmtəələrə bir neçə gömrük rejimi tətbiq edir. Bunlardan xarici investorlar üçün vacib olanları aşağıdakılardır: tranzit, gömrük saxlanması, gömrük anbarı, müvəqqəti idxal, gömrük zonalarına giriş və çıxış.

Azərbaycana idxal olunan əmtəələrdən rüsum tutulur (advalor rüsumu - 0-15% - ədəd və ölçü rüsumuna uyğundur). Aksiz vergisi bəzi növ əmtəələrə tətbiq olunur (tütün və alkoqol məmulatları). Azərbaycan məqsədli ƏDV prinsipini qəbul edib (hazırda 18%) ki, bu da hər hansı əmtəənin gömrük dəyərindən tutulur (tətbiq olunan gömrük rejimindən asılı olaraq, idxal rüsumu və həmçinin aksiz vergisi). Bəzi kateqoriyalara və əmtəə növlərinə ƏDV tətbiq olunmur və ya 0% dərəcəsi ilə tətbiq olunur.

İxrac (metal ixracından başqa) dövlət rüsumlarından azaddır.

Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında Sazişlərdə (HPBS) və boru kəməri layihələri üzrə sazişlər çərçivəsində fəaliyyət göstərən podratçılar, onların agentləri və subpodratçılar idxal rüsumunu ödəmədən və məhdudiyətsiz neft-qaz sənayesi təyinatlı əmtəələri Azərbaycana idxal və yenidən-ixrac edə bilirlər. HPBS rejimli idxala 0% ƏDV tətbiq olunur. Eyni zamanda "İxrac məqsədli neft-qaz fəaliyyətinə xüsusi iqtisadi rejimin tətbiqi haqqında" Qanuna əsasən, neft-qaz sahəsində podratçıların və subpodratçıların ixrac məqsədli fəaliyyətinə 0% dərəcəsi ilə ƏDV tətbiq olunur.

Qeyri-sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi şəxslərə dair dövlət reyestri hüquqi şəxslər və onların təsisçiləri barədə ümumi məlumatı daxil edir. Mülki Məcəllənin müddəalarına əsasən, hüquqi şəxslərə dair dövlət reyestri açıq elan edilib və hər bir maraqlanan tərəf qeydiyyat üçün təqdim olunan sənədlərin surətini ala bilər. Dövlət qeydiyyatı 5 gün ərzində keçirilir."Bir pəncərə" sisteminə görə kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi şəxslər Vergilər Nazirliyində qeydiyyattan keçməlidirlər.

2002-ci ilə qədər bir sıra kommersiya fəaliyyəti üçün müxtəlif dövlət orqanlarından xüsusi lisenziyalar almaq lazım idi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 3 sentyabr tarixli Fərmanına əsasən, kommersiya fəaliyyətinin əksər növləri üçün lisenziyalaşdırma ləğv olunmuşdur. Lisenziyanın alınması bank işi, sığorta, audit, daşınmalar, qiymətli kağızlar üzrə fəaliyyət və s. üçün tələb olunur. Lisenziyanın uzadılma müddəti 5 ildir.

Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən hazırlanan "Doing Business 2009" hesabatında Azərbaycan biznes mühitinin yaxşılaşdırılması sahəsində ən islahatçı ölkə elan edilmişdir. "Doing Business 2010" hesabatında isə ölkəmiz öz mövqelərini qoruyub saxlamış və "Doing Business 2011" hesabatında Azərbaycan 183 ölkə arasında 54-cü yeri tutmuşdur. Hesabatda 2006-cı ildən etibarən 5 il ərzində Azərbaycanın biznes mühiti üzrə əhəmiyyətli islahatlar apardığı və biznes mühitinin təkmilləşdirilməsinə xüsusi diqqət ayırdığı qeyd edilmişdir.

"Qlobal Rəqabətlik Hesabatın"da Azərbaycan MDB ölkələri arasında 1-ci yer, makroiqtisadi mühitin stabilliyi altindeksi üzrə 139 ölkə arasında 13-cü yeri tutmuşdur.

Azərbaycanın MDB ölkələri ilə investisiya əməkdaşlığının potensial istiqamətləri kimi aşağıdakı sahələri göstərmək olar:

1. Kimya, metallurgiya və energetika sənayeləri:

– nisbətən az enerji və su tutumlu yerli istehlak və ixrac yönümlü polimer materialların istehsalı;

– yerli istehlak və ixrac yönümlü qara metallurgiya məhsullarının istehsalı;

– əlvan metal və qırıntılarından yerli istehlak və ixrac yönümlü son məhsul istehsalı (alüminium oksidləri və emal olunmuş alüminium, mis, qızıl, gümüş, platin və s.);

– parfumeriya məhsullarının istehsalı;

– poliüretan məhsullarının istehsalı;

– alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən enerji istehsalında istifadə olunan müxtəlif növ avadanlıqların istehsalı;

– bərk məişət tullantılarının təkrar emalı müəssisələri;

– energetika avadanlıqlarının istehsalı;

– plastik qab istehsalı;

– kommunal təsərrüfat avadanlıqlarının istehsalı.

2. Maşınqayırma sənayesi və tikinti materiallarının istehsalı

– mövcud maşınqayırma müəssisələrinin özəlləşdirilməsinə müasir texnologiyalar və müvafiq nou-hauya malik xarici investorların cəlb edilməsi;

– dəmir yolu və metropolitendə istifadə olunan vaqon, lokomotiv, eskalatorlar üçün ehtiyat hissələrinin hazırlanması və təmiri müəssisələri;

– avtomobil nəqliyyat üçün ehtiyat hissələrinin hazırlanması və təmiri müəssisələri;

– inşaat materiallarının istehsalı;

– tibbi cihazlar və avadanlıqların istehsalı;

– məişət texnikasının istehsalı.

3. Yeyinti və yüngül sənaye

– pambıq və pambıq məhsullarının emalı;

– yun emalı;

– gön-dəri emalı;

– baramaçılıq təsərrüfatlarının yaradılması;

– yerli xammala əsaslanan toxuculuq və tikiş məhsullarının istehsalı;

– əl ilə toxunan xalçalar;

– yüksək keyfiyyətli ayaqqabı istehsalı;

- ağac emalı və mebel istehsalı;
- tarixi-mədəni, milli-tətbiqi sənətkarlıq məhsullarının istehsalı (milli suvenirilər, hədiyyələr, mis qablar və s.);
- məhsulların qablaşdırılması üçün tara və avadanlıqlar istehsalı;
- ərzaq məhsullarının istehsalı;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı.

4. Aqrar sektorun maddi-texniki bazası

- kənd təsərrüfatı məhsullarının uzunmüddətli saxlanması məqsədilə regionlarda soyuducu kameralar, anbarlar, elevatorlar və s. ilə bağlı layihələr;
- kənd təsərrüfatı texnikası və ehtiyat hissələrinin, gübrələrin və bitki mühafizəsi vasitələrinin, baytarlıq preparatlarının istehsalı;
- heyvandarlıq və quşçuluq sənayesinin tələbatını təmin etmək üçün müasir tipli yem emalı müəssisələrinin tikintisi və məhsul istehsalı;
- un dəyirmanlarının tikintisi.

5. Bitkiçilik

- pambıqçılıq;
- üzümçülük, meyvəçilik;
- tütünçülük;
- şəkər çuğunduru;
- taxılçılıq;
- toxumçuluq, tingçilik təsərrüfatlarının yaradılması;
- tərəvəzçilik və bostançılıq;
- çayçılıq;
- yağlı bitkilər, zeytunçuluq, günəbaxan;
- ekoloji kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı;
- intensiv bağçılıq təsərrüfatlarının yaradılması.

6. Heyvandarlıq

- cins heyvanların yetişdirilməsi üzrə təsərrüfatlar;
- quşçuluq, damazlıq quşçuluq;

- arıçılıq;
- balıqçılıq;
- damazlıq və südlük istiqamətli iribuynuzlu heyvandarlıq təsərrüfatlarının yaradılması.

7. İKT sahəsi

- milli telekommunikasiya peykinin orbitə çıxarılması, kosmik sənayenin inkişaf etdirilməsi istiqamətində dövlət və özəl sektor arasında əməkdaşla xarici investorların cəlb edilməsi;
- İKT məhsullarının istehsalı;
- rəqəmsal yayımverici və qəbuledici avadanlıqların istehsalı;
- kompüter texnologiyaları;
- elm və texnologiyaya əsaslanan informasiya sahələri.

8. Turizm sahəsi

- dağ idman növlərinin inkişafı;
- kurort-sanatoriya, turist-baza kompleksləri;
- müalicəvi turizm istirahət mərkəzləri;
- regionlarda mehmanxanalar.

Azərbaycanın uzunmüddətli dövrdə dayanıqlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsində investisiyaların cəlb edilməsi xüsusi rol oynayır. Investisiyaların tələb olunan həcm və keyfiyyətinin təmin edilməsi məqsədilə ölkədə investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması qarşıda duran əsas vəzifələrdəndir. Bunun üçün:

- şəxsi mülkiyyətin qorunması və korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə;
- mülkiyyətin formasından asılı olmayaraq bütün investorlar üçün daha əlverişli rəqabət mühitinin yaradılmasına;
- stabil hüquqi-normativ rejimin təmin edilməsi məqsədilə dövlətin rolunun artırılmasına;
- investisiya fəaliyyətinin hüquqi-normativ bazasının daha da təkmilləşdirilməsinə;
- investisiya obyektlərinin seçimi və təhlili məqsədilə müəssisələr haqqında investorların məlumatlandırılması sisteminin yaxşılaşdırılmasına;

- əmanətlərin investisiyalara səmərəli transformasiyasını təmin edən müasir institusional infrastrukturun inkişaf prosesinə yardımın artırılmasına;

- biznesin informasiya təminatının yaxşılaşdırılmasına, mühasibat uçotunun və statistikanın beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlər davam etdiriləcəkdir.

Dövlət investisiyaları sahəsində siyasətin əsas istiqamətləri:

2013-2016-cü illər üçün ölkədə dövlət investisiya siyasətinin ana xəttini aşağıdakı prioritetlər təşkil edəcəkdir:

- investisiya axınının qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafına yönəldilməsinin stimullaşdırılması;

- regionlar arasında investisiyaların bölüşdürülməsinin optimallaşdırılması;

- ölkədə investisiya fəaliyyətinin sosial istiqamətinin gücləndirilməsi, insan kapitalına, infraqurultura qoyulan investisiyaların prioritetliyi;

- dövlət investisiya siyasətinin tam şəffaflığının təmin edilməsi;

- ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasına nəzarətin gücləndirilməsi;

- dövlətin müdafiə qabiliyyətinin artırılması.

Özəl investisiyalar sahəsində siyasətin əsas istiqamətləri:

- Azərbaycan müəssisələrinin investisiya cəlbədiciliyinin daha da artırılması məqsədilə tədbirlərin davam etdirilməsi;

- müəssisələrin texnoloji yenidənqurulması məqsədilə müasir texnoloji avadanlığın Azərbaycana gətirilməsi üçün xarici ticarət rejiminin təkmilləşdirilməsi;

- daxili investisiyalarla yanaşı birbaşa xarici investisiyaların ixracyönümlü və əlavə dəyərin xüsusi çəkisi yüksək olan sahələrə yönəldilməsi;

- xidmət sahələrində birbaşa xarici investisiyaların tənziqləmə rejiminin təkmilləşdirilməsi;

- beynəlxalq standartlara uyğun mühasibat uçotunun və auditor fəaliyyətinin yaradılması prosesinin sürətləndirilməsi.

III FƏSİL.

MDB ÇƏRÇİVƏSİNDƏ İNTEQRASIYANIN İNKİŞAF PROBLEMLƏRİ VƏ AZƏRBAYCANIN İŞTİRAK PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. MDB inteqrasiya bloku çərçivəsində vahid bazarın formalaşma problemləri

Dünyanın bir çox regionlarında gərginləşən ərzaq, enerji, ekoloji, sosial, milli və digər problemlərin həlli, obyektiv olaraq milli iqtisadiyyatların inteqrasiyasını tələb edir ki, bu da ictimai istehsalın artımına iqtisadi imkanların birləşməsi hesabına regional xüsusiyyətlərin və sosial-iqtisadi inkişaf faktorlarının daha səmərəli istifadəsinə gətirib çıxarır. Bununla belə inteqrasiya potensialını müəyyən etmək və onun inteqrasiya proseslərinin analizi, proqnozlaşdırılması və tənzimlənməsi üçün idarəetmənin yeni zəruridir. "Potensial" adı altında istehsal-iqtisadi, təbii-coğrafi, elmi-texniki, struktur-texnoloji, təşkilati-institusional, sosial və kommertiya motivlərindən maksimal istifadəyə istiqamətlənən ölkələrin qarşılıqlı sazişlər (dövlətlərarası proqramlar, struktur, ticarət, qiymət, vergi, maliyyə siyasəti və s. sahələrdə fəaliyyətlər) həyata keçirməsi və sosial-iqtisadi vəziyyətin yaxınlaşdırılması, beynəlxalq təsirin artırılması bacarığı başa düşülür.

MDB ölkələri dövlətlərarası iqtisadi əməkdaşlığın üstünlüklərindən istifadə etməklə beynəlxalq əmək bölgüsündə layiqli yer tuta bilərlər. Onlar inteqrasiyaya uğramış Avropanı və sürətlə inkişaf edən Asiya Sakit okeanı regionu ölkələrini əlaqələndirən, bazar məhsul və xidmətlərini formalaşdırmaq üçün bütün iqtisadi şərtlərə malik coğrafi və mədəni həlqədədirlər.

MDB ölkələrinin sənaye potensialı dünya iqtisadiyyatının təqribən 10%-i, əsas təbii resurslar ehtiyatı 25%, ixrac potensialı isə 4,5% həcmində qiymətləndirilir. Hesablamalara görə intellektual mülkiyyət formasında ifadə olunmuş elmi-texniki potensial 500 mlrd.dollardan az deyil, elmtutumlu məhsullara ödəmə qabiliyyətli tələb 2010-ci ildə 300-500 mlrd.dollara çata bilər.

MDB dövlətlərinin nəqliyyat-kommunikasiya sistemi (dəmir yolları, aerodromlar, hərbi, dəniz və çay portları, boru nəqliyyatı) kifayət qədər inkişaf edib. Keçmiş SSRİ-də dəmir yolları ümumdünya göstəricilərinə görə yüklərin yarısını,

sərnişinlərin isə 25%-ni daşımışdır. Beynəlxalq təşkilatların hesablamalarına görə MDB-nin nəqliyyat-kommunikasiya sistemindən istifadəsi 100 mlrd.dollar gəlir gətirə bilər. Elektrik enerjisinin istehsalına görə MDB ölkələri dünyada 4-cü yeri tuturlar. 1996-cı ildə onların ərazisində 1250 mlrd.kvt.saat və yaxud təqribən dünya istehsalının 10% həcmində enerji istehsal olunmuşdur. Lakin bu potensial kifayət qədər effektiv istifadə olunmur: bəzi regionlar hal-hazırda normal enerji təminatına malik deyirlər; ictimai istehsalın enerji tutumu isə Avropanın sənayecə inkişaf etmiş ölkələrinin analoji göstəricilərini təqribən 1,5 dəfə üstələyir.

Milli təsərrüfatların və inteqrasiya birliklərinin intensiv inkişafı elə bir yerdə baş verir ki, orada iqtisadiyyat qarşılıqlı sərfəli ticarət-iqtisadi münasibətlərin genişlənməsinə istiqamətlənir. İnteqrasiya qruplaşmalarının və yüksək sənaye potensialına malik İEÖ-in arasında əmtəə mübadiləsi əməliyyatlarının həcmi əhəmiyyətli dərəcədə böyükdür ki, bu da həmin ölkələrdə istehsal olunan məhsulların yüksək rəqabət qabiliyyətli olmasını, ərazi əmək bölgüsünün üstünlüklərindən istifadəsinin effektivliyini, ixtisaslaşmanı və istehsalın kooperasiyasını göstərir. Əfsuslar olsun ki, bunları MDB ölkələri haqqında demək olmaz. Onların İEÖ-lə və inteqrasiya blokları ilə ticarət dövriyyəsinin həcmi 4,2% təşkil edir.

İnteqrasiya bloklarının inkişafında onların effektivliyini şərtləndirən daha bir vacib tendensiya da mövcuddur. Bu inteqrasiya olunan ölkələr arasında qarşılıqlı ticarət həcmnin nisbətən böyük olmasıdır. Belə ki, Avropa Birliyində (AB) daxili ticarət onun məcmu ixrac həcmnin 62%-ni, NAFTA-da 55%, SSRİ-yə daxil olan ölkələrdə 1990-cı ildə 72,3%-ni, 1998-ci ildə MDB-də 27% təşkil etmişdir. Bununla da MDB-də birinci növbədə yüksək emal dərəcəsi olan əmtəələrin həcmi azalır və elmi-texniki potensialdan istifadə pisləşir. Hal-hazırda elmtutumlu məhsullara praktik olaraq tədiyyə qabiliyyətli tələb yoxdur. Bu da istehsalın tənəzzülünə və texnoloji bazanın köhnəlməsinə gətirir (aviakosmik, hərbi-sənaye kompleksi, nüvə fizikası, energetika, cihazqayırma, biotexnologiya və s.).

MDB-in inteqrasiya potensialı aşağıdakıların effektiv birgə istifadəsinin imkanlarında asılıdır: ərazinin, işçi qüvvəsinin və mütəxəssislərin, təbii-coğrafi vəziyyətin, resurs xammal bazasının, sosial-mədəni və istehsal-iqtisadi potensialın,

həmçinin ərzaq, enerji. Ekoloji, müdafiə və s. məsələlərinin həllində idarəetmə sistemlərinin yaradılması. Dünya göstəricilərlə müqayisədə MDB ölkələrinin ərazisi 16,3%; əhalinin sayı 5%, elmi-texniki potensial 12%-dir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Birlik ölkələrində dünya ÜDM-nin 2%-i istehsal edilir və dünya əmtəə ixracının 1,5%-i verirlər. Bu cür nəhəng disproporsiyalar inteqrasiya imkanlarından, təbii-resurs və istehsal potensialından səmərəli istifadə olunmamasından xəbər verir.

Cədvəl 3.1. MDB ölkələrinin ayrı-ayrı məhsullarının dünya istehsalına münasibətdə istehsal potensialı (%-lə), 2010

Məhsul növləri	Müasir istehsal	İstehsal potensialı
Elektroenerji	10,2	17,9
Neft (qaz kondensatı daxil olmaqla)	11,6	17,0
Təbii qaz	32,8	40,0
Kömür	10,7	16,5
Polad	10,4	22,1
Mineral gübrələr	13,0	24,7
Kimyəvi lif	3,0	6,0
Buğda	6,3	12,0
Şəkər çuğunduru	19,4	29,7

Mənbə: MDB-in dövlətlərarası statistika komitəsinin statistik bülleteni.

Cədvəldən görüldüyü kimi, MDB ölkələrində istehsal olunan əsas xammaltutumlu əmtəələrin həcmi dünya istehsalının 10%-i təşkil edir. Eyni zamanda istehsal imkanları bu səviyyədə iki dəfə üstündür. Hesablamalara görə, MDB ölkələrinin ÜDM-un adam başına düşən gəliri orta dünya daxili ÜMM göstəricilərində nəzərə çarpır. 1992-ci ildə bu kəsir əmsalı 5,5-ə bərabər olduğu halda, 1998-ci ildə 6,9-a çatmışdır. Bu da inteqrasiyanın inkişaf imkanlarından qeyri-effektiv istifadə deməkdir.

İndiki vəziyyətə çatmış MDB ölkələrində ancaq dörd növ məhsulun istehsal səviyyəsini hesablasaq (neft, qaz, kömür və polad dünya qiymətlərilə), onda MDB ölkələrinin ÜDM-u dünya ÜDM-un 15%-dən az olmamalıdır. Əlbəttə bu təqribi hesablamadır. Məhsul istehsalında daha çox enerji xərcləri tələb edən sərt iqlim şərtlərini və Birlik ölkələrinin iqtisadiyyatındakı hasiledici və emal sektorlarındakı fərqli inkişaf və əhəmiyyətli struktur disproporsiyalarını nəzərə almamaq olmaz.

Bunları diqqətə çəksək, belə nəticəyə gəlmək olar ki, 2010-ci ildə MDB ölkələrinin ÜDM-u 30.2 mln.dollara çatacaq. Qeyd edək ki, bu rəqəm 1997-ci ildə 560 mlrd.dollar olmuşdur. Lakin 1997-98-ci illərin Asiya və Rusiya böhranları, MDB ölkələrinin islahatlarındakı çətinliklər çətin ki bu il nəzərdə tutulmuş nəticələri vermiş olsun.

Hal-hazırda MDB-in əsas fondlarının dəyəri sənayedə 1300 mlrd., kənd təsərrüfatında 865, tikintidə 190, nəqliyyat və rabitədə 733, başqa sahələrdə 1500, bütünlüklə 4588 mlrd.dollar təşkil edir.

Aydındır ki, yaranmış vəziyyəti kordinal müsbət istiqamətdə dəyişdirmək üçün MDB ölkələrində həyata keçirilən islahatlar kursunu dəyişmək lazımdır və onu hər şeydən əvvəl daxili bazarın, ayrı-ayrı əmtəə və xidmətlərin inkişafına istiqamətləndirmək, qısa müddətdə əsas fondların köklü yeniləşdirilməsi, elmtutumlu texnologiyanın istehsalının stimullaşdırılması, xarici iqtisadi fəaliyyətin idarəetmə sistem və metodlarının təkmilləşdirilməsini həyata keçirmək lazımdır.

Pqotensial iqtisadi artımı reallaşdırmaq üçün xeyli investisiya tələb olunur. 1997-ci ildə qoyulmuş investisiyanın həcmi MDB ölkələrinin çoxunda 1964-cü ilin səviyyəsinə uyğun gəlir və 1991-ci ilin orta qiymətlə 29%-i təşkil edirdi. İqtisadiyyatın bir çox sahələrinin əsas fondlarının aşınması 50% və daha çox olmuşdur. Buna görə də MDB ölkələrində islahatlar zamanı sənayenin rəqabət qabiliyyətinin artırılması tədbirləri həyata keçirilməlidir. Yüksək keyfiyyətli məhsulun buraxılması üçün XXI əsrin əvvəllərində yeddi aparıcı İEÖ-in potensialını müəyyən edən 50 makrotexnologiyadan azı 10-12-i tətbiq edilməlidir. Dövlət yardımı olmadan bu məsələni həll etmək çox çətinidir.

Əgər 1991-1997-ci illərdə yaranmış MDB dövlətlərinin sosial-iqtisadi inkişaf tendensiyası bu cür qalarsa, yaxın zamanda yüksək dərəcəli emal məhsullarının bu məkandan kənarda satışını təmin etmək mümkün olmayacaq. Bundan əlavə, xarici ticarətin ekstensiv faktorları artıq reallaşmış. Onun göstəricilərinin 1993-1996-cı illər inkişafı xeyli dərəcədə liberallaşdırma siyasəti ilə şərtlənirdi. Lakin onunla bağlı resurslar artıq sona çatıb. Bununla belə MDB ölkələrində kifayət qədər daxili yığılmanın olmaması xarici ticarəti istisna əhəmiyyətə yüksəltdir. Məhz xarici ticarət islahatların

həyata keçirilməsi və xarici borcları ödəmək üçün vəsait verir. Əvvəlki kimi, bu vəsaitlər yanacaq-enerji resurslarından, metallardan və başqa xammallardan daxil olur (təxminən ixracın 60%-i). Hal-hazırda MDB ölkələri hasil olunan neftin 50%-i, neft məhsullarının 40, mineral kübrələrin 75, sellülozun 85%-dən çoxunu ixrac edirlər. Bu qeyd olunan məhsul növlərinin ixracının son həddidir. Onların ixracının növbəti artımı daxili istehlakın tələblərilə məhdudlaşmışdır.

Xammal ixrac edən istənilən ölkə kimi Birlik dövlətləri də dünya iqtisadiyyatının konyukturundan çox asılıdır. 1997-ci ildə neft və neft məhsullarının, kömür, əlvan metalların və s. kapitaltutumlu xammal resurslarının qiymətlərinin düşməsindən xarici ticarətdən gələn gəlir növbəti dəfə də xeyli artmasına baxmayaraq, dəyər göstəriciləri 2,7% azalmışdır.

Əvvəlki illərdə olduğu kimi indi də ÜTT-in üzvü olmayan MDB dövlətlərinə xarici ticarətdə müxtəlif məhdudiyyətlər mövcuddur.

Xarici ticarətdə liberal mexanizmi həyata keçirməklə MDB dövlətləri nəzərdən qaçırdılar ki, İEÖ artıq çoxdandır ki, milli istehsalçıları həm iqtisadi, həm də inzibati metodlarla dəstəklənməsini sistemli şəkildə uğurla reallaşdırırlar. MDB ölkələrində bu cür yardımların olmaması idxal və ixrac strukturlarını xeyli korlayır, emal sənayesi məhsullarının ixrac effektivliyini azaltmış, ixracın xammal istiqaməti xeyli güclənmiş, ticarət şərtləri qeyri-münasib formada dəyişmişdir.

İxracın həcmnin "istənilən vasitə ilə" artırılması tendensiyası güclənir ki, bu da növbəti valyuta əks-axınına səbəb olur. Hal-hazırda ixrac MDB-in ÜDM-un 25%-i aşır, onlardan daxil olan valyutanın ümumi həcmi əvvəlki kimi büdcənin gəlir hissəsinin böyük bir hissəsini təşkil edir.

Mövcud inteqrasiya imkanlarını xarici ticarətdə tam reallaşdırmaq üçün MDB ölkələri öz səylərini azad ticarət zonasının yaradılması. Elmi-texniki əməkdaşlığın effektiv sistemini və istehsal potensialını artırmaqla xarici iqtisadi əlaqələrin yaxşılaşdırılmasına cəlb etməlidirlər.

Bildiyimiz kimi, iqtisadi inteqrasiyanın bir çox modelləri var. Lakin regional iqtisadi əməkdaşlıq bir qayda olaraq, çoxtərəfli əsasda azad ticarət rejiminin tətbiq olunmasından başlanır. Bu mərhələni AB dövlətləri də keçmişlər. Azad ticarət rejimi

ölkələrarası münasibətlərin effektivliyi haqqında müasir nəzəriyyələrin əsas müddəalarını həyata keçirməyə imkan verir ki, bu da qarşılıqlı olaraq üstünlük olan faktorların ixracı və defisit istehsal faktorlarının idxalı deməkdir. MDB ölkələrində ATZ-na keçidə əməkdaşlığın daha böyük formalarına keçid mərhələsi kimi baxmaq olar. Bununla da milli iqtisadiyyatın struktur islahatları bazar infrastrukturunun inkişafını xarici iqtisadi fəaliyyətin subyektləri üçün təsərrüfat şərtlərini bərabərləşdirməyi təmin etmək mümkün olar. MDB inteqrasiya bloku ancaq dövlətlərin birgə səyi nəticəsində əsl uğun gətirə bilər.

Birlik ölkələrinə iqtisadi islahatların və əldə edilmiş nəticələrin təhlili birmənalı şəkildə onu göstərir ki, dünya iqtisadi sisteminə daxil olmanın stabil və balanslaşdırıcı formada həyata keçirmək üçün iqtisadi, sosial və institusional dəyişikliklərin dövlətlərarası tənzimlənməsi həyata keçirilməklə onların realizasiyasında sinxronluq əldə edilməlidir.

Bu işin istiqamətləri MDB-nin iqtisadi, inteqrasiya inkişafının konsepsiyasında müəyyən edilir. Bunların arasında ən əsasları - azad ticarət zonasını, gömrük və tədiyyə ittifaqlarının, ümumi əmək bazarının, ümumi elmi-texniki, investisiya və informasiya məkanının yaradılması, kiçik və orta biznesin dəstəklənməsi, razılaşdırılmış sosial struktur və sosial siyasətin həyata keçirilməsi, istehsal kooperasiyasında qarşılıqlı fəaliyyət, enerji ehtiyatlarının aqrəsənaye məhsullarının və nəqliyyat xidmətlərinin vahid bazarının yaradılması, digər sənaye sahələrində ekoloji sferada əməkdaşlıq.

Bütün bu istiqamətlərin son məqsədit vahid hamı tərəfindən qəbul olunmuş qaydalar əsasında iş görənlər bərabər hüquqa malik iqtisadi subyektlərin qarşılıqlı fəaliyyət göstərəcəyi ümumi iqtisadi məkanın formalaşdırılmasıdır.

Vahid bazarın uğurlu formalaşdırılması yalnız qarşılıqlı mal mübadiləsinin artımı üçün şəraitin yaradılması, istehsalın ixtisaslaşdırılması və kooperasiyanın inkişafı əsasında təmin edə bilər. Vahid bazar - onun fəaliyyət mexanizminin hazırlanması, prioritet seqmentlərinin müəyyən olunması, işlərin mərhələli inkişafı, infrastrukturun yaradılması kimi problemlər kompleksinin həllini nəzərdə tutur.

Bununla əlaqədar yuxarıda göstərilən məsələlərin həllində bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu tədbirlərdən biri mal və xidmətlərin sərbəst hərəkətinə imkan yarada biləcək 15 aprel 1994-cü ildə qəbul olunmuş azad ticarət zonasının yaradılması haqqında razılaşmanın reallaşma mexanizmini aşkara çıxarmaqdır.

Qarşılıqlı ticarətdə ciddi maneələrdən biri də dolaylı vergilərin, o cümlədən əlavə dəyər vergisinin yığılma qaydasıdır. Son dövrlərdə dünya təcrübəsində ümumi qəbul olunmuş sxem dəyişikliklər bu vergilərin ixrac olunma məhsullardan eyni zamanda ölkəyə gətirilən mallardan tutulmasına qarşı çıxır, bu ticarət edən ölkələrin qarşılıqlı maraqlarını təmin edir. Ona görə də MDB daxilində məhsul və xidmətlərə qoyulan dolaylı vergilərin toplanma qaydasına uyğun razılaşdırılmış bir qərar qəbul edilməsi meydana çıxmışdır.

Müasir dövrdə azad ticarət zonasının yaradılmasının iqtisadi mənası ondan ibarətdir ki, o MDB ölkələrinin qarşılıqlı ticarətində preferensial rejimi möhkəmləndirməyə qabildir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, inteqrasiya birlikləri (Avropa İttifaqı, MERKOSUR, NATA və s.) 1-ci növbədə qarşılıqlı ticarətin liberallaşdırılması hesabına inkişaf edirlər. Azad ticarət zonası MDB-nin bütün ölkələri çərçivəsində yaradılması, birlik çərçivəsində iqtisadi inteqrasiyanın inkişafı yolunda əhəmiyyətli bir addım olur. Dəfələrlə bildirilmişdir ki, azad ticarət zonasının yaradılması ticarət-iqtisadi qarşılıqlı fəaliyyətin beynəlxalq mexanizmini yaradacaq, MDB məkanında işgüzar fəaliyyətə əlavə stimullar verəcək.

Bununla yanaşı bildirmək lazımdır ki, azad ticarət zonasının formalaşdırılması ticarət əməkdaşlığının müqavilə-hüquqi bazasının daim yeniləşməsinə tələb edən çətin və sistemli prosesdir.

Vahid bazarın formalaşdırılması yolunda yaranan ciddi maneələrdən biri həm dövlət, həm də müəssisələr çərçivəsində qarşılıqlı borcların ödənməməsi problemidir. Bu aktual problemin həlli üçün ödəniş-hesablaşma münasibətlərinin uyğunlaşdırılmış mexanizmini yaratmaq, kommersiya banklarının potensialının cəlb edilməsi, müəssisələrin borc və veksəl öhdəliklərindən istifadə edilməsi zəruridir.

Maliyyə mühitinin yaxşılaşdırılması üçün bu ölkələrdə birjalarda milli valyutaların azad surətdə satışı, tədbiyyə balansından cari əməliyyatlar, banklar, onların filialları şəbəkəsi və s. aid birgə qərarlar qəbul etmək lazımdır.

Müasir mərhələdə vahid bazarın formalaşdırılması üçün onun əsas seqmentlərini ayırmaq, onlara dövlət, digər dövlətlərarası və hökumətlərarası orqanların təsirini gücləndirmək məqsədyönlüdür. Müəlliflər hesab edir ki, ümumi bazarın başlıca seqmentləri kimi, aqrar-sənaye, yanacaq-energetika və nəqliyyat sənayesi çıxış etməlidir.

MDB çərçivəsində meydana çıxan problemlərin, çətinliklərin əsas səbəbi onların dünya təsərrüfatı əlaqələrinə tam qoşulmaması ilə əlaqədardır. Bu da birlik daxilində regionla inteqrasiya, dezinteqrasiya prosesləri ilə əlaqədardır.

MDB ölkələrinin inkişafının müxtəlif mərhələlərində inteqrasiya və dezinteqrasiya amillərini aşağıdakı kimi göstərmək olar:

I. Vahid ittifaq dövləti daxilində.

İnteqrasiya amilləri.

1. Vahid qanunverici-hüquqi sistem əsasında bütün sosial-iqtisadi fəaliyyətin vahid dövlət plan-direktiv sistemi
2. İttifaqdaxili ixtisaslaşma və kooperasiya, eləcə də ticarət pul axınlarının, respublikalar və müəssisələrarası ticari münasibətlərin, xarici iqtisadi fəaliyyətin mərkəzləşdirilmiş idarə edilməsinə malik vahid xalq təsərrüfatı kompleksi

Dezinteqrasiya amilləri.

1. Vahid dövlətin və vahid xalq təsərrüfatı kompleksinin dağılmasının əsas səbəblərindən olan inzibati plan quruluşunun çatışmamazlığı
2. İqtisadi effektivliyi nəzərə alınmadan qurulmuş istehsal texnoloji kooperasiya münasibətlərinin bir hissəsinin süni xarakter daşması
3. İttifaq respublikalarının cüzi sərbəstliyə malik olması, hamının hətta lokal qurumların qərarlarının mərkəzlə razılaşdırılmasının vacibliyi.

II. Bazar iqtisadiyyatlı suveren dövlətlərin formalaşmasının keçid mərhələsində.

İnteqrasiya amilləri.

1. Son məhsulun buraxılışı və milli iqtisadiyyatların, eləcə də bir çox müəssisələrin sərbəst fəaliyyətində aparıcı rol oynayan infrastruktur əlaqələri, ixtisaslaşma və kooperasiya
2. Geosiyasi aspektlər, qonşu dövlətlərlə iqtisadi əlaqələrin qurulması və inkişafının məqsədəuyğunluğu, ümumi elmi-texnoloji istehsal bazası və mədəniyyət
3. MDB ölkələrinin qarşılıqlı ticarəti üçün 10 illiklərlə mövcud olmuş əlverişli bazarlar.

Dezinteqrasiya amilləri.

1. Ticarət-iqtisadi münasibətlərin bazara keçidi və liberallaşdırma şəraitində xammal və məhsul tədarükündə bəzi qeyri-səmərəli kooperasiya əlaqələrinin qurulması
2. Suveren öz vergi-büdcə, valyuta, gömrük və digər mexanizmlərinə malik müstəqil maliyyə-iqtisadi sistemlərinin yaradılması
3. Birliyin aparıcı ölkəsi olan Rusiyanın inteqrasiyaedici rolunun itirilməsi, onun sosial-iqtisadi və siyasi inkişafında MDB-nin digər ölkələrini cəlb edə biləcək real nəticələrin olmaması.

III. İqtisadi vəziyyətin sabitləşdirilməsindən sonrakı mərhələ.

İnteqrasiya amilləri.

1. Təsərrüfatçılığın möhkəmləndirilmiş sistemlərinin yaxınlığına əsaslanmış ticari-iqtisadi əlaqələrin müəyyən edilmiş real məqsədyönlülüüyü
2. Qərbi bazarları subyektlərinin MDB-nin yalnız xammal resurslarının ixracatında maraqlı olması, 3-cü ölkələrin bazarlarında rəqabətə davamlı olmayan birlik dövlətlərinin emaledici sənaye sahələrinin məhsullarının satışına mane olan texniki baryerlər və məhdudiyyətlər
3. İEÖ və regional qurumlar tərəfindən dünya bazarlarında rəqabətə tab gətirmək üçün birgə qarşılıqlı münasibətlərin məqsədyönlülüüyü

4. Milli valyutaların qarşılıqlı dönərliliyi və ödəmələrin bu valyutalarda həyata keçirilməsinin mümkünlüklüyü əsasında normal tədiyyə-hesablaşma münasibətlərinin qaydaya salınması
5. MDB ölkələrinin regional inteqrasiya birliklərinin (Rusiya və Belarus ittifaqı, gömrük ittifaqı və s.) rolunun və effektivliyinin artması.

Dezinteqrasiya amilləri.

1. Suveren dövlətlərin sərbəst inkişafı, ticari-iqtisadi və investisiya əlaqələrinin yeni istiqamətlərinin axtarılması, dünya təsərrüfatı münasibətləri sisteminə daxil olma
2. İEÖ-in MDB ölkələrini dünyanın iqtisadi və siyasi qruplaşmalarına parçalamaq cəhdi, MDB çərçivəsində dezinteqrasiyaedici siyasi qüvvələr və aqressiv ictimai-ideoloji cərəyanların olması
3. MDB ölkələrinin kreditlərdən, trans və transfertlərdən asılılığı əsasında beynəlxalq iqtisadi və maliyyə təşkilatlarının yaratdığı son dərəcə ağır şərait.

Buradan aydın olur ki, inteqrasiyanın zəruriliyi onun bütün üzvləri üçün vahid bazarın saxlanmasına olan ehtiyacdır. Yeni bazar şəraitində təsərrüfat əlaqələrinin ixtisaslaşdırılma və kooperasiyanın sadə, köhnə formada bərpası məsələsini qoymaq düzgün olmazdı. Qiymətlərdə nisbətlərin dəyişməsi, dünya qiymətləri səviyyələrinə uyğunlaşma, nəqliyyat tariflərinin kəskin artması və başqa amillər bəzi təsərrüfat əlaqələrinin effektivliyindən xəbər verir. İqtisadiyyatın arzuolunan effektivlik səviyyəsinə çıxması istehsalın strukturunun yenidən qurulması, ciddi texnoloji qurumların yaradılma yüksək investisiya xərcləri tələb edir.

Bu məqsədlə birlik ölkələri 1993-cü ilin sentyabrında iqtisadi ittifaqın yaradılması haqqında sazişə imza atmışlar. Bu sazişdə aşağıdakı məqsədlər nəzərdə tutulur: iqtisadiyyatın sabit inkişafı şəraitinin yaradılması, bazar münasibətləri əsasında mərhələli qaydada ümumi iqtisadi məkanın yaradılması, bütün təsərrüfat subyektləri üçün bərabər imkanların və zəmanətlərin təminatı, ticarətdə məhdudiyyətlərin və baryerlərin aradan qaldırılması, iqtisadi layihələrin birgə həyata keçirilməsi və s. 1994-cü ildə bu sənədin inkişafı üçün bir sıra, o cümlədən azad

ticarət zonasının, gömrük və tədiyyə ittifaqlarının yaradılması, eləcə də istehsal, kommersiya, kredit-maliyyə, sığorta və qarışıq transmilli birliklərin yaradılmasında iştirak haqqında razılaşmalar imzalanıb. Lakin adı çəkilən saziş və razılaşmalar da üzv ölkələrinin iqtisadiyyatlarının daxili inkişaf prosesləri ilə həyata keçirilən islahatlarla harmonal inkişafı təmin edə bilmədiyindən mahiyyət etibarilə kağız üzərində qalmışdır.

Üzv ölkələr vəziyyətdən çıxış yolunu 2 istiqamətdə axtarmağa başladılar.

1. Yaradılmış MDB strukturlarının, xüsusilə də idarəedici orqanlarının fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi.

2. Müxtəlif sürətli integrasiyalar əsasında ölkə qruplarının maraqlarının reallaşdırılması.

Birinci istiqamətdə konkret addımlardan biri 1998-ci il Moskva sammitində birliyin fəaliyyətinin mürəkkəbləşdirilməsi problemləri üzrə xüsusi dövlətlərarası fondun təşkili oldu. Müəyyən irəliləyişlər əldə edildi. MDB-nin əsas inkişaf istiqamətləri haqqında deklarasiya qəbul olundu və 1994-cü ildə qəbul olunmuş azad ticarət zonasının yaradılması haqqında protokol imzalandı. Lakin bu zonanın 2001-ci il yanvarın 1-nə nəzərdə tutulan rəsmiləşdirilməsi hələ də baş tutmamışdır. Birliyin gələcəyi hələ də sual altındadır. Onun gələcək təkamülündə 3 baxış var:

I. Pessimist baxış - MDB dərhal olmasa da ayrı-ayrı dövlətlərin qurum çərçivəsində imzalanmış sazişlər sistemindən mərhələli çıxışı nəticəsində mövcudluğunu itirəcək.

II. Situasiyanın qeyri-müəyyənliyinin uzun müddət saxlanılması dövlət başçıları icra edilməsi məcburi sayılmayan qərarlar qəbul etməklə, dövrü olaraq rəsmi göstərişlər keçirəcəklər, özü də bu sənədlərə 12 liderin hər birinin imza alması vacibdir. Başqa sözlə, hər bir üzv ölkənin əsas problemləri üzrə dövrü məsləhətləşmələr sistemi qorunub saxlanacaq.

III. Optimist baxış - MDB ölkələri azad ticarət rejimi haqqında qərarların təcridən reallaşdırılması və təsərrüfatlararası qarşılıqlı yaxınlaşması, səmərəli ticari və kooperasiya əlaqələrinin bərpası istiqamətində tədbirlər həyata keçirəcək, MDB

orqanlarında islahatlar aparacaq və onun fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi cəhdlərini dəstəkləyəcəklər.

Birlik ölkələrinin böyük əksəriyyəti təbii ki, məsələyə optimist yanaşmağa üstünlük verirlər. Lakin perspektivdə onun reallaşdırılması planında sürətli irəliləyiş gözlənilmir. Ehtimal ki, 2-ci və 3-cü variantların kulminasiyası baş verəcək. Konkret olaraq MDB üzv ölkələrinin siyasi, ictimai, sosial, iqtisadi sferaların müxtəlif aspektləri üzrə fikir mübadiləsinin aparılacağı və əgər çoxluğun mövqeyində birliyə nail olmaq mümkündürsə, onun uyğun razılaşdırma əv sazişlərlə rəsmiləşdiriləcəyi təşkilat kimi mövcudluğunu saxlayacaq. Ən yaxşı halda bunlar azad ticarət zonasının yaradılması, kollektiv təhlükəsizliyin təminatı, beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə kimi məsələləri əks etdirir.

Bildiyimiz kimi birlik tərkibində siyasi və iqtisadi maraqların daxili regionalizasiyası formalaşır. MDB dövlətlərində inteqrasiyanın məqsədləri və vəzifələri fərqli olduğundan, postsovet məkanında ayrı-ayrı regional birliklərin formalaşması ilə müxtəlif sürətli inteqrasiya prosesi baş verir. Bu birlikləri qarşılıqları qoyduqları məqsədlərə görə 2 qrupa ayırmaq olar.

Birinci qrupa aid olan birliklər inteqrasiyanın sürətlənməsinə doğru istiqamətlənməklə hələlik birliyin bütün üzvlərinin hazır olmadığı daha sıx iqtisadi və siyasi qarşılıqlı fəaliyyətə yönəlmiş qərarlar qəbul edirlər. Bunlar Belarus və Rusiya ittifaqı və 5 ölkənin gömrük ittifaqıdır.

İkinci qrupu isə sırf regional maraqlar üzərində qurulan birliklər təşkil edir. Bunlara Mərkəzi Asiya ittifaqı və GÜÖAM-ı göstərmək olar.

Adı çəkilən qurumlardan ən qabaqcılı Belarus və Rusiya ittifaqıdır. Bu qurumun formalaşması strategiyası iqtisadi (xalq təsərrüfatı komplekslərinin qarşılıqlı tamamlanması, sıx istehsal kommertiya əlaqələri), xarici siyasi (Avropa qitəsi və dünya arasında milli təhlükəsizliyin təminatında dövlət maraqlarının uyğun gəlməsi) və tarixi-sosial (milli mentalitetlərin və dövlətlərin tarixi talelərinin yaxınlığı) amillərə əsaslanır. Mahiyyət etibarilə daxili sərhədlər aradan qaldırılır, ümumi gömrük tarifi işə salınır. 6 yanvar 1995-ci ildə Rusiya Federasiyası və Belarus Respublikası, sonra isə 20 yanvar 1995-ci ildə Qazaxıstan Respublikası arasında

gömrük ittifaqı haqqında müqavilə imzalandı. Sonradan bu quruma Qırğızıstan və Tacikistan Respublikası da daxil oldu.

Gömrük ittifaqının üzv dövlətlərin qarşılıqlı ticarətdə tam formada azad ticarət rejimi fəaliyyət göstərir, nə vergilər, nə də kəmiyyət məhdudiyyətləri tətbiq olunur. Razılaşdırılmış ticari tarif siyasəti formalaşır. Bununla əlaqədar vahid gömrük siyasətinin əsasını təşkil edən ümumi gömrük tarifi haqqında razılaşmanı xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

Vergi və maliyyə məsələlərinin həllində müəyyən nəticələr əldə edilib. Dövlətlərarası şura 1999-cu ilin oktyabrında gömrük ittifaqı ölkələri əsasında qarşılıqlı ticarətdən dolayı vergilərin götürülməsində "Təyinat ölkələri" prinsipinə keçməyən məqsədəuyğunluğu haqqında qərar qəbul etdi.

Milli valyuta sistemlərinin qarşılıqlı fəaliyyətinin təminatı istiqamətində də konkret addımlar atılıb. Bu gün "Beşlik" ölkələri tərəfindən qarşılıqlı dönərliliyi əldə etmək və milli valyuta kurslarının stabilləşdirilməsi istiqamətində bütün lazımı ikitərəfli müqavilələr imzalanıb.

Yuxarıda göstərilənlər MDB məkanında beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın əsas xüsusiyyətləri və çətinliklərini göstərir. Son illər bu inkişafın iqtisadi və siyasi şərtləri hətta bir neçə dəfə pisləşmişdir. Bu istehsalın davamlı tənəzzülü, siyasi sahədə köhnədən qalan və yeni yaranan ziddiyyətlərin kəskinləşməsi və s. ilə əlaqədardır.

Bununla və digər məsələlərlə bağlı 1999-cu ildə MDB məkanında iqtisadi inteqrasiyanın inkişafı barəsində konsepsiya hazırlanmışdır.

Konsepsiya layihəsinin variantlarından birində iqtisadi inteqrasiyanın başlıca məqsədi müəyyən olunmuşdur: dövlətlərarası əmək bölgüsünün üstünlüklərindən istifadə etmək, üzv ölkələrin ümumi strateji və cari maraqlarını təmin etmək üçün istehsal, istehsalın ixtisaslaşdırılması və kooperasiyalaşdırılması. Sonra elan olunur: qarşılıqlı ticarətin inkişafı, ehtiyat və bazarlara daxil olmanın təmini, sosial yönümlü istehsal cəmiyyətinin qurulması və s.

Avropa və Asiya bazarlarına əhəmiyyətli dərəcədə daxil olmaq üçün birlik ölkələri öz məhsul dövriyyəsinin 2006-ci il üçün ən azı 2 dəfə (dünya ticarətinin 3%-i) artırmalı idi. Ümumi cari məqsədlərə çatmaq - daxili bazarların inkişafı başlıca

məhsul istehsalçılarının qorunması, güclərdən istifadənin yaxşılaşdırılması nəşə sanki qəribə görünür. Bunu MDB ölkələrinin inteqrasiyası olmadan da etmək olar.

Birinci növbədə ilkin şəraiti qiymətləndirmək lazımdır (əraziyə yaxınlıq, milli təsərrüfatların ekoloji və texnoloji cəhətdən eyniliyi, mentalitetlərin oxşarlığı, bazar islahatları üzrə vəzifələrin uyğunluğu, MDB ölkələrinin ikitərəfli və çöxtərəfli münasibətlərinin inkişafı üçün sabit və qarşılıqlı maraqların formalaşdırılması) bununla MDB inteqrasiyasının dərinliyi, ayrı-ayrı ölkələrin uzunmüddətli maraqları əsasında formalaşacaq (Rusiya, Belarus, Qazaxıstan, Qırğızıstan və s.)

Hər halda ilkin olaraq inteqrasiya edən ölkələrin vahid hüquqi, informasiya, iqtisadi məkanın formalaşdırılması üçün 3 vacib məsələ həll olunmalıdır.

1. İnformasiyanın operativ və maneəsiz mübadiləsi, bütün təsərrüfat subyektlərinin onları əldə etməsi üçün zəruri şərtlərin təmin edilməsi;
2. Müxtəlif səviyyələrdə tələb edilən qərarların qəbulu üçün zəruri iqtisadi məsələlər;
3. Bütün təsərrüfat fəaliyyətinin, o cümlədən sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi normalarının unifikasiyası və koordinasiyası.

Məhz bununla vahid iqtisadi məkanın formalaşdırılması üçün ilkin şərait yaranacaq, bu da təsərrüfat transaksiya maneəsiz razılaşdırılması və dünya təsərrüfat münasibətlərinin üstünlük verilən variant və formalarının azad seçilməsini təklif edir.

Şübhəsiz ki, vahid informasiya, hüquqi və iqtisadi məkanda könüllülük, qarşılıqlı yardım, iqtisadi qarşılıqlı faydalılıq, hüquqi zəmanət və cavabdehlik prinsipləri qarşıya qoyulan vəzifələrdə öz əksini tapmalıdır. İnteqrativ inkişafın ilkin əsası hökumətə nəzarət və milli maraqların qorunması və onların beynəlxalq və milli təhlükəsizliyinin təminidir.

Bundan belə nəticələr çıxarmaq olar ki, BİM-in inteqrasiya əlamətləri intensivliyinə görə müxtəlif subregionlarda cəmlənmişdir. Vahid informasiya, hüquqi və iqtisadi məkanın formalaşması prosesində azad ticarət zonası, gömrük ittifaqı, tədiyyə ittifaqı, ümumi əmək bazarı, ümumi aqrar bazarı mərhələləri böyük rol oynamışdır. Bununla bərabər növbəti inkişafda ümumi investisiya və elmi-texnoloji məkan, birləşmiş nəqliyyat və energetik sistemi, enerji rüşumları bazarının

yaradılması qarşıya qoyulmuşdur. Bu mərhələdə üzv ölkələrin iqtisadiyyatlarının yeniləşdirilməsi və struktur yenidənqurulması üçün razılaşdırılmış proqramın baxılması və işlənilib hazırlanması zəruri idi.

MDB məkanında beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın intensiv və ekstentiv inkişafının şəraiti və stimulu praktiki cəhətdən hiss olunan üstünlüklər və qarşılıqlı inteqrasiyanın nəticəsi olmalıdır.

Hal-hazırda qarşılıqlı bazar münasibətlərinin əsaslandırılmış, real və məqsədyönlü şəkildə mikrosəviyyədə gücləndirilməsi prosesi gedir.

3.2. Azərbaycanın MDB ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrinin inkişaf perspektivləri

Qeyd etdiyimiz kimi, müasir dünya iqtisadi inteqrasiya proseslərinin genişlənməsi və dərinləşməsində dünya təsərrüfat əlaqələri sistemində baş verən ciddi keyfiyyət dəyişiklikləri ilə yanaşı əvvəllər totalitar, inzibati-amirlik prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən onlarla postsosialist və postsovet ölkələrinin bazar münasibətləri sisteminə keçməsi də çox mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Dünya iqtisadi münasibətlərində bu hadisə külli miqdarda tamamilə yeni keyfiyyət parametrləri ilə təzahür edən əsaslı struktur dəyişiklikləri, özəlləşdirmə, xüsusi sahibkarlıq fəaliyyəti, ticarətin və maliyyənin liberallaşması, inzibati metodların ləğv edilməsi və s. ilə xüsusi səciyyə daşıyır. SSRİ-nin dağılması ilə Azərbaycan da bu ölkələrdən biri kimi beynəlxalq hüququn tamhüquqlu subyektinə çevrildi və əldə olunan keyfiyyətcə bu yeni şərait ona bütün fəaliyyət sahələrində müstəqil siyasi və iqtisadi siyasət yeritmək imkanı yaratmaqla, dünya ölkələri və regional ölkə qrupları ilə bərabərhüquqlu və qarşılıqlı surətdə faydalı olan əməkdaşlıq qurmaq üçün real şərait yaratdı.

Sovet İttifaqının dağılması ilə bu ittifaqa daxil olan ölkələr arasında iqtisadi münasibətlərin qırılması və özünəməxsus geosiyasi vakkumun yaranması Azərbaycanı da digər respublikalar kimi, dünya siyasəti, iqtisadi və ümumilikdə sivilizasiya proseslərinin müxtəlif meyllərini və istiqamətlərini təmsil edən müxtəlif

ölkə və ölkə quruluşlarının marağ dairəsinə cəlb etdi. Bu "çağırışa" qarşı Azərbaycanın adekvat cavabı müasir BİM sisteminin mürəkkəb şəraitində ona milli mənafehlərə uyğun olaraq sərbəst manevr etmək imkanı verən çoxvektorlu iqtisadi və siyasi diplomatiyası ola bilərdi. Lakin çox təəssüflər olsun ki, müstəqilliyimizin ilk illərində siyasi hakimiyyət bu arqumentlərdən düzgün istifadə etməyərək respublikanın beynəlxalq əlaqələrinə ciddi ziyan vurdu və praktiki olaraq onun beynəlxalq aləmdə təklənməsinə gətirib çıxardı.

Mübalığəsiz demək olar ki, Heydər Əliyev cənablarının hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin və onun dünya təsərrüfat əlaqələri sistemində inteqrasiyası üçün yeni dövrünün başlanğıcı oldu. Hazırda Azərbaycan dünyanın 180-dən çox ölkəsi tərəfindən tanınaraq, bu ölkələrlə müasir BİM-in bütün formaları və istiqamətləri üzrə ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələr qurur, BƏB sistemində daha fəal qoşulur. Bununla belə respublikanın xarici siyasətində çoxvektorluluq bu gün də öz əhəmiyyətini saxlayır və o, bəzilərinin qeyd etdiyi kimi qüvvə və vəsaitlərin bütün ölkələr və əmtəələr üzrə səpələnməsi, dağıdılması kimi başa düşülməlidir. Ölkənin milli mənafehlərinə tam cavab verən xarici iqtisadi strategiyası və onun əsas istiqamətlərindən biri sayılan regional iqtisadi inteqrasiya siyasəti olmalıdır. Bu siyasət müasir dünya təsərrüfat əlaqələri sistemində cərəyan edən prosesləri və təmayülləri, eləcə də dünya ölkələrinin, o cümlədən keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin inteqrasiya təcrübəsini nəzərə alaraq, respublikanın real şəraitinə və onun strateji məqsədlərinə müvafiq olaraq işlənilib hazırlanmalıdır (54,s. 326-328).

Dünya inteqrasiya təcrübəsində yararlanaraq, keçmiş SSRİ ərazisində yaranan yeni müstəqil dövlətlər, o cümlədən Azərbaycan elə müstəqilliyinin ilk illərindən regional iqtisadi əməkdaşlığı nizama salmaq, inteqrasiya birlikləri, təşkilatları və ittifaqlarına qoşulmaq üçün müvafiq səylər göstərmişlər. Məhz, bu səylərin və obyektiv iqtisadi şəraitin nəticəsində müstəqillik dövrünün qısa bir zaman kəsiyində MDB - Müstəqil Dövlətlər Birliyi, QİƏT - Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, GÜÖAM - ölkələri birliyi, Avrasiya İqtisadi Əməkdaşlığı (AİƏ) və s. inteqrasiya birlikləri yaradıldı və bu ölkələrin bəziləri artıq fəaliyyət göstərən (postsovet məkanından kənarında) regional inteqrasiya bloklarına daxil olurlar, məsələn

Azərbaycan və Orta Asiya respublikalarının daxil olduqları İƏT - İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı.

Azərbaycanın regional iqtisadi inteqrasiya proseslərində iştirakı və beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əməkdaşlığı əlavə 2.1.-də əyani olaraq göstərilmişdir. Göründüyü kimi, Azərbaycan hazırda dörd regional iqtisadi inteqrasiya birliyinin tam hüquqlu üzvüdür və Aİ- ilə əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq səviyyəsində əlaqələri mövcuddur. Respublikanın inteqrasiya əlaqələrinin strateji istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, onun iqtisadi səmərəliliyinin və perspektivlərinin qiymətləndirilməsi baxımından bu əlaqələrin dərinlən öyrənilməsi və tədqiq edilməsi olduqca vacibdir və o, həm nəzəri həm də praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Məlum olduğu kimi inteqrasiya proseslərinin inkişafı haqqında dürüst təsəvvürə malik olmaq üçün, hər şeydən əvvəl inteqrasiya birliyi daxilində əmtəə və xidmətlər üzrə beynəlxalq ticarətin inkişaf dinamikasını və onun struktur dəyişikliklərini hərtərəfli tədqiq etmək vacibdir. Bununla əlaqədar olaraq öncə Azərbaycan üçün olduqca əhəmiyyətli sayılan, yarandığı gündən indiyə qədər inteqrasiyanın dərinləşməsi istiqamətində o qədər də irəli getməyən, hətta son illərdə deformasiyaya uğrayaraq, blokdaxili əməkdaşlığı mürəkkəbləşdirərək mərkəzdənqaçma meyllərini gücləndirən MDB-ni nəzərdən keçirək. Cədvəl 2.1.-də verilən rəqəmlər aydın surətdə göstərir ki, Azərbaycanın xarici ticarətində MDB-nin rolu ildən- ilə əhəmiyyətli dərəcədə azalır, istər ixrac, istərsə də idxal (2002-ci il istisna olmaqla) əməliyyatlarında onun əhəmiyyəti nəzərə çarpacaq dərəcədə aşağı enir. Belə ki, əgər 1992-ci ildə respublikanın xarici ticarət dövriyyəsinin ümumi həcmində MDB ölkələrinin payı 1336,7 mln.dollar, o cümlədən ixrac - 730 mln.dollar və idxal - 606,6 mln.dollar təşkil etmişdirsə, bu göstəricilər 2002-ci ildə müvafiq olaraq 894,3, 243,7 və 650,6 mln.dollar təşkil etmişdir, başqa sözlə ümumi dövriyyə 30,1%, ixrac - 67,9% aşağı enmiş, idxal isə 7,3% artmışdır.

Müstəqillik dövrünün ilk illərindən etibarən Azərbaycanın xarici ticarətinin coğrafiyasında uzaq xarici ölkələrin təmsalında yeni oriyentirlər formalaşmağa başladı. Bu ölkələrin bazarları Azərbaycan məhsulları üçün həm keyfiyyət, həm də rəqabət parametrləri baxımından o qədər də cəlbedici olmasa da, əsasən xammal-

material və bir çox neft maşınqayırma, kimya sənayesi və kənd təsərrüfatı məhsulları ilə oraya daxil olmaq mümkün idi. Azərbaycan bazarına gəlincə isə, o yüksək keyfiyyətli, texnoloji faydalılıq və istehsal parametrləri və xassələri baxımından yerli və MDB ölkələrinin əmtələri ilə müqayisəyə girməyən uzaq xarici ölkələrin məhsulları üçün müqavimətsiz və maneəsiz zəbt edilən bazara çevrildi.

Bütün bunlara 1994-cü ilə qədər xarici ticarətin tənzimlənməsində yol verilən ciddi səhvləri və heç bir iqtisadi məntiqə uyğun gəlməyən idxal-ixrac siyasətini də əlavə etsək (ixracın məhdudlaşdırılması və idxalın həvəsləndirilməsi), onda belə bir qısa müddət ərzində respublika bazarının uzaq xarici ölkələr tərəfindən (xüsusilə İran və yaxın Şərqi ölkələri) sözün əsl mənasında zəbt edilməsinin (müstəqilliyin ilk illərində əsasən mənşəyi məlum olmayan keyfiyyətsiz istehlak malları ilə) səbəblərini aydın başa düşmək olar. Bütün bunların nəticəsində uzaq xarici ölkələrin respublikanın xarici ticarətində xüsusi çəkisi ildən-ilə yüksələrək 2002-ci ildə ümumilikdə idxalın 60,9%-ni, ixracın isə 88,8%-ni təşkil etmişdir. (Cədvəl 2.2). Müvafiq olaraq MDB ölkələrinin payı 71,5 və 92,3%-dən 39,1 və 11,2 faizə qədər aşağı etmişdir. Tədqiqat göstərir ki, Azərbaycanın MDB ölkələri ilə xarici ticarət əlaqələrində formalaşmış bu meyillər ümumilikdə MDB ölkələrinin qarşılıqlı ticarət münasibətləri üçün də tam xarakterikdir. Belə ki, integrasiyanın səviyyəsini əks etdirən blok daxili ticarətin həcmi olduqca aşağıdır, Azərbaycan kimi MDB-yə daxil olan digər ölkələrin də xarici ticarət axınlarının əsas oriyentirləri məhz, uzaq xarici ölkələrdir. Təsadüfi deyildir ki, hazırda Azərbaycan kimi MDB-yə daxil olan digər ölkələrin də xarici ticarət axınlarının əsas oriyentirləri məhz, uzaq xarici ölkələrdir. Təsadüfi deyildir ki, hazırda Azərbaycanın ticarət-iqtisadi əlaqələri olan 128 ölkədə 118-i uzaq xarici ölkələrdir. Azərbaycanın ən mühüm ticarət partnyorları-tərəfdaşları arasında MDB ölkələrini həm kəmiyyətə, həm də keyfiyyətə mövqeyi çox zəifdir (cədvəl 2.3.). Əgər Azərbaycanın MDB ilə ümumi xarici ticarət dövriyyəsini Rusiyasız nəzərdən keçirsək, bu rəqəm çox cüzi xüsusi çəki ilə - cəmi 6,8%-lə ifadə olunur ki, bu da integrasiya əlaqələrinin çox aşağı səviyyədə və qeyri-qənaətbəxş olduğunu təsdiq etməyə imkan verir. Cədvəldən görüldüyü kimi Azərbaycanın 10 ən mühüm ticarət tərəfdaşları arasında MDB-yə daxil olan dörd ölkə, ixracda - Rusiya,

Gürcüstan, cəmi - 8,1%-lə, idxalda isə Rusiya, Qazaxıstan, Türkmənistan və Ukrayna - 37,9%-lə təmsil olunurlar. Göstərmək lazımdır ki, bu göstəricilərin səviyyəsi tədqiqat dövründə hər il kəskin sürətdə azalmışdır. Yalnız 2002-ci ildə bu ölkələrin idxalda payı bir qədər artmışdır.

Məlum olduğu kimi müasir şəraitdə hər hansı bir ölkənin xarici ticarətinin inkişafı (xüsusilə ixracın artımı) onun hansı regional iqtisadi birliyə daxil olması ilə birbaşa əlaqədərdir. Bu cür qruplaşma nə qədər güclü olarsa, başqa sözlə inteqrasiya əlaqələri nə qədər dərin və geniş olarsa, onların qarşılıqlı ticarəti də bir o qədər sürətlə inkişaf edir. Təəssüf ki, bütün bunları MDB-yə aid etmək olmaz, əksinə hazırda dünya üzrə regional ticarətin xüsusi çəkisinin artdığı bir şəraitdə, MDB-də vəziyyət əks meyllərlə xarakterizə olunur. Başqa sözlə desək, blok daxili inteqrasiya əlaqələrinin genişlənməsi əvəzinə, mərkəzdən qaçma meyllərinin (Rusiya-Belarus əlaqələri istisna olmaqla) güclənməsi real səciyyə daşıyır.

MDB ölkələri arasında qarşılıqlı ticarətin inkişafını ləngidən əsas amillərə aşağıdakıları aid etmək olar:

1) İstehsalın ciddi sürətdə aşağı enməsi, iqtisadiyyatın və ödəniş sisteminin böhranlı vəziyyəti, tədiyyə qabiliyyətli tələbin aşağı olması və potensial idxalatçıların satışla bağlı çətinlikləri;

2) Qarşılıqlı ticarətin strukturunun qeyri-balanslılığı və əksər ölkənin ticarət balansının defisitli olması, qarşılıqlı ticarətdə qiymətlərin dünya qiymətlərinə yaxın olması və bəzən onu hətta üstələməsi, nəticədə analoji əmtəələrin (şübhəsiz keyfiyyətə üstün) daha ucuz qiymətə uzaq xarici ölkələrdən almaq imkanının yaranması;

3) İstehsalın texnoloji geriliyi, işçi qüvvəsinin ixtisas səviyyəsinin, əmək şəraitinin nisbətən aşağı olması və s. səbəblərlə əlaqədar olaraq istehsal olunan malların keyfiyyətinin aşağı olması və onların ekoloji cəhətdən təmiz olması;

4) Uzaq xarici ölkələrin ticarət əməkdaşlığında etibarlılığı da daxil olmaqla, müqayisə olunmaz rəqabət üstünlüyü və birlik ölkələri əsasən Rusiyadan idxal asılılığını azaltmaq üçün bilərəkdən uzaq xarici ölkələrə istiqamətində idxalın diversifikasiyası;

5) Nəqliyyat və digər tariflərin, xüsusilə tranzit yükdaşımaların əsassız olaraq əhəmiyyətli dərəcədə qaldırılması (Məsələn, Azərbaycana qarşı Rusiyanın tətbiq etdiyi tranzit tariflərinin, bəzən malların dəyərini də ötüb keçməsi) nəticəsində, ənənəvi mallarla mübadilənin qeyri-səmərəli olması. Burada həmçinin bir neçə il ərzində Qafqaz regionunda Şimal dəmir yolunun, eləcə də Tacikistan istiqamətində nəqliyyat arteriyasının blokadasını da xüsusi qeyd etmək vacibdir;

6) Xarici ticarətin təşkilati-hüquqi aspektlərindəki uyğunsuzluqlar, daxili bazarın xarici rəqabətdən qorunması zərurəti, iqtisadi təhlükəsizliyin təminatı və s. göstərir ki, MDB ölkələrinin inteqrasiya prosesləri olduqca mürəkkəb və ziddiyyətli xarakter daşıyır. MDB inteqrasiyasını bu gün bəlkə də üzv-ölkələrin xarici iqtisadi əlaqələrdə getdikcə daha çox uzaq xarici ölkələrə istiqamətlənən ləng, süst bir proses adlandırılması daha düzgün olardı. Bu proseslərə bilavasitə təsir edən amillərin sırasına sosial-iqtisadi islahatların başa çatmamasından başlayaraq, onların həyata keçirilməsinin müxtəlif səviyyə və artım tempi ilə fərqlənməsi, bir çox məsələlərdə üzv-ölkələrin siyasi və iqtisadi mənafələrinin kəsişməməsi, qanunçuluqda mövcud olan uyğunsuzluqlar, regional konfliktlər və ərazi işğalına qədər müxtəlif amillər aiddir (Əlavə 2.3.). Eləcə də birgə mülkiyyətin formalaşma prosesinin ləng getməsi və nəticədə bu günə qədər nəqliyyatın, energetika və kommunikasiya sistemlərinin vahid idarəetmə sisteminin yaradılmasını da xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bütün bunlar MDB çərçivəsində ticarət-iqtisadi əməkdaşlığın inkişafını ciddi sürətdə ləngidir. Bu işdə birliyin əsas orqanlarının fəaliyyətinin qeyri-səmərəliliyini də xüsusi göstərmək vacibdir.

Bütün bunları nəzərə alaraq MDB ölkələrinin əksəri, o cümlədən Azərbaycan hər şeydən əvvəl birliyin icra orqanlarının əsaslı surətdə islahatlaşdırılması, onun fəaliyyət prinsiplərinin dəyişdirilməsi üçün ciddi tədbirlər işləyib hazırlanması tərəfdarıdır. Bu istiqamətdə Aİ, NAFTA və digər regional inteqrasiya birliklərinin təcrübəsinə əsaslanmaq mümkündür.

MDB yarandığı 10 ildən artıq dövr ərzində ardıcıl inkişaf edən əsil inteqrasiya birliyi kimi formalaşmasa da, müəyyən nəticələrin əldə edildiyini də inkar etmək

düzgün olmazdı. Bizim fikrimizcə, MDB-də inteqrasiya proseslərinin inkişafını öz xarakterinə, məzmununa və səviyyəsinə görə üç mərhələyə ayırmaq olar.

Birinci mərhələ - 1992-1993-cü illər. Bu dövrdə SSRİ-nin keçmiş müttəfiq respublikalarının "sivilizasiyalı ayrılma" prosesləri başa çatmaqla, ölkələrarası münasibətlər üçün xarakterik olan əlaqələrinin əsaslarının yaradılmasına başlandı. Bu dövrdə iqtisadi inteqrasiyanın inkişafı yolunda mühüm rol oynayan - İqtisadi ittifaq haqqında müqavilə imzalandı (1993-cü il). Həmin müqavilə inteqrasiya birliyinin uzunmüddətli məqsədini - mərhələlərlə əmtəə, xidmətlər, kapital və işçi qüvvəsi üzrə ümumi bazarın yaradılması sistemi müəyyənləşdirildi. Belə bir bazarın yaradılması şübhəsiz, ardıcıl olaraq azad ticarət, gömrük və ödəniş zonasının yaradılması ilə mümkün ola bilərdi. Bu məqsədlə İqtisadi İttifaqın Dövlətlərarası iqtisadi komitəsi yaradıldı;

İkinci mərhələ - 1994-1996-cı illər. Azad ticarət zonasının yaradılması elan edilsə də, birlik çərçivəsində ölkələrarası əmtəə və xidmətlərin hərəkətində ciddi tarif və qeyri-tarif məhdudiyyətləri tətbiq olunur və bəzən də hətta sərt inzibati maneələr yaradılırdı. Başqa sözlə, Azad ticarət zonası yalnız kağız üzərində qaldı və onun əsas müddələrinin həyata keçirilməsi hələ də mümkün olmayıb. Bu dövrdə üzv-ölkələr arasında bir sıra iqtisadi, siyasi, hərbi-strateji məsələlər ətrafında yaranan ciddi fikir ayrılıqları, eləcə də birliyə daxil olan ölkələr arasında hərbi konfliktlərin (Ermənistan tərəfindən Azərbaycanın 20% ərazisinin işğalı) həll edilməməsi, birliyin ən böyük dövlətinin - Rusiyanın üzv ölkələrə qarşı yeritdiyi ayrıseçkilik və ikili siyasətinin və s. nəticəsində dezinteqrasiya prosesləri daha da güclənir və nəticədə MDB ölkələrinin lokal inteqrasiya birlikləri yaradılmağa başlayır/ Şübhəsiz, prstsovet məkanında inteqrasiya proseslərinin xarakterini düzgün qiymətləndirmək üçün bu dövrdə subregional səviyyədə yaranmış olan bu inteqrasiya birliklərinin ayrıca geniş və hərtərəfli tədqiq edilməsi vacibdir. Lakin bu məsələlər bizim tədqiqat obyektindən kənara çıxdığı üçün biz, sadəcə olaraq bu prosesləri göstərməklə kifayətlənirik.

Beləliklə, göstərilən bu dövr ərzində iqtisadçıların o qədər də qəbul etmədikləri nəzəri konsepsiya - iqtisadi sferada müxtəlif sürətli inteqrasiya meyilləri formalaşdı ki, bu da əsasən MDB ölkələrinin inteqrasiya proseslərinin daha sürətlə və daha

dərindən inkişaf etdirilməsi üçün onların hazırlıqlıq səviyyələrinin və maraqlarının müxtəlifliyi ilə izah edilməlidir;

Üçüncü mərhələ - 1997-ci ildən sonrakı dövr. Bu dövrdə demək olar ki, birliyin inkişafı yeni mərhələyə qədəm qoyur. Bu mərhələ onunla xarakterikdir ki, MDB-yə üzv dövlətlər artıq öz suverenliklərini və müstəqilliklərini tam möhkəmləndirmiş (Geriyyə qayıtmaq sindromu da aradan qalxmışdır), beynəlxalq və regional təşkilatlarda iştirak təcrübəsi əldə etmiş və ən başlıcası isə cəmiyyətdə iqtisadi böhran dayandırılmış, birlik ölkələrinin əksərində siyasi, sosial və iqtisadi sabitlik meyilləri formalaşdırılmışdı. Bütün bunları nəzərə alaraq, hər bir ölkə özünün həm ölkələrarası ikitərəfli, həm də çoxtərəfli əlaqələrinin MDB çərçivəsi də daxil olmaqla dəqiq prioritetlərini müəyyənləşdirirlər.

Apardığımız tədqiqatlar göstərir ki, MDB bu gün "ölü doğulmuş", perspektivi olmayan, amorf struktur və s. kimi adlandırılsa da, bu inteqrasiya birliyi Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətində, xüsusilə inteqrasiya siyasətində mühüm strateji istiqamətlərdən biri kimi müəyyən olunmalıdır. Xüsusilə 300 mlrd.dollara yaxın MDM-ə nəhəng hərbi-sənaye kompleksinə və bazar xarici ticarətinin xeyli hissəsinin - 22%-ə qədərini formalaşdığı və eləcə də hərbi-strateji və geosiyasi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən Rusiya Federasiyası kimi nəhəng qonşu dövlətlə münasibətləri həm ikitərəfli əlaqələr səviyyəsində, həm də MDB çərçivəsində inkişaf etdirmək olduqca vacibdir. Azərbaycanla Rusiya arasında iqtisadi əlaqələrin ən mühüm prioritet istiqamətləri - Xəzər neftinin hasilatı, onun dünya bazarlarına nəqli və Xəzərin statusu ilə bağlı olan problemlər, Şimal-Cənub sistemində nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələri, birgə sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi, işçi qüvvəsinin miqrasiyası, beynəlxalq proqram və layihələrdə birgə iştirak və s. məsələlərdən ibarətdir.

Beləliklə, MDB-ni yaratmaqla keçmiş postsovet respublikaları vahid xalq təsərrüfat kompleksində mövcud olan və müstəqillik dövrünün ilk illərində dağılmış iqtisadi əlaqələri müəyyən mənada bərpa etmək niyyətində olsalar da, onlar bunun əvəzinə keyfiyyətcə yeni problemlərlə qarşılaşmalı oldular. MDB inteqrasiyasının uğursuzluqları və onun perspektivliyinə inamsızlıq üzv-ölkələrin məntiqi olaraq

blokdaxili qruplaşmalar yaradılması ilə nəticələndi. Bunlar arasında Azərbaycan üçün ən əhəmiyyətli və onun milli maraqlarına uyğun ölkəni Gürcüstan, Ukrayna, Azərbaycan və Moldovanın yaratdığı GUAM təşkilatıdır. Doğrudan da MDB-nin mövcud olduğu 20 ildən artıq zaman ərzində onun üzvlərinin maraqları arasındakı dərin zidiyyətlərlə əlaqədar olaraq, qəbul olunmuş prinsiplərin heç vaxt həyata keçirilmədiyi bir şəraitdə subregional inteqrasiya mexanizmlərinin yaradılması tamamilə məntiqə uyğundur və o, müasir şəraitdə lazımı qədər cəlbedici və real görünür.

Demokratiya və İqtisadi İnkişaf naminə Təşkilat-GUAM Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan, Moldova Respublikası və Ukrayna tərəfindən təsis edilmiş beynəlxalq regional təşkilatdır. İlk öncə GUAM Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan, Moldova Respublikası və Ukrayna Prezidentlərinin 10 oktyabr 2007-ci ildə Strasburqda Birgə Kommünike imzalamaqla bu dörd dövlətlərin birliyi kimi fəaliyyətə başlamışdır. Kömmünikedə Prezidentlər suverenlik, ərazi bütövlüyü, sərhədlərin toxunulmazlığı, demokratiya, hüququn aliliyi və insan hüquqlarına hörmət prinsipləri əsasında Avropada sabitliyin və təhlükəsizliyin gücləndirilməsi məqsədilə dördtərəfli əməkdaşlığın inkişaf elətdirilməsinin vacibliyinin vurğulamışlar.

7 iyun 2001-ci ildə Yalta təşkil olunmuş GUAM-ın ilk Zirvə Toplantısı onun beynəlxalq struktur kimi formalaşması və institutionallaşmasında böyük rol oynamışdır. Dövlət başçıları tərəfindən imzalanmış GUAM-ın Yalta Xartiyası iştirakçı dövlətlər arasında əməkdaşlığın məqsədlərini, prinsiplərini və istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir.

22 may 2005-ci il tarixində GUAM-ın Kişineuda keçirilmiş Zirvə Toplantısı üzv-dövlətlərin demokratik cəmiyyət, Avropaya inteqrasiya, iqtisadi inkişaf, regionda sabitlik və təhlükəsizlik məsələlərinə dair vahid baxışlarını nümayiş etdirmişdir. Dövlət başçıları GUAM əsasında beynəlxalq təşkilatın yaradılması zərurətinə dair birgə mövqedən çıxış etmişlər və bununla əlaqədar GUAM Xarici İşlər Nazirləri Şurasına müvafiq qərar vermişlər.

Dövlət başçılarının bu qərarı 22-23 may 2006-cı il tarixində GUAM-ın Kiyev Zirvə Toplantısı zamanı həyata keçmişdir. Belə ki, 1997-ci ildən mövcud olmuş birlik əsasında Demokratiya və İqtisadi inkişaf naminə Təşkilat – GUAM təsis olunmuşdur. Kiyev Zirvə Toplantısında Prezidentlər GUAM-ın Nizamnaməsini qəbul etmişlər. GUAM-ın Nizamnaməsinə görə demokratik dəyərlərin bərqərar olunması, davamlı inkişafın təminatı, beynəlxalq və regional təhlükəsizliyin gücləndirilməsi, Avropaya inteqrasiya, üzv-dövlətlərin iqtisadi, humanitar və sosial sahələrdə əməkdaşlığının genişlənməsi Təşkilatın başlıca məqsədlərini təşkil edir.

Həmçinin, GUAM dövlət başçıları tərəfindən Kiyev Zirvə Toplantısında qəbul olunmuş “Demokratiya və İqtisadi inkişaf naminə Təşkilat – GUAM-ın yaradılması haqqında Kiyev Deklarasiyası”nda aşağıdakı məqamlar və vəzifələr qeyd olunmuşdur:

- Demokratiyanın möhkəmləndirilməsi, əsas insan hüquqları və azadlıqlarının qorunması, dövlətlərin iqtisadi inkişafının və təhlükəsizliyinin və sabitliyin təmin olunması;
- GUAM dövlətlərinin davamlı inkişafı məqsədilə, dinamik iqtisadi artım, sosial ahənglik və ətraf mühitin mühafizəsi vasitəsilə qarşılıqlı əlaqələrinin gücləndirilməsi;
- Bu dövlətlərin suverenliyini, ərazi bütövlüyünü və azadlığını dağıdan, tam miqyaslı demokratik islahatları həyata keçirilməsini və regionun iqtisadi inkişafını çətinləşdirən, Avro inteqrasiyaya mənfi təsir göstərən və bütün dünya birliyinə çağırış törədən həll olunmamış münaqişələrin nizamlanması məqsədilə fəal əməkdaşlıq;
- Beynəlxalq terrorizm, ekstremizm və aqressiv separatizm, və həmçinin onunla bağlı olan digər mənfi hallarla mübarizə sahəsində əməkdaşlığın gücləndirilməsi;
- İqtisadiyyat, ticarət və nəqliyyat sahəsində əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi və Azad Ticarət Zonası haqqında Sazişin həyata keçirilməsi;
- Enerji təhlükəsizliyi sahəsində səylərin fəallaşdırılması;
- GUAM dövlətlərinin beynəlxalq tranzit potensialından istifadə olunması və s.

GUAM çərçivəsində həyata keçirilən layihələr:

GUAM dövlətlərinin əməkdaşlığının praktiki təzahürü kimi Virtual Mərkəz və Dövlətlərarası İnformasiya-Təhlil Sistemi (VM/DİTS) layihəsi və Ticarətə və Nəqliyyata Yardım (TNY) layihəsi həyata keçirilməkdədir. TNY GUAM dövlətləri arasında ticarət və nəqliyyat sahəsində əlaqələrinin genişləndirilməsi və intensivləşdirilməsi məqsədini daşıyarsa, VM/DİTS məlumat mübadiləsi və digər operativ xarakterli tədbirləri həyata keçirmək vasitəsilə ticarət və nəqliyyatın inkişafına, onun effektiv və təhlükəsiz fəaliyyət göstərməsinə təminat verir. Hər iki layihə GUAM-ABŞ Çərçivə Proqramının əsas elementləri hesab olunaraq bir-birini tamamlayır və onların paralel şəkildə həyata keçirilməsinə nəzərdə tutulur. VM/DİTS layihəsi çərçivəsində hər bir GUAM dövlətində Milli İnformasiya-Təhlil Mərkəzi və İşçi qruplar yaradılmış və hüquq-mühafizə orqanlarının müvafiq ekspertləri bu istiqamətdə ilkin məlumat mübadiləsi aparırlar. TNY layihəsinin həyata keçirilməsi məqsədilə hər bir GUAM dövləti milli planları əsasında dördtərəfli əməkdaşlıqlarını davam etdirirlər.

Həmçinin, qeyd olunmalıdır ki, GUAM dövlət başçıları Kiyev Zirvə Toplantısı zamanı Azad Ticarət Zonası haqqında Sazişin həyata keçirilməsinin başlanmasını elan etmişlər və buna dair müvafiq işlər görülməkdədir.

GUAM üzv dövlətlərin həll olunmamış münaqişələr üzrə əməkdaşlığı:

Kiyev Zirvə Toplantısında qəbul olunmuş “Demokratiya və İqtisadi İnkişaf naminə Təşkilat-GUAM dövlət başçılarının münaqişələrin nizamlanması üzrə Birgə Bəyannamə”sində aşağıdakı əsas məqamlar qeyd olunmuşdur:

–GUAM dövlətlərinin ərazilərindəki münaqişələrin həlli yalnız suverenliyinin qorunması, ərazi bütövlüyü və bu dövlətlərin beynəlxalq səviyyədə tanınan sərhədlərinin toxunulmamazlığı əsasında həyata keçirilə bilər və bu GUAM çərçivəsində əməkdaşlığın əsas prioritetlərindən hesab edilir;

–Dövlətlərin ərazisi hərbi işğal obyektinə ola bilməz;

–Separatizm və dezintegrasiya perspektivsizdir. Güc tətbiqi, etnik təmizləmə təcrübəsi və ərazi işğalı universal və Avropa dəyərlərinə, sülh, demokratiya, sabitlik və regional əməkdaşlıq prinsiplərinə ziddir;

-Nəzarət olunmayan ərazilərin məxsus olduqları dövlətlərə reintegrasiyası, məcburi köçkünlərin daimi yaşayış yerlərinə qayıtmaları və müxtəlif etnik qrupların dövlətlərin beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədləri çərçivəsində sülh şəraitində birgə yaşamaları, vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı, bu ərazilərdə dağıdılmış infrastrukturun bərpa edilməsi və həmçinin kommunikasiyaların bütün tərəflərin faydası üçün istifadə edilməsi yolu ilə GUAM dövlətlərinin ərazilərindəki münaqişələrin həllində bu dövlətlərin və beynəlxalq ictimaiyyətin səylərinin birləşdirilməsi;

-Əhalinin geri qayıtması və etnik icmaların sülh şəraitində birgə yaşamaları məqsədilə münaqişə zonalarının demilitarizasiyası və bu zonalarda BMT və ATƏT çoxmillətli sülhməramlı qüvvələrinin yerləşdirilməsi köməyi ilə təhlükəsizliyi təmin olunması;

-GUAM Xarici İşlər Nazirləri Şurasının bu Bəyanatın müddələrinin həyata keçirilməsi məqsədilə konkret tədbirlərin hazırlanması.

GUAM dövlətləri ərazilərində mövcud olan münaqişələrin həlli məqsədilə bir sıra tədbirlər görməkdədirlər. Belə ki, BMT və BMT sistemi təşkilatlarında birgə mövqedən çıxış edərək məqsədyönlü şəkildə iş aparmaq üçün GUAM dövlətləri arasında razılaşma əldə olunmuş, GUAM dövlətlərinin beynəlxalq təşkilatlar nəzdindəki Daimi Nümayəndəliklərinin fəaliyyət planları qəbul olunmuşdur. Bu istiqamətdə aparılan işlərin nəticəsi kimi “GUAM ərazisində uzanmış münaqişələr və onların beynəlxalq sülhə, təhlükəsizlik və inkişafa təsiri” adlanan 42 bənd BMT 61-ci sessiyasının gündəliyinə daxil edilmişdir. 5 dekabr 2007-ci il tarixində bu bənd altında eyni adlı qətnamə layihəsi baxılması üçün BMT Baş Assambleyasında rəsmi yayılmışdır. Hal-hazırda GUAM dövlətləri arasında qətnamənin qəbul olunmasına dair məsləhətləşmələr aparılır.

GUAM-da Azərbaycanın Sədrliyi 19 iyul 2007-ci ildə Bakı Zirvə Toplantısından başlayaraq 1 iyul 2008-ci il Batumi Zirvə Toplantısınaqədər davam etmişdir.

“GUAM: qitələri birləşdirərək” şüarı altında keçirilmiş Bakı Zirvə Toplantısı Təşkilatın inkişafının uzunmüddətli prioritetlərini müəyyən etmiş, onun instusional

cəhətdən möhkəmləndirmiş və tərəfdaş ölkələrlə “GUAM+” formasında əməkdaşlığın üstünlüklərini nümayiş etdirmişdir. Azərbaycan Respublikasının Sədrlik proqramında əksini tapmış bu strateji istiqamətlər Təşkilatın 2007-2008-ci illər üçün fəaliyyət istiqamətlərinin əsasını təşkil etmişlər. Azərbaycan Sədrliyi üzv-dövlətlərin və Katibliyin əlaqələndirilmiş səyləri nəticəsində GUAM-ın beynəlxalq mövqeyinin möhkəmlənməsi və Təşkilatın keyfiyyətcə yeni inkişafı ilə yadda qalmışdır.

Bakı Zirvə Toplantısının əsas ideyasını təşkil edən regionda ümumi inteqrasiya və təhlükəsizlik məkanının yaradılması ideyası Azərbaycan Sədrliyinin başlıca vəzifəsi idi. Bu ideyadan irəli gələrək Sədrlik edən ölkənin diqqəti GUAM-ın regional əhəmiyyətinin möhkəmləndirilməsinə və ona beynəlxalq dəstəyin gücləndirilməsinə, üzv-dövlətlərin ümumi maraqlarının konsolidasiyasına və Təşkilat daxilində əməkdaşlıq sisteminin inkişaf etdirilməsinə yönəlmişdir.

Bakı Zirvə Toplantısında GUAM Dövlət Başçıları Şurası Təşkilat çərçivəsində sahələr üzrə əsas əməkdaşlıq istiqamətlərini müəyyənləşdirən GUAM-ın Sahəvi Əməkdaşlığının İnkişafı Strategiyasını qəbul etmişlər.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Birlik ölkələrində sosial-iqtisadi situasiya birtərəfli şəkildə qiymətləndirilə bilməz. Bir tərəfdən bir çox ölkələrlə iqtisadi inkişafın dirçəlişi və siyasi həyatın sabitləşməsi sahəsində müsbət nəticələr əldə olunmuşdur. Digər tərəfdən ayrı-ayrı ölkələrdə siyasi problemlər, həmçinin maliyyə, elmi, təhsil, ekologiya sahəsində problemlər hələ də qalır.

Üzv ölkələrinin çox tərəfli əməkdaşlıqları çərçivəsində praktiki olaraq heç bir ciddi vəzifə həll edilməyib. Bununla belə müəlliflərin MDB ölkələrinin siyasi vəziyyətinin analizi və iqtisadi inteqrasiyanın gələcək inkişafının prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi göstərir ki, qarşılıqlı maraqlar iqtisadiyyatın bütün sfera və sahələrində, xüsusilə istehsalda üstünlük nəqliyyat, yanacaq-energetika, aqrosənaye kompleksinə verilməklə ödənməlidir.

İndiki dövrdə sənayenin bütün sahələrində sabitləşməyə mənfi təsir göstərən faktorlardan biri uzunmüddətli möhkəm kooperasiya əlaqələrinin olmaması, maliyyə sferasında qeyri-sabitlik və tələbin aşağı düşməsi, investisiya resurslarının kifayət etməməsidir.

Bununla əlaqədar inteqrasiyanın dərinləşməsi üçün tək-cə gələcək inkişaf üçün qanunvericilik bazası yaradılmır, lakin mikro səviyyədə konkret addımlar atılır. Bunlara: müştərək müəssisələrinin, maliyyə-sənaye qruplarının və digər transmilli qrupların birgə proqram və layihələrin işlənməsi aiddir.

Nəqliyyat və rabitə sahəsində bu istiqamətdə razılaşdırılmış tarif və texniki siyasətin həyata keçirilməsi, nəqliyyat dəhlizlərinin yaradılmasını əlavə edirlər. Tələb olunur ki, norma və standartlar razılaşdırılsın, məhsul və xidmətlərin başlıca istehsalçılarına dəstək verilsin.

MDB ölkələrində həyata keçirilən islahatlardan əldə olunan nəticələrdən aydın olur ki, dünya iqtisadiyyatında iştirakın sabit və balanslaşdırılmış şəkildə olması üçün iqtisadi, sosial, institusional islahatların dövlətlərarası tənzimlənməsi vacibdir.

Optimizmə əsaslanıb qeyd etmək lazımdır ki, son dövrlər MDB ölkələrinin ticarət-iqtisadi əlaqələrində əhəmiyyətli dəyişikliklər müşahidə olunur ki, bu da onları beynəlxalq təcrübədə tətbiq olunan norma və qaydalara doğru yaxınlaşdırır.

Birincisi, dövlətlərarası ekvivalent əsasında məhsul tədarükü sistemi dəyişib, xüsusi dövlət xarici ticarət əlaqələri dayanıb.

İkincisi, xarici ticarət fəaliyyətinin vergi, gömrük və valyuta nəzarəti vasitəsilə dövlət fəaliyyətindən dolayı yolla tənzimlənmənin rolu artmışdır.

Üçüncüsü, xarici qeyri-tarif metodlarından məhdud istifadə əsasında formalaşan xarici ticarət mexanizminin formalaşması başa çatması.

Dördüncüsü, xarici iqtisadi fəaliyyətin ardıcıl surətdə liberallaşdırılması nəticəsində ticarət əlaqələri bazar prinsipləri əsasında daha sabit şəkildə inkişaf edir.

Hal-hazırda MDB ölkələrində azad ticarət rejiminə keçid üçün zəruri ilkin şərait yaranmışdır. Yerdə qalan məsələ sənədin qüvvəyə minməsi üçün prosedurları yerinə yetirmək, məhsul və xidmətlərin idxal və ixracı zamanı dolayı vergilərin toplanması sistemini unifikasiya etmək və valyuta tənzimlənməsinin ümumi prinsipləri və razılaşdırılmış metodologiyalara keçmək lazımdır.

Lakin azad ticarət zonası sosial iqtisadi əməkdaşlıq sahəsində həm köhnədən qalmış, həm də yeni yaranan problemlərin heç də hamısını həll etmək iqtidarında deyil. İnteqrasiyanın inkişafında, dərinləşməsində qarşıda duran başqa vəzifələr vardır. Aydınır ki, azad ticarət zonası məhsul mübadiləsini stimullaşdırmaqla yanaşı ictimai həyatın başqa sahələrində qarşılıqlı əlaqə və münasibətləri stimullaşdırır. Azad ticarət zonası milli institut və təsisatları əhalinin sosial müdafiəsi problemlərinə baxmağı, informasiya siyasətinin həyata keçirilməsini və s. baxmağı tələb edir.

MDB-nin Azərbaycanın iqtisadi-siyasi həyatındakı rolu birmənalı qiymətləndirilə bilməz. Son illərin təcrübəsi MDB-nin əsl inteqrasiya qruplaşmasına çevrilməsinin perspektivlərini kəskin azaldır. Bu əsasən məqsəd və vəzifələrin fərqli anlaşılması ilə izah edilir. Nəticədə, ölkələrin qarşılıqlı ticarət dövriyyəsinin səviyyəsi azalmaqda davam edir. MDB çərçivəsində inteqrasiyanın dərinləşməsinin qeyri-perspektivliyi Azərbaycan da daxil olmaqla, müstəqil dövlətlərin öz milli inkişaf strategiyalarının yaranmasına səbəb oldu.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Ш.Гаджиев "Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития" Киев 2001.
2. Əvəz Bayramov "Regional iqtisadi integrasiya: nəzəriyyə və praktika" Bakı 1997.
3. Əvəz Bayramov "İnhisarizm" Bakı 2002.
4. Ахмедов А.И, Мухсинов Л.Х, Азизов Ф.Н, Гаджиева С.М "Международная торговля Азиатской Республики" Баку 2002.
5. М.Е.Гулиев "Экономические связи Азербайджана с Россией: проблемы приоритеты, перспективы" Санкт-Петербург 2002.
6. Məmmədov X., Mizəyev S. "İqtisadi islahatlar strateji inkişaf yolumuzdur" Bakı 2002.
7. Qəzet: "Gömrük xəbərləri" 24 yanvar 2013.
8. Х.Тиммерман "Процессы дезинтеграции и реорганизации СНГ" МЭ и МО № 12, 2010.
9. Б.Красин, С.Астахова "Экономика стран СНГ в 2012 г". МЭ и МО № 12, 1999.
10. Н.Шапиро "Интеграция стран СНГ: Политический и экономикотеоретический аспект" МЭ и МО № 7, 2011.
11. О.Резникова "Модернизация России и взаимодействие в СНГ". МЭ и МО № 3, 2000.
12. Ю.Яров "Глобализация экономики и развитие интеграционных процессов в СНГ" РЭЖ № 1, 2011.
13. М.Кротов (Санкт-Петербург) "Экономического интеграция стран СНГ: проблемы и перспективы" РЭЖ № 1, 2010.
14. Н.Исингарин (Алма-Ата) "СНГ: интеграционно-дезинтеграционные факторы сценарии развития и тенденция" РЭЖ № 9, 2012.
15. А.КОЗИК (Минск), П.Кохно "СНГ: реалии и перспективы (фрагменты введения и заключения к монографии)" РЭЖ № 10, 2011.
16. Azərbaycan Respublikasının Statistik Göstəriciləri 2014.
17. Ф.Устинов "Внешняя торговля (Статистический сборник)" Москва 2012.
18. Azərbaycan rəqəmlərdə 2014.
19. www.stat.gov.az
20. www.economy.gov.az
21. www.mfa.gov.az
22. www.cisstat.org

REZUME

This Masters dissertation discusses theoretical and practical issues of integrational processes in the context of the CIS and the participation of Azerbaijan therein. The study analyzes the establishment of the CIS, evolution of its development, and challenges of integrational cooperation. Various directions for collaboration between Azerbaijan and the CIS member states are examined: foreign trade, investments, currency and credit systems. On the basis of the conducted analysis, the dissertation proposes a number of recommendations for the advancement of Azerbaijan's participation in the CIS on the contemporary stage.

РЕЗЮМЕ

В магистерской диссертации рассмотрены теоретические и практические вопросы интеграционных процессов в рамках СНГ и участия в нём Азербайджана. В работы проанализированы аспекты создания СНГ, эволюция его развития и проблемы интеграционного взаимодействия. Выявляются различные направления сотрудничества Азербайджана со странами СНГ: внешняя торговля, инвестиции, валютно-кредитной системы.

На основе проведённого анализа в магистерской диссертации обосновываются ряд предложений и рекомендация по совершенствованию участия Азербайджана в СНГ на современном этапе.

«Azərbaycan Respublikasının MDB ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrinin kompleks tədqiqi» mövzusunda yazdığı magistr dissertasiyasının

REFERATI

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Müasir qloballaşma şəraitində dünya iqtisadiyyatının inkişafı bir sıra hadisələrlə və meyillərlə müşahidə edilmişdir. Birincisi, dünya sosialist sisteminin və SSRİ-nin dağılmasından sonra ölkələrin əksəriyyəti dünya təsərrüfat əlaqələrinə qoşulmuşlar. İkincisi, xarici iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması bir çox ölkələri əhatə edir. Üçüncüsü, vahid standartların geniş tətbiqi. Makroiqtisadi siyasətin vahid kriteriyaları yaranır. Bütün dünya iqtisadiyyatının qloballaşmasını xarakterizə edən xüsusiyyətlər ayrıca bir iqtisadi birliklər səviyyəsində təzahür edir.

Postsovet arealında mürəkkəb və ziddiyyətli bir proses əvvəl vahid xalq təsərrüfatı kompleksinin hissələrini təşkil edən respublikaların bir-biri ilə qarşılıqlı təsərrüfat fəaliyyətinin uyğun olaraq müasir suveren ölkələrarası qarşılıqlı münasibətlərinə transformasiya prosesi baş verməkdədir. Bu qarşılıqlı münasibətlər bir tərəfdən onların subyektlərinin 10 illərlə yaradılmış istehsal-texnoloji və kooperasiya əlaqələri elmi-texniki bazarın vahidliyi və s. əsasında formalaşmış, hətta alternativsiz qarşılıqlı tamamlama ilə səciyələnən dərin qarşılıqlı asılılıqla xarakterizə olunur. Digər tərəfdən keçmiş SSRİ respublikaları dünya təsərrüfatı sistemində müstəqil qoşulma cəhdləri ilə nəinki siyasi, hətta iqtisadi xüsusiləşmə ilə xarakterizə olunur.

Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasət strategiyasının prioritet istiqamətlərindən biri onun müasir dünya təsərrüfatı proseslərinə qoşulmasıdır. İntegrasiya proseslərinin eninə və dərininə inkişafı əvvəl totalitar iqtisadiyyat əsasında inkişaf edən onlarla ölkələrin bazar iqtisadiyyatı yoluna keçməsi ilə də şərtlənir. Bu, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə bir çox yeni struktur dəyişikliklərinin baş verməsi ilə nəticələndi: şəxsi mülkiyyətin kütləvi özəlləşdirilməsi, xarici ticarətin və maliyyə xidmətləri sferasının liberalizasiyası, idarəetmənin administrativ metodlarının ləğvi baş verdi.

Yeni minilliyin ərəfəsində dünyanın bir çox dövlətləri qlobal inteqrasiya proseslərinin birgə inkişaf sxemlərini hazırlayır, hansı ki, öz növbəsində yeni geosiyasi və geoiqtisadi mərkəzlərin yaradılmasını öz tərkibinə alır. Bu prosesdə Azərbaycan gənc, müstəqil dövlət kimi, beynəlxalq regional əməkdaşlığın siyasi və iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edə biləcək stabil sisteminin yaradılmasına can atır. Bu meyl nəinki Azərbaycanın dünya cəmiyyətinə inteqrasiyasını stimullaşdırır, eləcə də ölkənin müxtəlif regionlarda təsirinin artmasına, ticari-iqtisadi əlaqələrin və istehsal kooperasiyasının inkişafına, məhsul satışının perspektiv bazar axtarışına imkan yaradır.

Tədqiqat işinin obyektı kimi Azərbaycanın MDB ölkələri ilə iqtisadi əlaqələri, bu əlaqələrin reallaşdırılması mexanizmləri və perspektivləri çıxış edir.

Tədqiqat işinin nəzəri-metodoloji əsasını regional iqtisadi inteqrasiya nəzəriyyələri, mövzu ilə əlaqədar yerli və xarici iqtisadçı alimlərin apardıqları tədqiqatların nəticələri, beynəlxalq müqavilələr və milli qanunvericilik aktları təşkil edir.

Tədqiqat işinin informasiya bazası kimi beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən MDB Dövlətlərarası Statistika Komitəsinin, həmçinin Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin və İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin hesabatlarından, mövzu ilə əlaqədar mövcud iqtisadi ədəbiyyat, internet və dövri mətbuat nəşrlərindən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Azərbaycanın MDB çərçivəsində inteqrasiya proseslərində iştirakının müasir vəziyyətinin kompleks təhlil edilməsini, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin regional inteqrasiya istiqamətində müasir problemlərinin tədqiq edilməsini, Azərbaycanın MDB ölkələri ilə iqtisadi inteqrasiyasının əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsini tədqiqat işinin elmi yeniliyi kimi hesab etmək olar.